

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 2

МАРІУПОЛЬ – 2011

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць
Видається 3 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол №1 від 12.10.2011 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов
Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. І. Г. Яремчук

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Заступник відповідального редактора – к.філос.н., доц. С. В. Янковський
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С. П. Пахоменко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. В. А. Войналович,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленко,
д.і.н., проф. Ф. Ігуменіду (Республіка Кіпр), д.політ.н., проф. І. Г. Онищенко,
д.політ.н., проф. М. І. Панчук, д.і.н., проф. І. С. Пономарьова,
д.і.н., проф. Ю. Д. Пряхін, д.політ.н., проф. С. Ю. Римаренко,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка),
д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)34-60-93; e-mail: istfak_mdgu@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.4

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, Красноякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

ЗМІСТ

Балабанов К. В.

МОДЕЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАРІУПОЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ 7

ІСТОРІЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Задунайський В. В.

ВІЙСЬКОВА СТРУКТУРА ТА ОЗБРОЄННЯ ДУНАЙСЬКОГО
КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА ПОЛОЖЕННЯМ 1844 Р. 20

Лиман І. І.

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ПАРАФІЯЛЬНЕ
ДУХОВЕНСТВО ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХVІІІ – СЕРЕДИНИ ХІХ СТ. 26

Романцов В. М.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І
В ПЕРІОД КВІТНЕВИХ БОЇВ 1919 Р. 34

Лисак В. Ф.

СІЛЬСЬКА РОДИНА УКРАЇНИ, ЯК ОСЕРЕДОК СУСПІЛЬСТВА 1950–1960 РР. ... 41

Коробка В. М.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ПІДРОСІЙСЬКОЇ
УКРАЇНИ 1870–1892 РР. 47

Волоніць В. С.

ГРЕКИ В РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
ІІ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ 53

Подгайко М. К.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УТВОРЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ
СПІЛЬНОТИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І НАПРИКІНЦІ ХVІІІ СТ. 59

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ТЕОРІЯ ІСТОРІЇ

Гедьо А. В.

ГРЕКИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В ІСТОРИЧНИХ ТА ЕТНОЛОГІЧНИХ
СТУДІЯХ 20–30-Х РР. ХХ СТ. 66

Тарасов С. В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА І. БРЮХОВЕЦЬКОГО В РОСІЙСЬКІЙ
ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 76

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Гаврилова Н. В., Кухійлешвили Г. Р.

ПРЕВЕНТИВНА ДИПЛОМАТІЯ В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 84

Качинська Н. О.

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ТАКТИКА ФОРМУВАННЯ ПРИВАБЛИВОГО
ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ 89

Рябінін Є. В.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ 1917 ТА
2011 РОКІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ МОНОГРАФІЇ
І.Ф. КУРАСА 96

Стадніченко О. І. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	100
Трофименко М. В. СОЦІАЛЬНІ Й ПОЛІТИЧНІ ТЕХНІКИ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИГЛОБАЛІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ЄВРОПІ	105
Агєєва О. Л. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА МОЛОДІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)	110

МОЛОДА НАУКА

Арабаджи С. С. ЗАПИСКИ ІНОЗЕМЦІВ ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПРИАЗОВ'Я	117
Небрат С. Г. ОХРА В ПОГРЕБАЛЬНОМ ОБРЯДЕ КАТАКОМБНИХ КУЛЬТУР СЕВЕРНОГО ПРИАЗОВЬЯ	121
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	126
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	127

CONTENTS

Balabanov K. V.

THE INTERNATIONAL ACTIVITY MODEL OF MARIUPOL STATE
UNIVERSITY: EXPERIENCE AND PROSPECTS 7

HISTORY

HISTORY OF UKRAINE

Zadunajski V. V.

STRUCTURE OF MILITARY WEAPONS AND DANUBE COSSACK
ARMY BY POSITION 1844 20

Liman I. I.

SOUTHERN UKRAINIAN ORTHODOX PARISH CLERGY OF THE LAST
QUARTER OF XVIII – THE FIRST HALF OF XIX CENTURY 26

Romantsov V. M.

MILITARY-POLITICAL SITUATION IN NORTHERN AZOV DURING THE
APRIL FIGHTING IN 1919 34

Lysak V. T.

THE RURAL FAMILIES OF UKRAINE AS THE CENTER OF SOCIETY
IN 1950–1960 41

Korobka V. M.

LEGAL BACKGROUND FOR PUBLIC ADMINISTRATION OF
SUB-RUSSIAN UKRAINE 1870–1892 47

Volonyts V. S.

THE GREEKS IN THE DEVELOPMENT OF TRADE IN THE UKRAINIAN
LANDS SECOND HALF OF THE XVII-TH CENTURY 53

Podgayko M.

POLITICAL AND LEGAL BASIS OF THE FORMATION OF THE GREEK
COMMUNITY IN NORTHERN AZOV IN THE LATE OF XVIII CENTURY 59

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDIES, THEORIES OF HISTORY

Hedo G. V.

GREEK NORTHERN AZOV IN HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC STUDIO
20–30 XX-TH CENTURY 66

Tarasov S. V.

I.BRUHOVETSKIY AND HIS IMPACT UPON RUSSIAN PRE-REVOLUTION
HISTORIOGRAPHY 76

POLITICAL SCIENCES

Gavrilova N. V., Kukhalejschvili G. R.

THE PREVENTIVE DIPLOMACY IN MODERN THEORY OF INTERNATIONAL
RELATIONS 84

Kachinskaya N. A.

PUBLIC DIPLOMACY AS A TACTICS OF ATTRACTIVE IMAGE
FORMATION OF A STATE ON THE INTERNATIONAL SCENE..... 89

Ryabinin Y. V.

COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE IN 1917 AND
2011 IN THE LIGHT OF THE FUNDAMENTAL MONOGRAPH BY I.F.KURAS 96

Stadnichenko O.I.	
INFORMATION SECURITY UKRAINE: STATE AND PROSPECTS	100
Trofymenko M.V.	
SOCIAL AND POLITICAL TECHNIQUES OF THE ANTIGLOBALISTIC ORGANIZATIONS' ACTIVITIES IN EUROPE	105
Ageeva O.L.	
COMPARATIVE CHARACTERISTIC FEATURES OF THE SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL SITUATION OF YOUTH OF DONETSK REGION (ON THE BASIS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH)	110

SCIENTIA NOVA

Arabadzhy S.S.	
NOTES OF FOREIGNERS AS A SOURCE ON THE HISTORY OF EVERYDAY GREEK COMMUNITY OF AZOV	117
Nebrat S.G.	
OCHRE IN THE FUNERAL RITES OF CATACOMB CULTURES THE NORTHERN AZOV SEA	121
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	126
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	127

УДК 378.4.014.24(477.62-2)МДУ

К. В. Балабанов

**МОДЕЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Аналізується зміст моделі міжнародної діяльності Маріупольського державного університету, напрямками якої є: участь у роботі міжнародних університетських структур; співробітництво з міністерствами освіти та закордонних справ, обласними адміністраціями, меріями, посольствами та консульствами, фондами, університетами та науково – дослідними установами Великої Британії, Греції, Ізраїлю, Іспанії, Італії, Кіпру, КНР, Польщі, Росії, Франції, ФРН та інших країн; проведення спільних наукових досліджень; спільна видавнича діяльність; організація міжнародних наукових форумів; стажування викладачів і студентів за освітніми та науковими програмами, участь у міжнародних культурних програмах тощо.

Ключові слова: міжнародна діяльність, модель міжнародної діяльності Маріупольського державного університету, університетська освіта, інноваційність, поліфункціональність.

Університетська освіта спроможна створити належний науковий потенціал суспільства і забезпечити відповідний інноваційний розвиток України – шлях, якому нема альтернативи [8]. Демократичний розвиток країни, реформи, які відбуваються в українському суспільстві, створили якісно нові умови розвитку університетської освіти.

Маріупольський державний університет (МДУ) – ровесник незалежної української держави – за 20 років свого стрімкого і динамічного розвитку став значним науково – освітнім і культурним центром якісної підготовки спеціалістів у Донецькій області, одним із провідних центрів співробітництва України з зарубіжними країнами в галузі освіти, науки та культури.

Заснований у 1991 році, завдяки ефективній і самовідданій роботі викладачів і співробітників, наполегливості студентства, МДУ стрімко пройшов складний шлях становлення: коледж – інститут – університет – класичний університет, і став авторитетним вищим навчальним закладом не тільки в Україні, але й за кордоном, важливим науково-освітнім і культурним осередком підготовки кадрів української інтелігенції, провідним центром духовного відродження греків України, а також важливим центром дружби та міжнародного співробітництва у галузі освіти, науки та культури.

Звичайно все це було б неможливо без постійної підтримки та сприйняття Адміністрації Президента України, Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України, Донецької обласної державної адміністрації, Донецької обласної і Маріупольської міської ради, Федерації грецьких спілок України та численних міжнародних партнерів і друзів.

На початку існування вищого навчального закладу контингент студентів налічував лише 102 особи, професійну підготовку яких за п'ятьма спеціальностями забезпечували 12 викладачів. За короткий період фактично з нуля у великому промисловому півмільйонному місті сформовано сучасну матеріально-технічну, науково-методичну базу, інформаційну інфраструктуру, міцний професорсько-викладацький колектив, налагоджено широкі міжнародні зв'язки з багатьма провідними університетами світу.

Сьогодні Маріупольський державний університет – вищий навчальний заклад, що функціонує на засадах автономії та академічної свободи, на основі принципів демократії, гуманізму, патріотизму та інших загальнолюдських цінностей, який забезпечує високу якість надання освітніх послуг відповідно до міжнародних стандартів. В університеті навчається понад 4500 студентів денної і заочної форм навчання та екстернату. Навчальний процес здійснюють понад 350 висококваліфікованих викладачів, серед яких 48 докторів наук, професорів, понад 150 кандидатів наук, доцентів не тільки МДУ, а й провідних університетів України, Греції, Росії, Кіпру, Німеччини, Італії та інших країн.

За роки розвитку університету було відкрито 5 факультетів, 22 кафедри, 20 спеціальностей за 10 галузями знань (педагогічна освіта, культура, гуманітарні науки, соціально-політичні науки, міжнародні відносини, журналістика та інформація, право, економіка та підприємництво, менеджмент і адміністрування, природничі науки). У МДУ успішно розвивається система підготовки науково-педагогічних кадрів. Розвиток з 2005 року власної аспірантури, а також планова робота щодо підготовки науково-педагогічних кадрів в аспірантурі та докторантурі інших провідних наукових інститутів і університетів, дозволили суттєво зміцнити науковий потенціал МДУ.

Випускники університету завдяки здобутій якісній вищій освіті мають високий рівень конкурентоспроможності на ринку праці, що підтверджується показниками їх щорічного працевлаштування (90–95%) в органах державної влади та місцевого самоврядування, закладах освіти всіх рівнів акредитації, на промислових підприємствах, у правоохоронних та судових органах, банківських установах, засобах масової інформації, дипломатичних установах тощо. Понад 500 випускників МДУ успішно працюють і продовжують навчання за кордоном у більш ніж 20 країнах світу.

МДУ розробив та успішно втілює власну *модель міжнародної діяльності* [2], яка передбачає комплексне співробітництво з міністерствами освіти, міністерствами закордонних справ, посольствами, обласними адміністраціями, меріями, провідними університетами, фондами іноземних держав, серед яких Австрія, Австралія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Грузія, Індія, Іспанія, Італія, Китай, Латвія, Марокко, Молдова, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Польща, Білорусь, Кіпр, Росія, Румунія, США, Туреччина, Франція, Чехія, Швеція, Швейцарія та ін.

В сучасних умовах міжнародне співробітництво університету є одним з найважливіших і найвідповідальніших напрямів його діяльності. Завжди будуть співпрацювати, дружити з ВНЗ, який має гарну репутацію і добре відомий за кордоном. Такий ВНЗ має велике майбутнє. Велика Хартія університетів передбачає регулярний обмін інформацією між ВНЗ, збільшення спільних наукових проектів як активний засіб постійного прогресу знань. Саме тому у 2004 році МДУ одним із перших ВНЗ України підписав Велику Хартію університетів (м. Болонья), а вже в 2005 році вперше в Україні на базі МДУ та ДонНУ відбулося засідання Наглядової Ради Великої Хартії університетів.

Україна постійно декларує своє прагнення стати повноправним членом ЄС. Саме тому університет активно розвиває співпрацю з закордонними університетами і є повноцінним учасником європейського та світового освітнього простору. І цей факт підтверджує високий рівень іноземних делегацій, які регулярно відвідують МДУ. За роки діяльності університет відвідало понад 1000 офіційних закордонних делегацій загальною кількістю учасників більше 1700 осіб, серед яких – президенти, прем'єр-міністри, депутати Європарламенту, міністри, губернатори та мери міст, ректори провідних університетів, послы багатьох країн. Укладено понад 80 угод про наукове співробітництво із зарубіжними партнерами.

Викладачі та студенти МДУ беруть участь у багатьох міжнародних заходах, успішно працюють над зміцненням міжнародних позицій та авторитету України,

створенням сприятливого міжнародного клімату для її розвитку та процвітання. Щороку більше 300 викладачів і студентів університету беруть участь в освітніх, наукових та культурних програмах у 20 країнах світу. Виступаючи провідниками української культури й духовності, вони сприяють поширенню позитивного іміджу України за кордоном. Таким чином, студенти та викладачі не на словах, а на ділі виконують основні принципи Болонської декларації: мобільність викладачів і студентів, навчання протягом всього життя і т. ін., що дає можливість підвищувати рівень і якість підготовки молодих фахівців і бути конкурентоспроможними як в Україні, так і за кордоном.

МДУ входить до складу багатьох міжнародних організацій: Асоціації Середземноморських університетів (Мессіна), Європейської організації публічного права (Афіни), Асоціації юридичних ВНЗ країн СНД (Москва) та інших. За активного сприяння Маріупольського державного університету у 2006 році Україна як держава була обрана до складу Європейської організації публічного права – авторитетної міжнародної організації.

В університеті на державному рівні проведено 6 міжнародних науково-практичних конференцій, які забезпечили значне розширення наукових і культурних зв'язків України з багатьма зарубіжними країнами. За підтримки численних іноземних партнерів у МДУ успішно працюють: представництво Європейської організації публічного права, регіональний пункт європейської інформації Представництва ЄС в Україні, Інститут українсько-грецької дружби та елліністичних досліджень, Італійський, Китайський, Ізраїльський, Грецький, Польський культурні центри, представництво міжнародної спілки «Данте Аліґ'єрі», Центр гендерних досліджень і освіти, Міжнародний центр з навколишнього середовища тощо.

Успіх міжнародної діяльності МДУ досягнуто значною мірою завдяки підтримці університету на всіх рівнях влади, в наукових і дипломатичних колах в Україні та за кордоном.

Міжнародне співробітництво є одним з головних пріоритетів діяльності університету і розвивається на багатовекторній основі. На прикладі ефективної міжнародної діяльності доведено, що саме в інтересах зміцнення міжнародного авторитету університету, підвищення якості освіти, має розвиватися співпраця з багатьма іноземними партнерами.

В університеті розроблено нову політику міжнародного співробітництва, яка включає в себе цілий комплекс заходів і дій. Завдяки такому комплексному підходу університету вдалося вивести деякі напрями співпраці з такими країнами, як Грецька Республіка, Республіка Кіпр, Італійська Республіка на міждержавний рівень.

Вперше модель міжнародної діяльності МДУ було апробовано у відносинах з Грецькою Республікою. Партнерами комплексного і багатостороннього співробітництва МДУ з цією країною виступають Міністерство національної освіти, освіти протягом життя і релігії Греції, Міністерство закордонних справ, Генеральний секретаріат у справах греків зарубіжжя МЗС Греції, посольство Грецької Республіки в Україні, Центр вивчення та розвитку грецької культури країн Причорномор'я, Центр освітніх досліджень Міністерства національної освіти, освіти протягом життя і релігії Греції, Фонд «О.С. Онасіса», Фонд ім. Бодосакіса, обласні адміністрації та мерії багатьох грецьких міст (Афіни, Зографу, Салоніки, Лівадія, Олімбос, Амфілохія, Навпактос, Месолонгі, Янніни, острів Калімос, Родос, Керкіра та ін.). Отриманню вагомих наукових результатів вчених МДУ сприяє плідна міжуніверситетська співпраця з Афінським національним університетом ім. Каподистрії, Іонічним університетом, Яннінським університетом, Салонікським університетом ім. Аристотеля, Фракійським університетом ім. Демокрита та багатьма іншими університетами

цієї країни. Щорічно біля 100 студентів і викладачів МДУ проходять стажування в Греції.

В університеті ефективно працює *Інститут українсько-грецької дружби і елліністичних досліджень*, в урочистій церемонії відкриття якого у травні 2008 року взяв участь **Президент Грецької Республіки Каролос Папуліас**. Його візит до Маріуполя став однією з визначних подій не тільки для університету, а й для всього Приазов'я, Донецької області й України в цілому. Під час візиту Президенту Грецької Республіки було присвоєно звання Почесного громадянина міста Маріуполя і Почесного професора МДУ. Президент Грецької Республіки виступив перед викладачами і студентами з публічною лекцією, дав високу оцінку діяльності МДУ, підкреслив, що «університет відіграє дуже важливу роль у зміцненні міжкультурних і міждержавних відносин на всіх рівнях співробітництва, підтримує вивчення й розповсюдження грецької мови і культури серед багатонаціонального народу України, створюючи міцний міст дружби і взаємної поваги між народами» [6].

Сьогодні МДУ є єдиним університетом у Європі (крім Греції та Кіпру), у якому грецьку мову, культуру і історію Греції та греків України вивчають понад 700 студентів як першу або другу спеціальність, і у якому успішно функціонує факультет грецької філології. Дослідження, які проводить МДУ, дозволяють забезпечити системне вивчення мови, історії, культури, традицій грецького народу на високому науковому рівні, популяризувати культуру греків України, пропагувати ідеї еллінізму в Україні.

На базі МДУ успішно функціонує *Центр грецької мови*, якому надано право проведення кваліфікаційних екзаменів з новогрецької мови і видачі відповідного міжнародного сертифіката. Міністерство національної освіти, освіти протягом життя і релігії Греції направляє до університету викладачів новогрецької мови для педагогічної діяльності.

МДУ на своїй базі вже четвертий рік поспіль щорічно організовує роботу *Літньої академії європейського публічного права*. Її робота стала результатом плідної співпраці МДУ з Європейською організацією публічного права. Слід зазначити, що студенти університету є активними учасниками Академії, під егідою якої проводиться низка заходів для студентів з усього світу, які отримують можливість підвищити свій професійний рівень, слухати лекції провідних вчених, як теоретиків, так і практиків, і за результатами отримати сертифікат міжнародного зразка. З 2010 року Літня академія проходила також спільно з Європейською арбітражною палатою (Брюссель), ініціатива створення якої належить ЄС з метою розвитку та уніфікації міжнародного арбітражу у відносинах між Східною та Західною Європою. Варто зазначити, що слухачами Літньої академії стають студенти престижних ВНЗ України та Російської Федерації.

Багаторічна дружба та взаємовигідне співробітництво пов'язують МДУ та **Республіку Кіпр**. Республіка Кіпр посідає особливе місце в розвитку міжнародної діяльності МДУ, який плідно співпрацює з Адміністрацією Президента, Міністерством закордонних справ, Міністерством освіти і культури Республіки Кіпр, Фондом «Анастасіос Г. Левендіс», установами і закладами цієї країни.

Щороку аспіранти і магістри-міжнародники мають можливість стажуватися в *Міністерстві закордонних справ Республіки Кіпр*, а саме в Центрі регулювання криз. Практика міжнародних стажувань вже стала звичною для студентів МДУ. Окрім знайомства зі структурою та специфікою роботи Центра, програма стажування включає курси лекцій провідних спеціалістів Міністерства з Кіпрської проблеми, особливостей взаємодії Республіки з Євросоюзом тощо.

Активну допомогу діяльності Маріупольського державного університету надає *Прес-служба уряду Республіки Кіпр*, за сприяння якої щорічно кращі студенти та

викладачі МДУ мають можливість проходити практику на Кіпрі, працювати у бібліотеках та архівах Прес-служби, проводити дослідницьку роботу.

Протягом багатьох років Маріупольський державний університет плідно співпрацює з всесвітньовідомим фондом «Анастасіос Г. Левендіс», що надає ВНЗ серйозну економічну допомогу та всебічну підтримку в науковій, освітній, і культурній діяльності. На базі Кіпрського університету завдяки підтримці Фонду «Анастасіос Г. Левендіс» молоді аспіранти та викладачі МДУ мають змогу працювати над дисертаційними дослідженнями протягом трьох – шести місяців. Більш 10 викладачів МДУ брали участь в таких наукових програмах. У 2006 році на факультеті грецької філології було відкрито унікальну бібліотеку елліністичних студій імені Костянтиноса Левендіса, фонд якої налічує більше 15 тисяч екземплярів. Спільно з фондом університет успішно реалізував унікальний проект з підготовки та видання «Антології кіпрської літератури» новогрецькою та російською мовами. Фондом встановлено щорічні стипендії для переможців Всеукраїнської олімпіади з новогрецької мови, історії і культури для студентів і школярів, а також Всеукраїнського конкурсу наукових робіт з новогрецької мови, які проводиться на базі МДУ. Таким чином, можна стверджувати, що міжнародна діяльність окремого українського університету створила унікальну ситуацію, коли іноземні партнери університету фінансово заохочують проведення конкретного напрямку Всеукраїнської олімпіади та Всеукраїнського конкурсу.

Партнерські відносини встановлені між МДУ та провідними університетами цієї країни – Кіпрським університетом, Університетом Нікосії, Університетом Фредеріка, Кіпрським технологічним університетом, співробітництво з якими передбачає проведення конференцій на базі університетів, обмін викладачами і студентами, спільну наукову та видавничу діяльність.

Результатом плідної роботи колективу МДУ зі зміцнення дружби та співробітництва між українським та кіпрським народами стало рішення Президента Республіки Кіпр Тассоса Пападопулоса та Уряду цієї країни від 4 липня 2006 року про відкриття *Почесного консульства Республіки Кіпр у м. Маріуполі*, до консульського округу якого увійшли Донецька, Запорізька, Луганська та Дніпропетровська області. Робота Почесного Консульства Республіки Кіпр у Маріуполі дозволила значно розширити та поглибити співпрацю між народами двох дружніх країн у галузі економіки, торгівлі, сільського господарства, туризму, освіти, науки та культури, і надалі сприятиме налагодженню міжнародного діалогу. За ініціативи Почесного консульства Республіки Кіпр в Маріуполі та за підтримки Міністерства освіти і культури Республіки Кіпр з нагоди 50-річчя Кіпру було організовано виставку дитячої творчості «Кіпр очима дітей», у якій взяли участь вихованці маріупольської Школи Мистецтв, і сьогодні 114 робіт юних художників знаходяться в кіпрському музеї Левендіса. Крім того, Почесним консульством ініційовано й організовано різноманітні програми дитячого відпочинку на Кіпрі. Лише у 2011 році 60 дітей з Маріуполя та навколишніх сіл отримали унікальну нагоду відпочити на Кіпрі, при чому всі витрати, пов'язані з перебуванням дітей, взяла на себе приймаюча сторона.

3–5 липня 2011 року вперше в історії українсько-кіпрських відносин відбувся офіційний візит **Президента Республіки Кіпр Дімітріса Хрістофіаса** в Україну. Президент Республіки Кіпр під час візиту відвідав місто Маріуполь, що стало дружнім для його батьківщини і, зокрема, Маріупольський державний університет. Президентові Республіки Кіпр було присвоєно звання Почесного громадянина міста Маріуполя і Почесного професора МДУ, а також вручено медаль Маріупольського державного університету «За заслуги». Під час свого візиту Дімітріс Хрістофіас відзначив, що «особлива увага у відносинах між Україною та Кіпром приділяється

освітньому співробітництву, у якому яскравим прикладом є співробітництво з МДУ» [7].

Динамічно розвивається міжнародна співпраця МДУ з багатьма партнерами з **Італійської Республіки**, серед яких: Міністерство закордонних справ Італії, Посольство Італії в Україні, Спілка «Данте Аліг'єрі», Італійський інститут культури в Україні, адміністрація області Калабрія, острова Сицилія, мерії міст Санта-Северіна, Монтальбано та провідні італійські університети, серед яких Мессінський університет, Університет для іноземців міста Перуджа, Університет «Магна Греча» міста Катанзаро, Калабрійський університет, університет Коре міста Енна та ін. Згідно з програмами різноманітних міжнародних стажувань, які щороку організуються МДУ спільно з італійськими партнерами, студенти університету слухають лекції з історії та культури Італії, виступають на науково – практичних конференціях, удосконалюють знання з італійської мови, знайомляться з визначними культурними пам'ятками. З 2009 року розпочалась реалізація міжнародних програм «подвійних дипломів» з університетами Мессіни (Італія), Кордобі (Іспанія), МГІМО (Росія) в рамках проекту ЕРАЗМУС.

У 2008 році в Маріупольському державному університеті відкрито *Італійський культурний центр*, основними напрямками діяльності якого є вивчення італійської мови і популяризація італійської культури. В урочистій церемонії відкриття взяли участь Надзвичайний і Повноважний Посол Італійської Республіки в Україні П'єтро Джованні Доннічі і директор Італійського інституту культури в Україні, професор Нікола Франко Баллоні. Університет було визнано базовим вищим навчальним закладом з вивчення італійської мови на Сході України, а з 2009 року в МДУ відкрито спеціальність «Мова та література (італійська)».

На базі МДУ з 2009 року ефективно працює *екзаменаційний центр Спілки «Данте Аліг'єрі»*, який має право видавати міжнародні сертифікати, що підтверджують знання італійської мови та визнаються Урядом Італії. З метою участі в урочистій церемонії відкриття центру у 2009 році МДУ відвідали Генеральний секретар Спілки «Данте Аліг'єрі», професор Алессандро Мазі і директор Італійського інституту культури в Україні, професор Нікола Франко Баллоні.

Важливим партнером міжнародного співробітництва МДУ є **Російська Федерація**. Університет входить до Асоціації юридичних ВНЗ країн СНД (Москва), спільно з якою щороку організуються різноманітні науково-комунікативні заходи. Асоціація юридичних ВНЗ щороку виділяє 20 стипендій кращим студентам університетів-членів асоціації для участі у роботі Літньої академії європейського публічного права, яка щороку відбувається на базі МДУ. Кращі студенти-правознавці МДУ стають переможцями наукових конкурсів, що проводяться під егідою Асоціації, отримують іменні стипендії.

Університетом укладено договори про наукове та освітнє співробітництво з Московським державним інститутом міжнародних відносин – університетом МЗС Російської Федерації, Російським університетом дружби народів, Російським державним торговельно-економічним університетом, Московським міським університетом управління Уряду Москви, Санкт-Петербурзьким державним університетом, Тюменським державним університетом, Нижньовартовським державним гуманітарним університетом, Владикавказьким університетом управління тощо.

Кафедра російської філології та перекладу МДУ є дійсним членом міжнародної асоціації викладачів російської мови та літератури, яка входить до структури ЮНЕСКО.

2008 рік увійшов в історію МДУ появою нового вектора міжнародної співпраці – **Китайської Народної Республіки**, коли делегація університету відвідала місто Цицикар, що є містом-побратимом Маріуполя. Під час зустрічей з керівництвом

Народного уряду міста, ректоратом Цицикарського університету, адміністрацією Вищого педагогічного коледжу було досягнуто домовленостей і підписано відповідні угоди про співпрацю між Маріупольським і Цицикарським університетами, згідно з якими передбачається здійснювати взаємний обмін студентами, аспірантами, викладачами для участі в наукових та освітніх програмах, проводити спільні науково-практичні конференції та інші заходи. Представники китайської сторони зазначили, що МДУ – це їх перший партнер з України. Під час візиту у відповідь делегації Цицикарського університету у травні 2009 року відбулося підписання угоди між Маріупольським і Цицикарським університетами про створення Китайського культурного центру на базі МДУ, діяльність якого спрямована на вивчення мови і культури Китаю, а також їх популяризацію в Приазов'ї. Згідно з укладеною угодою цицикарські партнери забезпечили Центр необхідною науковою, довідковою, навчально-методичною і художньою літературою. В перспективі відповідно до договору про співробітництво заплановано відкриття на базі Цицикарського університету українського культурного центру, для роботи у якому будуть залучатися викладачі МДУ.

Згідно з домовленостями, яких було досягнуто під час візиту представників Уряду Цицикара до Маріуполя і Маріупольського державного університету, обговорювалися актуальні питання щодо зміцнення співпраці між китайськими ВНЗ і МДУ, участі студентів, аспірантів і викладачів обох сторін у наукових, освітніх, культурних програмах в Україні та Китаї, а також навчання випускників цицикарських шкіл у МДУ. У 2011 році було підписано новий договір про співробітництво з Янченським педагогічним університетом, який значно розширює можливості співробітництва МДУ з китайськими університетами.

Розвиток нових напрямів міжнародного співробітництва МДУ дозволив значно розширити географію країн-партнерів університету. Поступово поглиблюється співпраця з партнерами з **Великої Британії**, серед яких особливо слід відзначити співробітництво із Науково-дослідницьким центром Святого Джеймса, спільно з яким на базі університету створено Міжнародний центр навколишнього природного середовища, проводяться наукові дослідження й конференції. Згідно з угодами про співробітництво, які укладено з Університетом міста Данді і коледжем англійської мови ім. М. Фрісбі, щороку студенти і викладачі МДУ проходять відповідні стажування на їх базі. У 2011 році співробітництво з британськими університетами суттєво розширилось – укладено новий договір про наукове і освітнє співробітництво з Лондонським королівським коледжем. Спільно з Королівським коледжем оборонних наук в МДУ було організовано і проведено круглий стіл на тему «Міжнародна безпека: сучасний стан і шляхи забезпечення», в роботі якого взяли участь 15 слухачів коледжу з 12 країн світу.

Поступово розвивається комплексне співробітництво із **Республікою Польща**, в тому числі з Посольством Республіки Польща в Україні, Варшавським університетом ім. кардинала Стефана Вишинського, Полонійною академією в Ченстохові, Сілезійським університетом м. Катовіці, Фондом Борусія тощо. Так, в рамках укладеної угоди про співробітництво із Полонійною академією на базі МДУ створено Польський культурний центр, у відкритті якого взяла участь Перший проректор Полонійної Академії, професор Марія Урбанієц. За підтримки посольства Республіки Польща в Україні в МДУ працює викладач польської мови. Студенти МДУ отримують стипендії на проходження курсів навчання у польських університетах, збільшується кількість стажувань студентів університету у міжнародній програмі «Study tours to Poland».

Новим напрямком міжнародної діяльності МДУ стала співпраця із організаціями та установами **Держави Ізраїль**. В МДУ створено Ізраїльський культурний центр, на базі якого щороку організуються Дні ізраїльської культури, проводяться навчальні заняття з івриту, вивчення ізраїльської історії та культури не тільки для студентів, а й для пересічних мешканців Маріуполя. Започатковано нові культурні і освітні стажування викладачів і студентів МДУ в провідних університетах Ізраїлю. За ініціативи Генерального консула Ізраїлю в Дніпропетровську, директора Ізраїльського культурного центру Олени – Хая Кароль на базі МДУ з 2011 року започатковано проведення всеукраїнського конкурсу з мови та культури Ізраїлю.

Одним з перспективних напрямів співпраці МДУ є співробітництво з установами та організаціями **Сполучених Штатів Америки**. Щорічно студенти МДУ беруть активну участь в програмах «Work and Travel USA» і «Camp Counselors USA». Крім того на базі МДУ неодноразово відбувалися презентації програми академічних обмінів ім. Фулбрайта для студентів і викладачів університету. Ця міжнародна програма освітніх обмінів фінансується американським урядом і орієнтована, насамперед, на студентів, випускників ВНЗ, аспірантів, вчених, викладачів, які отримують можливість протягом року займатися науково-дослідницькою роботою у США.

Стабільно розвивається співробітництво МДУ з **Федеративною Республікою Німеччина**, у тому числі з Посольством Німеччини в Україні та Генеральним консульством у Донецьку, німецькими фондами та організаціями. Студенти МДУ щорічно беруть участь у програмах мовних стажувань Au-pair Vermittlung, в межах яких вони мають можливість вивчати мову у Німеччині. МДУ веде успішну співпрацю із Німецькою службою академічних обмінів (DAAD) – найбільшою в Німеччині організацією, яка відповідає за міжнародну співпрацю та реалізацію програм двостороннього обміну у сфері вищої освіти, пропонує ряд програм для студентів, аспірантів, молодих учених з можливістю навчання та проведення досліджень у Німеччині. Лектори DAAD неодноразово відвідували МДУ, читали лекції для студентів та викладачів, проводили тестування. На базі МДУ спільно з німецькими партнерами (Фонд Конрада Аденауера, Фонд Фрідріха Наумана) проводяться семінари і тренінги для спеціалістів у сфері медіа, журналістів, редакторів, викладачів та студентів – журналістів з різних областей України.

Поступово розширюється співпраця з партнерами МДУ з **Молдови та Білорусії**. Так, відповідно до угод про наукове та освітнє співробітництво, які укладено з Бельцьким державним університетом ім. Алеку Руссо (Республіка Молдова) та Білорусько – Російським університетом (Республіка Білорусь) викладачі університетів обмінюються результатами наукових досліджень, беруть участь у науково-практичних конференціях і семінарах тощо.

Серед ініціатив останнього часу слід особливо відзначити новий напрямок наукових і освітніх досліджень та практик, пов'язаних з гендерною проблематикою. У 2010 року Маріупольський державний університет став переможцем спільного проекту Європейського Союзу та **Програми розвитку ООН (ПРООН)** в Україні «Програма рівних можливостей і прав жінок в Україні» разом з Київським національним економічним університетом ім. Вадима Гетьмана та Прикарпатським національним університетом ім. Василя Стефаника. Згідно з меморандумом про співробітництво, підписаним керівництвом ПРООН та МДУ, на базі Маріупольського університету відкрився *Центр гендерних досліджень та освіти*, за рік роботи якого було підготовлено та проведено понад 50 тренінгів з гендерної освіти, здійснюється консультаційна допомога жителям регіону. Влітку 2011 року розпочався спільний проект ЄС – ПРООН та МДУ «Перша літня сесія Відкритого інституту рівних можливостей «Рівні можливості: вища школа та становлення громадського суспільства в Україні». За підсумками конкурсного відбору учасниками проекту стали 20

кандидатів та докторів наук, що представляли провідні університети Південного Сходу України: Донецький національний університет, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Запорізький національний технічний університет, Київський славістичний університет, Чорноморський філіал Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, Кримський інститут бізнесу, Маріупольський державний університет. Під час роботи сесії її учасники досліджували проблеми становлення та розвитку гендерної науки на Південному Сході України, впровадження гендерно-чутливого підходу в освітній процес ВНЗ України.

В освітньо-професійних програмах підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів у Маріупольському державному університеті реалізується принцип мовного плюралізму. Сьогодні 23 мови є офіційними мовами Європейського Союзу, 6 з них викладають і вивчають в МДУ: англійську, німецьку, французьку, новогрецьку, польську, італійську. Крім того з 2010 року студенти отримали можливість вивчати ще одну іноземну мову – іврит. Саме на цей аспект діяльності звернув особливу увагу Голова представництва ЄС в Україні пан Жозе Мануель Пінту Тейшера, який очолював делегацію з понад 30 дипломатів з 16 європейських країн, які відвідали Маріупольський державний університет під час святкування *Днів Європи в Маріуполі* (травень 2010 р.). Він зазначив: «Я приємно здивований, що в стінах університету об'єднано і розвивається безліч європейських культур. Перекоаний, що цей ВНЗ займає гідне місце в процесі євроінтеграції України» [1].

Слід зазначити, що МДУ активно підтримує і успішно реалізовує різноманітні ініціативи, які реалізуються європейськими інституціями. В МДУ працює *Регіональний пункт європейської інформації*, що діє на постійній основі для потреб маріупольців та жителів Приазов'я. Його діяльність забезпечує проведення регулярних семінарів-тренінгів та наукового консультування населення щодо євроінтеграції України.

З 2009 року Маріупольський державний університет спільно із своїми партнерами – університетами Франції, Португалії, Румунії, Молдови, Білорусі, а також України бере участь у реалізації проекту **ТЕМПУС** «Модернізація та розвиток професійно орієнтованих курсів (MODEP ETF - JP - 00408 - 2008)», який фінансується Європейською Комісією. Діяльність університету та досягнуті в цьому міжнародному проекті результати за версією журналу «Фокус» визнано одними з найкращих серед міжнародних програм, до яких залучено університети України [3].

Результати міжнародного співробітництва Маріупольського державного університету доводять ефективність власної моделі міжнародної співпраці, а багатовекторність міжнародної діяльності МДУ підтверджується накопиченим досвідом співпраці з різними країнами світу, який постійно розвивається й збагачується.

Активний розвиток міжнародних зв'язків, які сьогодні реалізує МДУ, сприяє успішній реалізації всіх інших напрямів діяльності університету: навчально-виховному процесу, науковим дослідженням, зміцненню матеріально-технічної бази тощо. Висока динаміка і результативність їх розвитку ще раз доводять, що реалізація інтеграційної взаємодії залежить від рішень не тільки урядових структур.

Конструюючи власну модель міжнародної діяльності, визначаючи шляхи її подальшої реалізації, МДУ орієнтується не тільки на економічні, соціально-політичні реалії розвитку українського суспільства, але й враховує загальноцивілізаційні тенденції розвитку європейської освіти, зокрема вищої університетської освіти. Різноманітні форми реалізації міжнародних програм, до яких сьогодні залучено МДУ, забезпечують обмін сучасними педагогічними технологіями, використання в навчальному процесі кращого зарубіжного досвіду викладання, поширення досягнень вищої школи України, і, що найголовніше, вони спрямовані на якісну підготовку

випускників, підвищення їх конкурентоспроможності на національному і світовому ринках праці.

У світі, який постійно змінюється, зростає потреба в адаптації національних систем вищої освіти до нових змін. Не випадково саме постійна адаптація вищої школи визначається як важлива умова підтримки конкурентоспроможності Європейського простору вищої освіти, про що зазначено в Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти (м. Лондон, 16–19 травня 2007 року) «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації» [5].

Серед пріоритетів розвитку вищої освіти в Європі на найближчі десять років, які обговорювались на конференції європейських міністрів, відповідальних за сферу вищої освіти у м. Лювєнь, 28–29 квітня 2009 року, поряд з розвитком неперервної освіти, забезпеченням рівного доступу до освіти та її завершення, використанням в повній мірі результатів навчання на ринку праці, що постійно змінюється, розвитком міждисциплінарних програм, розширенням структури фінансування, окремо виділяються міжнародна відкритість, мобільність і прозорість у розвитку вищої освіти [9].

Багатьма українськими ВНЗ накопичено великий досвід міжнародного співробітництва, що, безумовно, сприяє інтернаціоналізації вищої освіти, розширює можливості випускників українських ВНЗ на міжнародному ринку праці, а найголовніше – забезпечує формування у них умінь жити в полікультурному середовищі і працювати в умовах жорсткої конкуренції.

Процес модернізації національних систем вищої освіти в умовах глобалізації потребує не просто оновлення нормативної бази освіти та підготовки відповідних рекомендацій, він має бути спрямованим на виховання нового покоління людей, які визнають загальнолюдські цінності та живуть згідно з гуманістичними законами, які прагнуть до створення миру, захисту прав людини й цінностей демократії. Проте об'єктивний процес інтернаціоналізації вищої освіти є складним і суперечливим, оскільки достатньою мірою не досягнуто балансу між його культурними, освітніми та економічними цілями, не розв'язано проблеми налагодження міжкультурного діалогу. Розвиток якісної та адекватної університетської освіти і науки в умовах глобалізації потребує узгодженого вирішення конкретних наукових завдань.

Враховуючи важливість та актуальність дослідження проблем розвитку інтернаціоналізації освіти, на базі Маріупольського державного університету було організовано і проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва», яка проходила 23–25 травня 2011 року [4]. Ця конференція присвячена 20-й річниці Незалежності Української держави, ровесником якої є МДУ. Розвиток університету став своєрідним віддзеркаленням стрімкого й динамічного зростання молоді країни.

Співорганізаторами конференції виступили Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національна академія педагогічних наук України, Донецька обласна державна адміністрація, Донецька обласна рада, АТ «Систем Кепітал Менеджмент», Маріупольська міська рада, Маріупольський державний університет, Міністерство закордонних справ Грецької Республіки, Міністерство освіти і культури Республіки Кіпр, Європейська організація публічного права, Фонд «Анастасіос Г. Левендіс», Яннінський університет, Мессінський університет.

Актуальність та важливість теми конференції було підтверджено тим інтересом, який вона викликала не тільки серед науковців, а й політиків, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, фондів та організацій України і країн зарубіжжя. Високий рівень конференції підтверджують привітання на адресу учасників та гостей конференції, що надійшли від глав трьох держав: Президента України Віктора

Януковича, Президента Грецької Республіки Каролоса Папуліяса та Президента Республіки Кіпр Дімітріса Хрістофіаса.

В роботі конференції взяли участь понад 300 учасників – керівники та представники Адміністрації Президента України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Національної академії педагогічних наук України, інститутів Національної академії наук України (Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Інституту історії України НАН України, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України), Українського інституту національної пам'яті, Інституту законодавства Верховної Ради України, Донецької обласної державної адміністрації, Донецької обласної ради, Донецької торгово-промислової палати, Маріупольської міської ради, ректори та провідні вчені понад 40 національних університетів та інших вищих навчальних закладів України.

Високий рівень конференції підтверджується значним представництвом учасників не тільки з України, а й зарубіжних учасників з 14 країн світу (Білорусі, Великої Британії, Греції, Італії, Ізраїлю, Кіпру, Китаю, Молдови, Німеччини, Польщі, Росії, Португалії, Франції, Чехії), серед яких директори Департаменту вищої та середньої освіти Міністерства освіти і культури Республіки Кіпр, Європейської організації публічного права, Фонду «Анастасіос Г. Левендіс», Науково-дослідного центру Св. Джеймса, Асоціації юридичних ВНЗ, голова Національного Олімпійського комітету Республіки Кіпр, керівники дипломатичних представництв і культурних центрів іноземних держав, ректори, професори і наукові співробітники 26 іноземних університетів.

Велику зацікавленість учасники конференції проявили до наукового доповіді Дмитра Володимировича Табачника – Міністра освіти і науки, молоді та спорту України, академіка Національної академії правових наук, доктора історичних наук, професора за темою «Інноваційний розвиток України – шлях, якому нема альтернативи»; Василя Григоровича Кременя – президента Національної академії педагогічних наук України, академіка НАН і НАПН України, доктора філософських наук, професора за темою «Знання в культурі глобалізму».

На пленарному засіданні науково-практичної конференції з докладами виступили відомі вчені: віце-президент, академік НАПН України, професор Володимир Луговий, академік НАПН України, професор Микола Євтух, член-кореспондент НАПН України, професор Михайло Степко, ректор Російського державного торговельно-економічного університету, президент Асоціації юридичних ВНЗ, професор Сергій Бабурін (Російська Федерація); ректор Університету Коре м. Енна, професор Сальво Андо (Італійська Республіка); ректор Янченського педагогічного університету, професор Сюе Цзябао (КНР); проректор з наукової роботи Московського державного інституту міжнародних відносин (Університет) Міністерства закордонних справ Російської Федерації, доктор історичних наук, професор Олексій Подберьозкін (Російська Федерація); директор Департаменту вищої та середньої освіти Міністерства освіти і культури Республіки Кіпр, професор Деспіна Мартіду Форсьє; проректор з гуманітарних і точних наук Лондонського Королівського коледжу, професор Кейт Хоггард (Велика Британія); директор з міжнародних зв'язків та відносин з інвесторами АТ «Систем Кепітал Менеджмент» Джок Мендоза-Вілсон та ін.

Присутніх також привітали постійні партнери університету: Надзвичайний та Повноважний Посол Республіки Кіпр в Україні Евагорас Вріонідіс, Генеральний консул Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку Клаус Ціллікенс, Генеральний

консул Чеської Республіки в Донецьку Антонін Мурґаш, другий секретар Посольства Держави Ізраїль в Україні Олена-Хая Кароль та інші почесні гості.

Після пленарного засідання робота продовжилася в межах восьми наукових секцій: роль освіти та науки у розвитку міжнародного співробітництва; забезпечення якості вищої освіти в країнах світу; інноваційні процеси та застосування інформаційно – комунікативних технологій в освіті і науці; актуальні проблеми безперервної професійної освіти в Україні та зарубіжних країнах; культура народів світу у формуванні міжкультурного діалогу; вплив грецької мови і культури на формування полікультурної особистості; інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності вищої освіти; співпраця університетів із закордонними установами і міжнародними організаціями (ООН, ЮНЕСКО, Європейський Союз, Рада Європи та ін.)

У рамках конференції було підписано низку угод про співпрацю МДУ з провідними зарубіжними ВНЗ, відомими у всьому світі: Лондонським Королівським коледжем (Великобританія), Московським державним інститутом міжнародних відносин (Університетом) МЗС Російської Федерації, Російським державним торгово-економічним університетом, Московським міським університетом управління Уряду Москви, Університетом Коре міста Енна (Італія), Янченським педагогічним університетом (Китай), Яннінським університетом (Греція). Це яскравий приклад постійного розвитку міжнародної діяльності університету, пошуку нових партнерів наукової та освітньої співпраці, яка сприятиме підвищенню якості освіти, конкурентоспроможної в сучасному світі.

Ознайомившись зі змістом моделі міжнародної діяльності Маріупольського державного університету, учасники конференції визначили її високу результативність та ефективність за такими напрямками: участь у роботі міжнародних університетських структур; співробітництво з міністерствами освіти та закордонних справ, обласними адміністраціями, меріями, посольствами та консульствами, фондами, університетами та науково-дослідними установами Великої Британії, Греції, Ізраїлю, Іспанії, Італії, Кіпру, КНР, Польщі, Росії, Франції, ФРН та інших країн; проведення спільних наукових досліджень; спільна видавнича діяльність; організація міжнародних наукових форумів; стажування викладачів і студентів за освітніми та науковими програмами, участь у міжнародних культурних програмах тощо. В прийнятих рекомендаціях наукового форуму учасники конференції визначили модель міжнародної діяльності Маріупольського державного університету як інноваційну за формою і поліфункціональну за змістом, що робить актуальним її розповсюдження та впровадження в діяльність інших вищих навчальних закладів України.

Список використаної літератури

1. Архів Маріупольського державного університету
2. Балабанов К. В. Международная деятельность МГГУ: формула успеха / К. В. Балабанов. – Донецк : Промінь, 2009. – 448 с.
3. Лучшие международные программы // Фокус. – 2011. – № 16(229).
4. Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 23–25 трав. 2011 р. – Маріуполь, 2011. – 565 с.
5. На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації [Електроний ресурс]. Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти, м. Лондон, 16–19 трав. 2007 р. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/higher>
6. Президент Греции высоко оценил дружеские отношения между украинскими и греческими народами // Голос Украины. – 2008. – № 90.
7. Президент Республики Кипр впервые посетил Мариуполь // Мариупольское время. – 2011. – № 27.

8. Табачник Д.В. Інноваційний розвиток України – шлях, якому нема альтернативи / Д.В. Табачник // Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 23–25 трав. 2011 р. – Маріуполь, 2011. – С.17–20.
9. Science, technology and innovation in Europe. – Luxembourg : Publications Office of the European Union. – 2010. – 228 p.
Стаття надійшла до редакції 5.03.2011 р.

K. V. Balabanov

**THE INTERNATIONAL ACTIVITY MODEL OF MARIUPOL STATE
UNIVERSITY: EXPERIENCE AND PROSPECTS**

The contents of the international activity model of Mariupol State University and its directions are analyzed: the participation in the work of international University structures; cooperation with the Ministries of Education and Foreign Ministries; regional state administrations, city councils, embassies and consular institutions, Universities and research institutions of Great Britain, Greece, Israel, Spain, Italy, Cyprus, China, Poland, Russia, France, Germany and other countries; conducting joint scientific researches, joint publishing activity; organizing international scientific forums; internships by the teachers and students on educational and scientific programs; participation in international cultural programs.

Key words: *international activity, international activity model of Mariupol State University, University education, innovation, multifunctionalism.*

ІСТОРІЯ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477):355.4"1844"

В. В. Задунайський

ВІЙСЬКОВА СТРУКТУРА ТА ОЗБРОЄННЯ ДУНАЙСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА ПОЛОЖЕННЯМ 1844 р.

У статті розкрито особливості військової структури та озброєння Дунайського козацького війська, зафіксовані в «Положенні 1844 р.». Виявлено, що військова система Дунайського козацького війська була досить спрощеною, засвідчивши намагання Російської імперії взяти під контроль військовий потенціал цього утворення.

Ключові слова: Російська імперія, «Положення 1844 р.», Дунайське козацьке військо.

Історія Збройних Сил України є важливою складовою вітчизняної історії й складається як з досягнень повноцінного Українського Війська, так і окремих військових формувань, що діяли під зверхністю іноземних державних утворень. Серед останніх першорядне значення відіграли різноманітні українські козацькі утворення, які проіснували з кінця XV ст. – й до початку XX ст.

Трагічні події II половини XVIII ст. (знищення царатом Запорізької Січі, ліквідація Гетьманщини та Слобідських козацьких полків) суттєво надломали українську козацьку спільноту та її військову систему, проте й надалі зберігалась частина козацьких надбань, яку в умовах складної військово-політичної ситуації XIX ст. намагався використати у власних інтересах провід Російської імперії. Наслідком зазначеного стало утворення та функціонування низки козацьких формувань, серед яких окреме місце посіло й Дунайське козацьке військо (існувало впродовж 1828–1868 рр. поблизу м. Акерман – на Півдні України [1]).

Обставини утворення згаданого війська та особливості його складу обумовили намагання царату повністю контролювати дунайських козаків, фіксуючи певний рівень розвитку їх військової системи. За таких обставин є цілком слушним виявити засади військової структури та озброєння (є основою для відбування військової служби та ведення бойових дій) Дунайського козацького війська на підставі Положення 1844 р., що зафіксувало певний етап військового розвитку згаданого козацького формування. До того ж, цей документ співвідноситься з відповідним Положенням про Чорноморське козацьке військо (найбільше українське козацьке формування тих часів) 1842 р., що робить слушним порівняння основ військової організації згаданих козацьких формувань.

Отже, дослідження основ військової структури та озброєння Дунайського козацького війська за матеріалами Положення 1844 р. є важливою складовою військової історії України, що обумовлює доречність комплексного розгляду зазначеної проблематики в історіографії.

Слід зазначити, що вітчизняні й зарубіжні науковці XIX – початку XX ст. попри значну увагу історії українських козацьких формувань головним чином розглядали загальні аспекти історії Запорізької Січі та гетьманських і слобідських козацьких полків [2].

За радянських часів, попри ідеологічний тиск, продовжено дослідження зазначеної тематики [3], але історія Дунайського козацького війська знову залишилась на узбіччі зацікавлень науковців.

Сучасна вітчизняна історіографія успішно розробляє різноманітні аспекти історії основних українських козацьких формувань [4]. Окремо відзначимо комплексне дослідження О.Бачинської, присвячене суспільно-політичному та соціально-економічному розвитку української козацької спільноти впродовж ХІХ ст. (у тому числі й Дунайського козацького війська) [5].

Автор послідовно вивчає військово-козацьку проблематику, зокрема основи військової системи Чорноморського й Азовського козацьких військ І половини ХІХ ст. [6]. Поряд із цим, військову систему Дунайського козацького війська досі не досліджував.

Отже, вітчизняна історіографія все ще не завершила комплексне дослідження військової структури та озброєння Дунайського козацького війська.

Зарубіжна історіографія приділяє достатню увагу історії українських козацьких формувань (особливо періоду ХVІ – ХVІІІ ст.). Так, польські науковці вивчають переважно військово-політичні аспекти історії козацьких формувань зазначеної доби [7]. Подібні підходи помічаємо і серед російських авторів, які успішно досліджують історію провідних козацьких військових формувань Російської імперії [8].

Отже, в історіографії питання військової організації та озброєння Дунайського козацького війська у середині ХІХ ст. все ще не отримало належного розкриття, що й обумовило нашу увагу до цієї проблеми. З огляду на це й визначено мету представленої статті – розкрити основи військової структури та відповідного озброєння Дунайського козацького війська на підставі Положення 1844 р. Поряд із цим, доречно здійснити їх порівняння з відповідними аналогами Чорноморського та Азовського козацьких військ, що діяли у той самий час.

Джерельною основою пропонованої розробки стало Положення про Дунайське козацьке військо 1844 р., віднайдене в Державному архіві Ростовської області (Росія) [9].

Актуальність представленого дослідження обумовлена потребою висвітлення засад військової системи дунайських козаків у середині ХІХ ст. та можливістю порівняння з відповідними основами інших українських козацьких формувань тих часів, а також введенням до наукового обігу низки нових фактів і документів. Додатково запропонована розробка може посприяти більш об'єктивному розумінню української козацької спадщини ХІХ ст., чим стане у пригоді учасникам новітнього козацького відродження в Україні.

Наукова новизна статті виявляється в тому, що на ґрунті доступних джерел і літератури досліджено важливі аспекти військової системи Дунайського козацького війська у середині ХІХ ст.

Перед розглядом основ військової структури та озброєння дунайських козаків, затверджених Положенням про Дунайське козацьке військо 1844 р., потрібно зазначити його комплексний характер, що виявився у наступному:

- згадане положення заклало основи військово-адміністративного устрою;
- було визначено зміст військової служби;
- наведено засади військової структури (штатний розклад військових частин);
- представлено опис озброєння;
- оголошено перелік основних станиць;
- тощо [10].

Зазначений зміст Положення свідчив про те, що Дунайське козацьке військо мусило діяти згідно єдиних імперських стандартів, що виявлялись у подібних

документах середини ХІХ ст. (схожий зміст мало й Положення про Чорноморське козацьке військо 1842 р. [11]). Зрозумілим було й затвердження згаданого документа на найвищому державному рівні. Так, Положення про Дунайське козацьке військо було підписане 13 грудня 1844 р. імператором Миколою І [12].

Ведучи мову про особливості військової структури та озброєння Дунайського козацького війська, слід спочатку звернути увагу на засади військово-козацького життя у згаданому формуванні. Тут необхідно відразу наголосити на тому, що вони поступались змістом і значенням як Чорноморському, так і Азовському козацьким військам, у котрих українська козацька спадщина була доволі вагомою, а на початку функціонування цих утворень – системоутворюючою.

Сталося це тому, що основу Чорноморського й Азовського козацтва становили військові товариства запорожців і «гетьманців», які домінували у згаданих формуваннях не лише на початку їх виникнення [13]. Особливо помітним це було у середовищі Чорноморських козаків, яке й у подальші часи поповнювалось за рахунок значної кількості представників колишнього українського козацького середовища. Натомість, Дунайське козацьке військо формувалось за рахунок залучення не лише колишніх українських козаків (Задунайських чи Усть-Дунайських Буджацьких), але й значної кількості греків, сербів, болгар, албанців, молдован та циган [14].

Окремо наголосимо на тому, що представники згаданих балканських народів (греків, сербів, болгар та албанців) не лише були далекими від цінностей української військово-козацької привілейованої спільноти, але й привнесли у козацьке формування досвід служби в Російській армії в якості волонтерів під час попередньої Російсько-Турецької війни [15].

Все вище зазначене обумовило те, що українська військово-козацька спадщина в Дунайському козацькому війську не могла стати системоутворюючою за взірцем того ж Чорноморського козацького війська. Натомість чіткіше мусили виявлятися засади уніфікації військового життя дунайських козаків.

Зазначена тенденція посилювалась і завдяки залученню на командні посади у стройових частинах Дунайського козацького війська офіцерів армійської кавалерії [16]. До речі, згідно Положенню на посади командирів полків мали призначатись виключно офіцери армійської кавалерії. Зрозуміло, що представники російського офіцерського корпусу не мали належних військово-козацьких навичок і вмінь, й до того ж не були носіями козацької ментальності.

Нечисельне Дунайське козацтво (нараховувало в 1840 р. близько 8.213 осіб, а на 1868 р. – 13.151 осіб [17]) не мало завершеної та самодостатньої військової системи й відіграло лише допоміжне значення у забезпеченні ладу в прикордонні. Свідченням чого було зобов'язання Дунайського козацького війська виставляти на військову службу лише 2 кінні полки, що діяли згідно розпоряджень імперського військового відомства [18]. Наведений факт свідчив про умовність військово-організаційної єдності цього козацького війська в Російській імперії, яка прагнула максимально використати козацький військовий потенціал і унеможливити навіть натяк на створення військової бази для ймовірних виступів дунайських козаків.

Далі звернемо увагу на склад згаданих дунайських козацьких кавалерійських полків. Так, згідно Положенню 1844 р., кожен із цих полків складався з:

- 848 нижчих чинів (750 козаків, 48 приказних, 50 урядників (молодших і старших));
- 20 старшин (штаб і обер-офіцерів);
- 1 полковника (командир полку) [19].

Наведена інформація засвідчує не лише певну чіткість організаційної структури кавалерійського полку Дунайського козацького війська, але й уніфікацію відповідної стройової частини. Підтвердженням чого є той факт, що склад 6 – сотенного

кавалерійського полку Чорноморського козацького війська згідно Положення 1842 р. є досить подібним. У згаданому полку так само мало бути 20 офіцерів, 50 урядників, 750 рядових козаків, 48 приказних [20]. Інакше кажучи, зазначена структура козацьких стройових кавалерійських частин була досить уніфікованою й не передбачала збереження та розвитку відповідних особливостей окремих козацьких формувань.

Окремо звернемо увагу на використання уніфікованої системи рангів та термінів для її позначення в усіх тогочасних козацьких формуваннях Російської імперії. Так, підстаршини (унтер-офіцери) поділялись на молодших і старших урядників, а серед старшин (офіцерів) значились хорунжі, сотники, осавули, військові старшини та полковники [21]. Серед наведених рангів лише назви старшинських чинів зберігають звичний зв'язок із попередньою українською військово-козацькою спадщиною, але й вони відрізняються рівнем старшинства та послідовністю [22]. Такі реалії засвідчили намагання як досягнути певного компромісу з козацькою спадщиною (щодо рангово-посадової системи), так і уніфікувати її зміст для всіх козацьких формувань.

Про намагання уніфікувати військову службу козаків свідчило й запровадження єдиних стандартів їх озброєння. Так, дунайські козаки під час служби у згаданих кавалерійських полках мусили бути озброєні єдиним типом холодної та вогнепальної зброї. Серед вогнепальної зброї виділимо пістолети й рушниці, що виготовлялись державними зброярнями Російської імперії згідно встановлених стандартів [23]. До речі, цей вид озброєння максимально нівелював особливі навички козацької спільноти щодо підготовки та здійснення стрільби.

Попри те, що холодна зброя дозволяла зберегти більше певних особливостей її застосування в бою, вона також завдяки поступовій уніфікації нівелювала відповідні відмінності. Згідно Положення 1844 р. Дунайське козацьке військо отримало на озброєння тогочасні шашки та легкі піки [24].

Подібну зброю мали й інші козацькі формування. Поряд із цим, Чорноморське козацтво завдяки збереженню деяких традиційних особливостей військової організації та розташуванню (Північний Кавказ) мало на озброєнні додаткові взірці холодної зброї, забезпечивши більшу різноманітність власного військово-прикладного мистецтва бою [25].

Завершуючи короткий огляд військової структури Дунайського козацького війська, що закладалась згідно Положення 1844 р., наголосимо й на тому, що тут йшлося лише про стройові кавалерійські частини. Такий принцип суперечив як бойовому досвіду українських козацьких утворень минулого, так і тогочасним українським козацьким формуванням (Чорноморському й Азовському козацьким військам), в яких козацька піхота традиційно відігравала важливу роль [26]. До речі, в Азовському козацтві згадана піхота ще й мала характер морської [27].

Підсумовуючи результати представленого дослідження зазначимо, що на підставі Положення 1844 р. в Дунайському козацькому війську було запроваджено спрощену військову структуру, що передбачала утворення 2 окремих козацьких кавалерійських полків на підставі тогочасних уніфікованих штатних розписів. Зрозумілим було й забезпечення козаків єдиними взірцями вогнепальної та холодної зброї, що також обумовило уніфікацію їх бойового вишколу.

З огляду на малочисельність та відсутність у згаданому формуванні міцної й домінуючої української військово-козацької спільноти (через залучення представників балканських народів), що мала б стати основою війська за прикладом тогочасних Чорноморського чи Азовського козацьких військ, Російській імперії вдалось максимально уніфікувати військову систему Дунайського козацького війська, позбавивши його можливості зберегти вагому частину української військово-козацької спадщини. Поряд із цим, прийняття згаданого Положення підтверджувало тогочасні

спроби царату максимально уніфікувати та підпорядкувати собі всі козацькі формування.

Таким чином, Положення про Дунайське козацьке військо 1844 р., визначивши основи військової системи цього утворення в середині XIX ст., виявило як актуальність прагнення частини нащадків українських козаків зберегти свій військово-привілейований статус у згаданому регіоні, так і закономірність посилення імперських уніфікаційних впливів на козацькі утворення тих часів. При цьому, Дунайське козацтво через внутрішню аморфність виявилось чи не найслабшим серед тогочасних українських козацьких формувань.

У представленій статті здійснена спроба огляду військової системи дунайських козаків, зафіксованої й визначеної Положенням про Дунайське козацьке військо 1844 р. Зазначена тематика не є вичерпаною й заслуговує на подальші дослідження вітчизняними та зарубіжними вченими.

Список використаної літератури

1. Маленко Л.М. Дунайське козацьке військо / Л.М.Маленко // Українське козацтво : Мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф.Г.Турченко; відпов. ред. С.Р.Лях. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 169.
2. Антонович В. Коротка історія козаччини / В.Антонович. – К. : Україна, 1991. – 157 с.; Скальковський А. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / А.Скальковський. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – 678 с. ; Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький : у 3 т. – Львів : Світ, 1991.
3. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. Апанович. – К. : Наук. думка, 1969. – 221 с. ; Голобуцкий В. Черноморское казачество / В. Голобуцкий. – К. : Изд-во Акад. Наук УССР, 1956. – 415 с.
4. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько – турецьких війнах останньої чверті XVII століття / В. Заруба. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2003. – 464 с. : іл.; Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / С.Леп'явко. – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – 286 с. ; Маленко Л. М. Дунайське козацьке військо. – С. 169–170 ; Йі ж: Азовське козацьке військо (1828–1866) / Л. М. Маленко. – Запоріжжя: Мотор-Січ, 2000. – 513 с.
5. Бачинська О. А. Козацький стан та одиночні козацькі формування у першій половині XIX ст. / О.А.Бачинська // Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. / редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – Т. 2. – С. 337–355.
6. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Задунайський. – Донецьк : Норд-Прес ; ДонНУ, 2006. – 335 с.: іл. ; Основи військово-прикладної системи Чорноморського козацького війська за «Положенням 1842 р.» / В. Задунайський // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – Т. 115, вип. 102. – С. 131–136 ; його ж: Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець XVIII – 60 pp. XIX ст.) / В. Задунайський // Схід. – 2010. – № 4. – С. 80–83; його ж: Азовське козацьке військо – осередок українських військово-морських формувань (1832–1865 pp.) / В. Задунайський // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – Вип. 27, ч. 1. – С. 77–83.
7. Korzon T. Dzieje Wojen i wojskowości w Polsce / T. Korzon. W 3 t. – Lwów ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923; Wójcik Z. Wojny kozackie w dawnej Polsce / Z. Wójcik. – Kraków: Agencja Wydawnicza DWWLA, 1989. – 78 s.; Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI – XVII wieku / M. Franz. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. – 255 s.

8. Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860–1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социальное-экономический статус / А.Малукало. – Краснодар: Кубанькино, 2003. – 216 с. ; Крикунов П. Казаки между Гитлером и Сталиным / П.Крикунов. – М. : Яуза : Эксмо, 2005. – 607 с.
 9. Положение о Дунайском казачьем войске. – СПб, 1845. – 30 с.
 10. Там само. – С. 3–5.
 11. Положение о Черноморском казачьем войске. – СПб, 1842. – 133 с.
 12. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3.
 13. Білий Д.Д. Українці Кубані в 1792 – 1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей / Д.Д.Білий. – Львів ; Донецьк : Східний видавничий дім, 2009. – С. 106–116; Задунайський В. Азовське козацьке військо – осередок українських військово-морських формувань (1832–1865 рр.). – С. 79.
 14. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3 ; Бачинська О. Вказ. пр. – С. 343.
 15. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3.
 16. Там само. – С. 3–5.
 17. Бачинська О. Вказ. праця. – С. 343.
 18. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3–4.
 19. Там само. – С. 24.
 20. Приложение // Положение о Черноморском казачьем войске. – С. 9–10.
 21. Там само.
 22. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – С. 103–105.
 23. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 30.
 24. Там само.
 25. Задунайський В. Основи військово-прикладної системи Чорноморського козацького війська за «Положенням 1842 р.». – С. 133–135.
 26. Задунайський В. Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець ХVІІІ – 60 рр. ХІХ ст.) / В. Задунайський. – С. 81–82.
 27. Задунайський В. Азовське козацьке військо – осередок українських військово-морських формувань (1832–1865 рр.). – С. 80–82.
- Стаття надійшла до редакції 15.03.2011 р.

V. V. Zadunajski

STRUCTURE OF MILITARY WEAPONS AND DANUBE COSSACK ARMY BY POSITION 1844

In article it is considered features of military structure and the arms of the Danube Cossack army fixed in «Position of 1844». It is revealed, that the military system of the Danube Cossack army was enough unified and has confirmed attempts of Russian empire to take under the control military potential of the given formation.

Key words: *Russian empire, «Position of 1844», Danube Cossack army was.*

УДК 281.93 (477.7)"177/185"

І. І. Лиман

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ПАРАФІЯЛЬНЕ ДУХОВЕНСТВО ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX СТ.

Стаття присвячена висвітленню комплексу проблем, пов'язаних із православним парафіяльним духовенством на півдні України 1775–1861 рр. Особлива увага приділена аналізу статусу священно – та церковнослужителів, специфіці соціальної мобільності, порядку утримання парафіяльного духовенства, регламентації взаємин останнього з мирянами.

Ключові слова: православне духовенство, Південна Україна, парафія

Впродовж всього існування Російської імперії парафіяльне духовенство залишалось найчисельнішою групою духовних осіб Південної України. Тож вивчення статусу парафіяльного духовенства, його місця в суспільстві, рівня взаємодії священно- та церковнослужителів із мирянами є надзвичайно актуальним для розуміння процесів, що відбувались як у середині духовного відомства, так і у взаємодіях останнього із світськими інституціями. Відповідно метою нашої розвідки і є висвітлення комплексу проблем, пов'язаних із православним парафіяльним духовенством на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст.

Парафіяльне духовенство регіону, як і імперії в цілому, традиційно поділялось на священно- та церковнослужителів (причетників). Опрацьовані нами масиви джерел останньої чверті XVIII – середини XIX ст. зафіксували розуміння на півдні України під першими протоієреїв, ієреїв (священиків) та дияконів, а під другими – дячків і паламарів (з часом дячки і паламарі стали записуватись як псаломщики). Лише у небагатьох документах зустрічається згадка про іподияконів (осіб, що виконували відповідні обов'язки без посвяти в дияконський сан), які належали до церковнослужителів. Стосовно північної частини Слов'янської та Херсонської єпархії другої половини 70 – початку 80-х рр. XVIII ст. документами зафіксована наявність вікаріїв (вікарних священиків), які призначались для допомоги в служінні самим парафіяльним священиком або вдовою священика до досягнення її сином повноліття. Зауважимо, що стосовно поділу священно- та церковнослужителів в історичній літературі побутують суперечливі твердження, що пояснюється як базуванням дослідників на матеріалах різних частин імперії і різного датування, так і елементарною неухважністю при використанні термінів. Прикладами першого можуть служити розподіл І. Смоличем причетників на псаломщиків і дячків [21, с. 655], а О. Крижанівським – на псаломщиків і паламарів [16, с. 109]; прикладом другого – теза В. Познанського про належність дячків до священнослужителів [19, с. 32].

Принципово важливою є та обставина, що процес обмеження «виборного начала» в формуванні парафіяльного духовенства був досить тривалим, і його темпи визначались не тільки рішеннями вищих органів влади, але і місцевими традиціями, характером взаємин архієреїв зі світськими особами, рівнем потреби в поповненні лав священно- та церковнослужителів. І для Вольностей Війська Запорозького, і для інших частин Південної України, на території яких пізніше була створена Слов'янська та Херсонська єпархія, виборність священно- та церковнослужителів була глибоко вкоріненою традицією. Реалізація передбаченого «Духовним регламентом» правила затверджувати запропоновану парафіянами кандидатуру рішенням єпархіального архієрея на півдні України тривалий час мала значною мірою номінальний характер. Якщо за часів Нової Січі архієреї затверджували фактично кожен «пропозицію»

запорожців з огляду на роль Коша в управлінні церковною справою, то після влаштування Слов'янської та Херсонської єпархії значне чисельне переважання справ, у яких архієреї погоджувались із представленими їм громадами чи поміщиками кандидатурами на зайняття місць при південноукраїнських церквах обумовлювалось передусім міркуваннями необхідності сприяти колонізації, йти назустріч побажанням поселенців, враховувати їхні традиційні уявлення, зважати на нестачу духовних осіб в південному краї. До того ж, парафіяльне духовенство мало відігравати доволі важливу роль у впровадженні на місцях державної політики. Тож від того, наскільки парафіяни будуть сприймати духовних осіб як «своїх», наскільки глибокою буде довіра до них значною мірою залежала успішність реалізації наміченого. У поміщицьких маєтках духовенство мало стати одним із важелів впливу власників населених пунктів на їх мешканців, і в цьому плані обрання найбільш прийняттого кандидата самим поміщиком також цілковито відповідало інтересам дворянської держави. Крім того, при надзвичайно поширеній у південному краї, що активно колонізувався, практиці направлення духовних осіб до парафій ще до того, як була зведена церква, саме від порозуміння священно- чи церковнослужителя з місцевими мешканцями певною мірою залежало, як швидко буде зведена релігійна споруда і чи відбудеться це взагалі.

З огляду на місцеві традиції, на нестачу священно- та церковнослужителів тривалим був і процес посилення спадковості при зайнятті місць при храмах. У 1779 р. для півдня України, в порівнянні з іншими регіонами імперії, було зроблене виключення, яке об'єктивно зберігало традицію зайняття місць при парафіях вихідцями з «козачого та посполитого звання». Тож на кінець XVIII ст. спадковість зайняття місць при парафіях домінуючою в регіоні ще не стала. У 1-й пол. XIX ст. разом з тим, як йшли з життя ті священно- та церковнослужителі, що зайняли свої посади при парафіях у XVIII ст., відсоток вихідців із духовного відомства серед південноукраїнського духовенства збільшувався, і південний край у цьому плані немов би «наздоганяв» центральноросійські єпархії, у яких відповідні показники були досягнуті набагато раніше.

Обмежуючи доступ до складу підлеглих духовного відомства представників інших верств, розширюючи права архієреїв і одночасно звужуючи права парафіян в обранні собі священно- та церковнослужителів центральна влада розглядала ці заходи, між іншим, як засоби контролю за чисельністю «духовної верстви». На це ж були направлені і встановлення штатів, проведення розборів – виключення невлаштованих церковнослужителів і дітей духовенства в армію та податні верстви.

Початок відповідним заходам був покладений ще реформами Петра I, продовження ж цієї політики знайшло втілення в цілій низці указів наступних монархів. Для контролю за чисельністю духовного відомства імперська влада мала кілька аргументів. По-перше, це мало підняти життєвий рівень самих осіб, які залишились при парафіях, оскільки парафіяни часто не мали можливостей утримувати багато духовних осіб. По-друге, виключені з духовного відомства поповнювали інші верстви, і таким чином мали частково задовольняти потреби держави в поповненні складу збройних сил і податного населення. По-третє, скорочення кількості «безмісних» осіб було спрямоване проти існування небажаного для держави маргінального елемента, який знаходився поза суворим контролем центру і тому міг сіяти небезпечні для влади погляди і збільшувати статистику злочинів.

Визначенням штатів окремих церков і встановленням параметрів, яким мала відповідати парафія, центральна влада прагнула привести кількість духовних осіб у систему. Етапним на шляху реалізації цього прагнення став синодальний указ від 8 жовтня 1778 р., яким були значно скорочені штати, запроваджені Петром I. Зміни до

штатів були внесені за Миколи I. Згідно зі «Статутом духовних консисторій», при церквах, штат яких не визначався окремими розпорядженнями, мав продовжувати діяти такий же склад причтів, що і раніше, але за умови, що при сільських церквах із парафією меншою за 800 душ чоловічої статі мало діяти не більше одного священика, а при церквах, при яких знаходилось не більше 400 душ, причт мав включати одного священика та двох церковнослужителів [15, с. 231]. У 1842 р. були затверджені нові штати, запровадження яких почалось із Західних епархій. Тепер парафії були поділені на 6 класів, належність до яких обумовлювала необхідну кількість членів причтів [21, с. 334]. Ці штати поступово були поширені на інші епархії імперії і протримались до 1869 р.

Вивчення законодавчих документів останньої чверті XVIII – середини XIX ст. дозволяє простежити пошуки оптимального варіанту коригування чисельності підлеглих духовного відомства. Цей пошук фактично за кожного імператора вівся не лише в напрямі зменшення можливостей переходу до інших верств [17, с. 80–85].

Таким чином, духовне відомство не було і не могло бути таким закритим, яким його вважає Г. Фріз, у монографіях якого кастовість духовної верстви проходить червоною стрічкою. У той час як поповнення лав парафіяльного духовенства представниками інших верств дійсно мало тенденцію обмеження (хоча і це обмеження не було абсолютним, і С. Римський перебільшує, беззастережно пишучи: «Якщо в Європі XIX ст. в католицькому і протестантському світі тільки 20 – 30% походило з духовного стану, то в Росії – всі 100!» [20, с. 81–82]), з духовного відомства вийшла велика кількість осіб. Адже при традиційній багатодітності родин священно- та церковнослужителів впродовж 1775 – 1861 рр. темпи зростання чисельності духовних осіб аж ніяк не відповідали темпам приросту населення.

Під час влаштування Слов'янської та Херсонської епархії при її церквах знаходився 39221 парафіяльний двір [9: 368], тобто 156884 парафіянина чоловічої статі (із розрахунку 4 парафіянина на 1 двір). За даними ж на 1859 р. у Херсонській і Катеринославській епархіях мешкало 1027099 чоловіків православного сповідання [14, с. 44]. Отже, впродовж останньої чверті XVIII – середини XIX ст. православне чоловіче населення епархій Півдня збільшилось у 6,5 разів. За цей же час чисельність чорного духовенства, послушників, священно- та церковнослужителів тут збільшилась з 1535 [9, с. 368] до 3808 [14, с. 2, 6, 18–19], тобто лише в 2,5 рази. Така різниця не може бути пояснена збільшенням загальної чисельності духовної верстви за рахунок членів родин діючих священно- та церковнослужителів. За підрахунками Б. Миронова, з 1783 по 1858 р. чисельність штатного духовенства зросла на 33%, а чисельність усієї православної духовної верстви за 1795 – 1858 рр. по 38 губерніях Європейської Росії зросла на 30%. Отже, обтяженість діючого духовенства утриманнями залишалась приблизно на тому ж рівні [18, с. 154]. Суттєво не змінилось і співвідношення між чоловічим і жіночим населенням краю. Не лише для Південної України (населення якої зростало не тільки а до 20-х рр. XIX ст. і не стільки завдяки природному приросту, а й через переселення сюди вихідців із інших регіонів та з-за кордону), але і для Російської імперії в цілому темпи збільшення кількості підлеглих духовного відомства значно відставали від змін чисельності православних парафіян [18, с. 154–155]. Отже, духовенство в умовах стримування державою розширення церковних штатів продукувало для себе набагато менше поповнення, ніж для інших верств.

Для православної церкви на Півдні збереження можливостей залишення духовної верстви становило проблему через те, що в краї хронічно не вистачало церковнослужителів навіть для заповнення обмежених штатів.

Такий брак підкреслювався місцевою владою наприкінці XVIII ст. [1, 35 зв.]; 4-а ревізія показала, що при 24 церквах Маріуполя та його повіту не було жодного з передбачених штатами 7 дияконів [1, 85 зв.–87].

Нестача церковнослужителів обумовлювалась не тільки зростанням кількості парафій, але й суб'єктивними факторами, пов'язаними, зокрема, із своєрідним баченням деякими єпархіальними архієреями пріоритетів політики заповнення вакансій при церквах. Ті межі свободи дій, які були визначені духом і буквою законів для єпархіальної влади, дали змогу архієпископу Платону у 1807 – 1811 рр. власними резолюціями звести до мінімуму можливості заповнення дияконських місць навіть при двох- та трьохпарафіяльних храмах. Лише наступник Платона, архієпископ Іов, відновив реальну дію на території єпархії загальнодержавних правил щодо заповнення вакансій священно- та церковнослужителів [2, с. 143–146].

Але і після цього для самого парафіяльного духовенства поняття про відповідність чисельності причетників штатам залишалось розпливчатим. У 1836 р. Розанов у результаті об'їзду церков єпархії зробив зауваження, що багато священнослужителів не могли дати відповідь на питання, чи наповнені штати їхніх причтів [3, с. 55]. Не дивно, що в 1836 р. у підлеглий Гавриїлу єпархії було в наявності лише 72,6% священників, 49% дияконів, 54,2% церковнослужителів від передбачених штатами [13, с. 108–109].

Після відокремлення Херсонської єпархії ці показники дещо покращились і в 1839 р. для Катеринославської єпархії становили відповідно 91,7%, 60,3% і 73,2%, а для Херсонської – 86,6%, 52,1% і 68,3% [12, с. 14–15].

У подальшому наповненість штатів двох єпархій Півдня була кращою. Але це відбулось не завдяки заповненню всіх вакантних місць священно- та церковнослужителями, а через перегляд самих штатів.

Заходи щодо стримування зростання чисельності духовних осіб великою мірою диктувались тим, що держава не поспішала брати на себе всі витрати по утриманню духовної верстви. Основний тягар фінансування довгий час несли самі парафіяни. Щоб цей тягар не був занадто важким, центральна влада і пішла шляхом обмеження кількості священно- та церковнослужителів.

На час заснування Слов'янської та Херсонської єпархії члени причтів користувались традиційними джерелами прибутків: 1) платою за треби; 2) пожертвами; 3) ругою, тобто субсидією натурою або грошима; 4) прибутками від церковних земель.

Впродовж останньої чверті XVIII – середини XIX ст. порядок утримання парафіяльного духовенства зазнав низки трансформацій, і до початку 1860-х рр. матеріальний стан членів причтів покращився, але все ж таки він залишався далеким від бажаного, що викликало хвилю критики в друкованих виданнях початку періоду так званих «великих реформ».

Зміни порядку фінансування посилювали залежність духовенства від держави і в той же час зменшили залежність від парафіян, що значною мірою впливало на характер взаємин членів причтів та мирян.

Система утримання зумовлювала великий ступінь нерівності фінансового стану духовних осіб. Причому нерівності не лише між членами одного причту, які мали різні посади, але і між особами, рівними за саном, що служили в різних населених пунктах. Серед духовенства панувало переконання, що найбільші прибутки одержувались причтами соборних церков, інших храмів процвітаючих приморських міст, єпархіальних і губернських центрів. Тож отримання місць при таких храмах було жаданим.

Однією з підстав для такого переконання була наявність серед міських парафіян більшого відсотку заможних осіб, аніж серед парафіян сільських. Відповідно, були більшими і пожертви, а звідси – і статки самих духовних осіб. З іншого боку, якщо храм знаходився на державній рузі, духовенство мало гарантію стабільного і відносно високого утримання. Прибутки осіб, які працювали у сільських церквах, значно відрізнялись між собою і залежали від складного комплексу факторів, який включав рівень заможності парафіян і ступінь їхньої готовності жертвувати, вміння і бажання духовних осіб примушувати мирян надавати передбачене колись утримання; площу і якість підцерковної землі; кількість парафіян тощо.

Значною мірою статки залежали від того, наскільки глибокою була повага до членів причтів з боку поміщиків та членів громади. Тут, крім персоналій, певну роль відігравав соціальний статус духовенства, на який, у свою чергу, впливала державна політика по наданню священно- та церковнослужителям привілеїв.

Довіра до священників з боку мирян, підірвана радикальними заходами Петра I і Анни Іоаннівни, була дещо відновлена за Катерини II, політика якої була більш гнучкою. Покращили соціальний статус духовенства заходи Павла I і Олександра I, серед яких звернемо увагу на запроваджену, з метою запобігання поширенню серед населення зневаги до духовних осіб, заміну тілесного покарання священників і дияконів за кримінальні злочини позбавленням сану і направленням на примусові роботи. Не одразу це правило було поширено і на дружин та вдів священнослужителів, ще пізніше – на церковнослужителів. Збереження певний час тілесного покарання для дячків і паламарів посилювало стратифікацію духовної верстви, впливало на характер ставлення парафіян до підлеглих духовного відомства різних щаблів.

У цілому ж впродовж останньої чверті XVIII – середини XIX ст. духовенство отримало такий обсяг прав і привілеїв, який сприяв зміцненню грані між ним і податними непривілейованими верствами. Сприятли цьому мали і заходи єпархіального керівництва, спрямовані на досягнення парафіяльним духовенством шанобливого положення в суспільстві. Втім, єпархіальна влада не могла кардинально змінити умови життя своїх підлеглих, що дало б можливість чітко виокремитись своєрідній «матеріальній культурі» [22, с. 210] парафіяльного духовенства, яка продовжувала мало відрізнятись від відповідної культури інших верств. Точніше, визначальною була не верстова належність, а місце перебування і рівень заможності того чи іншого представника парафіяльного духовенства. Так, у сільській місцевості побутові умови проживання духовенства були подібними до умов проживання селян (інше питання, що сільські священники, як і селяни, мали не однаковий рівень заможності). Побут бідного сільського священника початку 1830-х рр. досить яскраво описаний у спогадах М. Соколова. Випускник Київської академії, який лише недавно прибув на Південь, зупинився у ніч перед Різдом у священника села Тягинка, за 15 верст від Херсона, і був вражений тісною і бідністю, побаченими там. Двір був огорожений гноєм і не мав інших будівель, крім хати. В останній знаходились лише піч, стіл і лави. Підлога була глиняною і мокрою. На вечерю у тягинського священника подали сірий прісний хліб і квашену капусту без олії. Як відмітив Соколов, якому пізніше довелося чимало подорожувати краєм, не набагато кращими були умови життя і в інших сільських священників Херсонського повіту [11, с. 577].

Так само як і побутові умови, у багатьох духовних осіб і культурний рівень, моральність, спосіб життя мало відрізнялись від тих, що спостерігались у їхніх парафіян. Особливо випукло це давало про себе знати в останній чверті XVIII ст., коли великий відсоток членів причтів являли собою вчорашні світські особи, а система духовної освіти в регіоні ще не поширила свого впливу. Тож владі довелося докладати чимало зусиль, аби досягти змін у цій сфері.

Для того, аби підняти рівень поваги до священно- та церковнослужителів, без чого пастирська діяльність була б малоефективною, єпархіальне керівництво перш за все мало викоринити серед духовенства вади, якими страждали парафіяни. Безумовно, найбільш поширеною серед цих вад і такою, боротьбі з якою приділялась найбільша увага, було пияцтво. Описи справ, що розглядались в останній чверті XVIII – середині XIX ст. південноукраїнськими консисторіями і правліннями, містять чимало формулювань «про пияцтво». Так, за описом 1 фонду «Херсонська духовна консисторія» ДАОО серед справ про проступки духовенства саме таку позначку мають 7%, за описом фонду «Херсонське духовне правління» ДАХО – 4%, фонду «Катеринославська духовна консисторія» ДАДО – 7%, фонду «Таврійська духовна консисторія» ДААРК – 12%. При ознайомленні ж із справами, які розпочинались за обвинуваченнями представників парафіяльного духовенства в інших проступках чи злочинах, з'ясовується, що чи не більшу частину цих порушень супроводжувало все те ж пияцтво. Чимало позначок про цю хворобу знаходимо й у формулярних відомостях духовенства. І це при тому, що далеко не завжди укладачі цих документів робили відповідні записи навіть при наявності фактів пияцтва.

Боротьба велася як на загальнодержавному, так і на єпархіальному рівні. Вищою державною владою була видана ціла низка указів із регламентацією заходів проти поширення хвороби серед підлеглих духовного відомства.

Для впровадження цих заходів у життя залучались усі рівні єпархіальної влади. По відношенню до пияків застосовувався весь арсенал можливих рішень духовного суду, який включав зауваження, догану, уклони, штрафи, посилення нагляду, виключення зі штату, усунення від посади, тілесні покарання (до їхньої заборони), направлення на виправлення до архієрейських будинків і монастирів, тимчасову заборону священнослужіння з накладенням епитимії без усунення від посади, тимчасову заборону священнослужіння із усуненням від посади з переведенням у причетники, позбавлення сану із залишенням в духовному відомстві на нижчих посадах, нарешті, позбавлення сану та виключення з духовного відомства.

Але справи розпочинались стосовно далеко не кожного пияка, і не кожна справа надходила на розгляд єпархіального архієрея. А від того, як він розцінював ситуацію, суттєво залежала активність підлеглих у боротьбі проти хвороби. Про те, що такі оцінки могли бути протилежними стосовно однієї єпархії майже у той самий час, красномовно свідчить такий факт. Перед від'їздом до Тверської єпархії Гавриїл (Розанов) писав про «спокійну поведінку» духовенства і радив йому дотримуватись такого життя і надалі [5, 48 зв.]. А Інокентій (Борисов), який невдовзі зайняв кафедру в Одесі, у 1849 р. наказав активно взятись за викоринення пияцтва та буйства серед духовенства, яке, згідно з ним, «в цьому відношенні, на жаль, чи не гірше духовенства всіх єпархій» [5: 59 зв.].

Як метод профілактики пияцтва використовувалась заборона духовним особам брати участь у застіллях мирян. Разом із тим, ця заборона, поряд із заборонаю танцювати, грати в карти, навіть спостерігати, як це роблять інші, була спрямована на формування специфічної субкультури духовенства.

Дистанціюванню від мирян мала служити і регламентація зовнішнього вигляду та одягу духовних осіб. У справах, що велися духовним судом, непристойне вбрання священно- чи церковнослужителів розглядалось як особлива обставина, яка з негативного боку характеризувала підсудного. У 1793 р. митрополит Гавриїл (Бонулеску-Бодоні) зазначив резолюцією: незважаючи на те, що всі кандидати на посади священнослужителів перед посвятою дають зобов'язання носити пристойний одяг, йому відомо, що деякі протопопи і багато хто зі священників і дияконів забувають про це і ходять в громадські місця без ряс, у самих каптанах, та ще й із заплетеними

косами. Тож було наказано підтвердити по єпархії, що в такому вигляді священнослужитель може знаходитись лише в себе вдома [6, с. 1].

Було звернуто увагу на зовнішній вигляд священнослужителів при проведенні богослужінь. Афанасій (Іванов), помітивши, що священник служив вечерню в кожусі нарозхрист і лише з надією на шию єпитрахиллю, що в церкві підризники зшиті з білого полотна на кшталт жіночих сорочок із збірними воротами та рукавами і з обшивками на них, повідомив по єпархії, що проведення служб без верхнього священницького вбрання суперечить церковній благопристойності і означає неуцтво та недбальство. Архієрей наказав знищити або перекроїти на рушники неправильно пошиті підризники, залишивши лише шиті шовком або сріблом. Цим Афанасій повторив розпорядження одного зі своїх попередників, Амвросія (Серебренікова).

У 1820 р. було видано указ про заборону носити світський одяг учням семінарій і духовних училищ [7]. Інокентій (Борисов) після першої ознайомчої поїздки по єпархії у 1848 р. розпорядився, аби причетники ходили в напівкаптанах із поясом і в капелюхах, але не в картузах набакир і не в куцях казакінах. А в 1852 р. Херсонська консисторія видала указ про підтвердження священнослужителям заборони носити капелюхи іншого, ніж чорного, кольору [8, с. 4].

Відомі і приклади незадоволення єпархіального керівництва надмірною, на їхню думку, розкішшю, якою обзаводились їхні підлеглі. Так, архієпископ Феофіл сварив ректора семінарії за утримання «жениховського екіпажу» [10, с. 38].

Запроваджувались заходи проти паління духовними особами тютюну. Архієпископ Інокентій з приводу звісток про поширення паління серед випускників семінарії наказав благочинним доповісти про винних, об'явити всім із підписками, що паління суворо забороняється, і уважно стежити, аби ці підписки не порушувались [4, с. 258].

Але вже самі ці підтвердження заборони та інші заходи свідчили, що духовенство не вдавалось ізолювати, і вплив світського суспільства був досить помітним. Важливим чинником, який не давав «відірватись від народу», були самі побутові та господарські умови життя священно- та церковнослужителів. Про тісне спілкування в побутовій та господарській сферах із мирянами, так само як і про характер такого спілкування, певною мірою свідчать справи південноукраїнських духовних правлінь і консисторій, які розглядались за взаємними скаргами мирян і членів причтів.

Таким чином, при наявності на півдні України тенденцій обмеження виборного начала і посилення спадковості, що спостерігались і в інших регіонах імперії, замкненість духовного відомства в краї формувалась із значним відставанням, так і не ставши абсолютною. Свою роль зіграли традиції краю і сусідніх українських єпархій, більш пізній початок активної розбудови храмової мережі, нестача духовних осіб, закладів духовної освіти, який спостерігався в останній чверті XVIII – в перші десятиліття XIX ст. Світське суспільство продовжувало мати могутній вплив і на матеріальне, і на реальне соціальне становище священно- та церковнослужителів, на їхню культуру. Саме парафіяльне духовенство не сформувалось у монолітну групу і певною мірою являло конгломерат осіб із досить різними умовами існування, що визначались не лише наявністю певного сану чи посади, але й місцем служіння.

Список використаної літератури

1. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 118, оп. 1, спр. 5387.
2. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 193, оп. 1, спр. 103.
3. Державний архів Донецької області, ф. 69, оп. 1, спр. 68.
4. Державний архів Миколаївської області, ф. 169, оп. 1, спр. 10.
5. Державний архів Одеської області, ф. 37, оп. 2 а, спр. 2.
6. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф. 207, оп. 1, спр. 169.

7. ДАХО, ф. 207, оп. 1, спр. 1363.
8. ДАХО, ф. 207, оп. 1, спр. 2072.
9. Російський державний історичний архів, ф. 796, оп. 56, спр. 436.
10. Беднов В. Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Нижегородского / Беднов В. // ЛЕУАК. – Екатеринбург, 1910. – Вып. 6. – С. 38–88.
11. Воспоминания и автобиография Одесского протоиерея Николая Ивановича Соколова // Киевская Старина. – 1906. – Т. 92, № 1. – С. 36–48 ; № 2. – С. 213–230 ; Т. 93, № 5/6. – С. 43–62 ; Т. 94, № 10. – С. 155–197 ; № 11/12. – С. 565–588.
12. Извлечение из отчета обер-прокурора Святейшего Синода за 1840 год. – СПб. : в Синодальной типографии, 1841. – 113+97+III с.
13. Извлечение из отчета по ведомству духовных дел православного исповедания за 1836 год. – СПб.: Тип. Святейшего Правительствующего Синода, 1837. – 174+II с.
14. Извлечение из отчета по ведомству православного исповедания за 1860 год. – СПб.: в Синодальной типографии, 1862. – III+84+142 с.
15. ПСЗРИ. – СПб.: Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1842. – Собр. II. – Т. XVI. – Отд. I. – 921+11 с.
16. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні : навч. посібник : у 3 кн. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття / О.П. Крижанівський – К. : Либідь, 1994. – 336 с.
17. Лиман І.І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861) / І.І. Лиман.. – Запоріжжя: Тандем – У, 2004. – 400 с.
18. Миронов Б.Н. Американский историк о русском духовном сословии / Б.Н. Миронов // Вопросы истории. – 1987. – № 1. – С. 153–158.
19. Познанский В. Очерк формирования русской национальной культуры. Первая половина XIX века / В. Познанский – М. : Мысль, 1975. – 223 с.
20. Римский С.В. Православная церковь и государство в XIX веке. Донская епархия: от прошлого к настоящему / С.В. Римский – Ростов н/Д: Рост. кн. изд-во (Росиздат), 1998. – 336 с.
21. Смолич И.К. История русской церкви 1700–1917 : пер. с нем. / И.К. Смолич – М. : Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Ч. 1. – 799 с.
22. Freeze G.L. The Russian Levites. Parish Clergy in the Eighteenth Century / G.L. Freeze – Cambridge ; London : Harvard University Press, 1977. – 326 p.
Стаття надійшла до редакції 5.09.2011 р.

I. I. Liman

**SOUTHERN UKRAINIAN ORTHODOX PARISH CLERGY OF THE LAST
QUARTER OF XVIII – THE FIRST HALF OF XIX CENTURY**

The article is dedicated to the complex of problems, concerned with Orthodox parish clergy of the south of Ukraine in 1775 – 1861. Especial attention is paid to analyses of clergymen status, peculiarities of social mobility, maintenance costs, regulation of relations between clergy and parishioners.

Key words: *Orthodox clergy, the South of Ukraine, parish*

УДК 94(477.62)"1919"

В. М. Романцов

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І В ПЕРІОД КВІТНЕВИХ БОЇВ 1919 Р.

У статті розглядаються малодосліджені питання щодо військово-політичного становища Північного Приазов'я в квітні 1919 р. Аналізуються проблеми боротьби за домінування у Приазовському регіоні в розпал Громадянської війни. Висвітлюється роль у цих подіях селянських повстанських загонів, радянських військ, денікінців на території Маріупольського повіту.

Ключові слова: Північне Приазов'я, Громадянська війна, повстанські загоны, радянські війська, добровольча армія.

Постановка проблеми. Протягом квітня 1919 р. Північне Приазов'я було ареною запеклих боїв за домінування у цьому стратегічно важливому регіоні. Дослідження цього питання становить безумовний науковий інтерес, оскільки воно вивчене недостатньо. Період, який обрано для висвітлення, характеризувався різким посилення бойових дій в Україні загалом, у Донбасі та, зокрема, у Північному Приазов'ї. Приазовський регіон зв'язував контрольований білогвардійськими військами Дон та Північний Кавказ з Донбасом, який з другої половини ХІХ ст. був головним вугільно-металургійним центром Російської імперії.

Огляд досліджень і публікацій. Питання щодо подій Громадянської війни в Північному Приазов'ї висвітлювалися певною мірою в науковій, популярній літературі та періодичних виданнях. Радянські історики з ідеологічних міркувань фактично ігнорували цю сторінку вітчизняної історії. Досить значна, хоч і дуже ідеологізована інформація про цей період минулого Приазовського краю міститься в радянському виданні «Історії міст і сіл» Донецької області [15]. Цікаві відомості поміщені в сучасному виданні, підготовленому науковими співробітниками Маріупольського краєзнавчого музею [6]. Роль махновських збройних формувань у військових діях на теренах Маріупольщини аналізувалася в працях В.Верстюка та В.Волковинського [9; 10]. Л.Якубова [27], В.Чоп [26], В.Романцов, С.Арабаджи, Г.Наметченко [22], а також автори популярних праць з історії грецьких сіл розглядали питання про діяльність повстанських загонів грецьких селян [2; 3; 13; 20; 25]. Зазначеним питанням присвятили свої публікації в періодичних виданнях М.Аджавенко, Т.Безпечний [1; 5]. Але в опублікованих працях відсутній цілісний аналіз подій громадянської війни в Північному Приазов'ї, допущені неточності у їх висвітленні.

Метою статті є комплексний аналіз проблем військового протистояння доби громадянської війни в Північному Приазов'ї у квітні 1919 р.

Виклад основного матеріалу. Квітень 1919 р. був визначальним для військово-політичної ситуації в Північному Приазов'ї. В цей час йшли запеклі бої між військами Збройних сил Півдня Росії з одного боку та збройними формуваннями більшовиків і союзних їм на той період махновських загонів, які перебували у складі 3-ї Задніпровської радянської бригади. Протягом квітня 1919 р. махновці вели запеклі бої з денікінцями на території Північного Приазов'я. Там склалася надзвичайно напружена військово-політична ситуація, яка характеризувалася запеклим протистоянням, у якому зіткнулися Збройні сили Півдня Росії та різноманітні формування, які під різними революційними гаслами воювали проти денікінців. Від Поліг (Олександрівський повіт) до Волновахи (Маріупольський повіт) територію контролювали повстанські загоны батька Махна, які в той час становили ядро 3-ї Задніпровської радянської бригади [9,

с. 73]. З командуванням 1-ї Задніпровської дивізії зав'язали контакт грецькі повстанські загони. Загін В.Тохтамиша був реорганізований на 9-й полк 3-ї Задніпровської бригади [21, с. 5]. В.Тохтамиш був призначений командиром цього полку. За словами політкомісара Задніпровської дивізії, він був єдиний серед командирів бригади, який «дійсно заслуговує на звання командира» [4, с. 109]. Повстанські загони З.Цололо та Г.Спруцко приєдналися в районі станції Розівка до 9-го Задніпровського піхотного полку. Загін З.Цололо став третім батальйоном цього полку [3, с. 113]. Загін М.Давидова був перетворений на 10-й полк 3-ї бригади першої Задніпровської дивізії [6, с. 145].

29 березня 1919 р. після запеклого бою бійці 3-ї Задніпровської бригади визволили м. Маріуполь від денікінців [17, с. 108–109]. У телеграмі П.Дибенка Раднаркому УРСР від 2 квітня 1919 р. відзначалася виняткова стійкість та мужність бійців 3-ї Задніпровської бригади, які виявилися в боях за Маріуполь [11, с. 291–292]. Ці бойові дії стали важливим рубежем у ході військового протистояння в регіоні Північного Приазов'я.

29 березня була досягнута домовленість з представниками французького командування про умови здачі Маріупольського порту. У телеграмі П.Дибенка Раднаркому УРСР від 2 квітня 1919 р. відзначалася виняткова стійкість та мужність бійців 3-ї Задніпровської бригади, які виявилися в боях за Маріуполь.

Ця маріупольська епопея 3-ї Задніпровської бригади справила велике враження на селян навколишніх сіл, які стали джерелом поповнення махновських загонів. Ще більше зріс авторитет батька Махна [9, с. 69].

У квітні бої розгорілися з наростаючою силою. Після взяття Маріуполя на початку місяця 3-я Задніпровська бригада вела наступ на таганрозькому напрямку. За відомостями колишнього начальника штабу махновців В.Білаша, 1 квітня вони взяли ст. Ново-Миколаївську, Безимянку, 2 квітня звільнили від денікінців Весело-Вознесенську, Стилу, Бешево. Ще через кілька днів визволили Каракубу та Василівку [4, с. 124].

Село Бешево визволили 1-й Радянський стрілецький полк під командуванням Г.Шаповалова спільно з загонами старокерменчицьких партизанів, очолених В.Тохтамишем, за активною участю старобешевців, що підняли повстання проти білогвардійців. Бешівці, які були по-ворожому налаштовані проти денікінців, поповнили більшовицькі війська [15, с. 776].

Радянські частини просунулися в напрямку на Таганрог на 40 верст [11, с. XXV]. У цей час 3-я бригада займала позиції від побережжя Азовського моря на схід від Маріуполя до Волновахи [11, с. 133].

Проте цей успіх не був закріплений. За короткий час військово-політичне становище різко змінилося. Денікінське командування не змирилося з втратою Донбасу. 28 березня 1919 року силами добровільного корпусу генерала В.Май-Маєвського та кінного корпусу генерала А.Шкуро розгорнувся наступ денікінців на Донецьку губернію двома напрямками – на Луганськ та Юзівку. У Приазов'я вторглися кавалерійські дивізії А.Шкуро [11, с. 317, 375]. А.Скачко повідомляв командуючому Українським фронтом, що на дільниці Маріуполь – Волноваха в цей час діяли Кубанська дивізія (2000 шабель), Черкеська дивізія (1700 шабель), друга Кубанська козака дивізія (800 шабель) 1 батальйон Самурського полку – 350 багнетів, Вовча сотня генерала А.Шкуро (300 шабель та 12 гармат). Їх наступ стримували лише розрізнені залишки 3-ї Задніпровської бригади Н.Махна та батальйон інтернаціоналістів. Нові формування затримувалися через відсутність озброєння та обмундирування [17, с. 121].

Війська генерала А.Шкуро прорвали фронт в районі станцій Авдіївка – Гришино [11, с. XXV]. Це сталося на позиціях вкрай ненадійної 9-ї радянської дивізії Південного фронту, яка панічно втікала [4, с.133]. А.Скачко телеграфував у штаб Українського фронту про самовільне залишення позицій біля Волновахи бійцями 79-го та 81-го полків цієї дивізії [17, с. 119]. 7 квітня денікінці закріпилися на цій ділянці фронту. За тиждень кіннота А.Шкуро захопила Благодатне, Велику Анадолю, ст. Волноваху, а 15 квітня – через Чердаклі підійшла до Розівки [4, с. 147].

У цей скрутний час у напрямку на Волноваху з-під Мелітополя був відправлений 3-й радянський резервний полк. Але перший же бій біля села Сліпівки закінчився для нього катастрофою. Бійці полку виявилися зовсім не готовими до бойових дій. Озброєні вони були врізнобій: берданками, австрійськими та італійськими гвинтівками. У полку було 3 кулемета, які виявилися несправними. Червоноармійці були босі і не хотіли воювати. То ж не дивно, що у першому ж бою резервний полк був оточений і розгромлений. Ті, хто вирвався з оточення, рятувалися втечею [11, с. 363–364].

11 квітня 1919 р. раднарком радянської Росії прийняв декрет про мобілізацію призовників до Червоної армії [4, с. 140]. Відповідно до цього у середині квітня у Маріупольському повіті почалася мобілізація робітників. Вона охоплювала призовників 1890–1896 років народження. Мобілізація здійснювалася поспішно і не була завершена. У Маріуполі з числа робітників та залізничників за участю К.Апатова формувався 1-й Маріупольський ударний радянський батальйон. До складу цієї частини були включені також греки з сіл Маріупольського повіту, зокрема, сартанці [19, с.] та старокримці [22, с. 55]. У запеклому бою біля села Решетилоче (сучасне Червоноармійське Новоазовського району) батальйон К.Апатова був розгромлений білогвардійцями [15, с. 398; 6, с. 148].

В джерелах та літературі містяться дуже суперечливі відомості про бій за Маріуполь 15 квітня 1919 р., коли місто знову було захоплене білогвардійцями. Більшовики звинувачували махновців у навмисній здачі Маріуполя ворогу. За словами секретаря Маріупольського повітового партійного комітету більшовиків Л.Горохова, Маріуполь був зданий махновцями ворогу значною мірою свідомо. Місто захопив білогвардійський загін чисельністю лише 80 осіб [17, с. 137]. В.Білаш зазначав, що 15 квітня «махновці, під загрозою бути оточеними та притиснутими до моря, звідки завжди можна було чекати обстрілу та десанту, під натиском противника з фронту, здали Маріуполь» [4, с. 147].

Автори нарису в Історії міст і сіл Донецької області взагалі не згадували про військові дії махновців навесні 1919 р., а повідомляли, що 15 квітня «під тиском переважаючих сил білогвардійців ударний батальйон К.Апатова залишив Маріуполь і відступив до Бердянська» [15, с. 398]. Старший науковий співробітник Маріупольського краєзнавчого музею Т.Булі стверджує, що 16 квітня махновські загони здали Маріуполь та Мангуш після впертих боїв [6, с. 148]. В.Верстюк, аналізуючи ці події, зазначав, що «ні Скачко, ні Антонов-Овсієнко не зробили будь-якого закиду в бік Махна. Оперативні зведення за 13–29 квітня свідчать, які випробування випали на долю бригади і як стійко вона їх долала» [9, с. 74].

Білогвардійці захопили також Сартану та Мангуш і рухалися в напрямку на Бердянськ [17, с. 118]. На середину квітня Волноваха також опинилася в руках денікінців [17, с. 119]. Загалом квітневі бої Червоної армії в Приазов'ї показали, що більшовицьке військове та державне керівництво не мало чіткого усвідомлення того, яке важливе стратегічне значення мав цей регіон. А.Скачко вимагав, щоб начдив П.Дибенко переїхав з Криму на цю ділянку фронту і «особисто керував операціями біля Волновахи, де становище набуло загрозливого характеру» [11, с. 327]. А.Скачко вимагав також, щоб на цьому стратегічному напрямку були зконцентровані всі можливі сили, щоб навіть на шкоду Кримській операції «рішучим ударом ліквідувати прорив

супротивника на стику бригади Махна та 9-ї дивізії». Але П.Дибенко відмовився виконати цей наказ, посилаючись на складні обставини в Криму. Начдив повідомив, що для бригади Н.Махна відправлені гармати, 4000 гвинтівок та набої до них [11, с. 328].

Питання про особливу вагу Донбасу загалом та маріупольско-таганрозького напрямку зокрема командарм А.Скачко гостро поставив також у листі до командуючого Українським фронтом В.Антонова-Овсієнка від 18 квітня 1919 р. Відзначалося, що недооцінка цього напрямку означатиме «загибель революції» [11, с. 353–355]. Погоджуючись з думкою про важливість приазовського напрямку військових дій, останній не вважав за потрібне заради нього послаблювати інші фронти. В.Антонов-Овсієнко вказав, що проблема полягала в організаційній роботі. Він безпідставно стверджував, що «у Махна нічого не зроблено, – а його сил цілком було б достатньо, щоб протистояти натиску «корпусу» Шкуро» [11, с. 356].

Нарешті, на це питання звернув увагу В.Ленін. Але і він висловлював подвійну позицію, яка поєднувала військовий та політичний аспекти. У своїй телеграмі головнокомандуючому Збройних сил республіки І.Вацетісу більшовицький лідер наголошував, що «українська армія безумовно і ні в якому разі не повинна відволікатися від своїх двох головних завдань, а саме: перша найважливіша та найневідкладніша допомогти Донбасу. ... Друге завдання – встановити міцний зв'язок залізницями з радянською Угорщиною» [11, с. 364]. У телеграмі командуючому Українським фронтом В.Антонову-Овсієнку від 22 квітня 1919 р. В.Ленін конкретизував завдання: «Україна повинна визнати Донбасфронт безумовно найважливішим українським фронтом і що б то не стало негайно виконати завдання головнокомандарма надати солідне підкріплення на дільницю Донбасейн – Маріуполь» [11, с. 365].

Начальник Задніпровської дивізії П.Дибенко, стурбований цими поразками, своїм наказом підпорядкував командирів 3-ї Задніпровської бригади розрізнені частини, щоб «зорганізувати і тримати в пункті найбільш Вам зручному, на ваш погляд» [11, с. 317]. Це свідчило про те, що батько Махно, незважаючи на всі проблеми, користувався довірою начдива.

Саме в цей час виявилось, що 3000 італійських гвинтівок, які отримала махновська бригада на озброєння від П.Дибенка з невеликою кількістю патронів швидко залишилися без набоїв, а інші не підходили до цієї зброї. За цих обставин, гвинтівки «перетворилися на холодну і незручну зброю». Все інше озброєння та обмундирування здобуто з бою. Захоплено кілька справжніх гармат, з яких сформований артилерійський дивізіон, і є ще 7 гармат без замків. Ніякого телефонного майна, шанцевого інструменту. Повна відсутність будь-якої санітарної підтримки» [18, с. 54].

В такому становищі махновці виявилися обеззброєними. За цих обставин, Н.Махно 19 квітня телеграфував у штаб Задніпровської дивізії: «Негайно висилайте зміну 3-й бригаді, бо люди кинуть фронт, оскільки італійками без набоїв та кулеметів проти десятків кулеметів противника люди не взмозі встояти» [17, с. 122].

Становище 3-ї Задніпровської бригади махновців ускладнювалося тим, що радянське командування в цей час влаштувало її передачу від Українського фронту під управління російського Південного фронту. Наказ головнокомандарма І.Вацетіса був виданий ще 26 березня, напередодні наступу на Маріуполь, а потім ще раз продубльований 2 квітня. Але командуючий Українським фронтом відмовлявся виконати цей наказ і підпорядкував її 2-й Українській армії [9, с. 72]. У зв'язку з цим В.Антонов-Овсієнко зазначав: «Ми через це і боролися так вперто, щоб нам залишили бригаду Махна, потім 2-ї армії, що вважали надзвичайно важке завдання організації революційних сил

Донбасу (в тому числі й «махновців»), завданням непосильним для організаційно слабкого Південного фронту» [17, с. 51].

Серед більшовицьких військових управлінських структур виникла надзвичайна плутанина та волокита. В.Білаш у зв'язку з цим зазначав, що «Укрфронт передав, але Південфронт не прийняв, і наша бригада виявилася безхозною. Наказувати почали і ті, й інші, але забезпечити, поповнити підкріпити нашу 3-ю бригаду, яка знемагала в наступальних боях, відмовлялися і ті, й інші, посилаючись одне на одного» [4, с. 125].

Невдачі більшовицьких військ у Північному Приазов'ї у цей час були обумовлені також авантюрно – романтичними планами здійснення світової революції. Голова російського Раднаркому В.Ленін ще в жовтні 1918 р. закликав «свідомих українських комуністів ... віддати все для перемоги міжнародної революції» [4, с. 8]. На це орієнтувала навіть резолюція Катериославського губернського з'їзду рад, який відбувся 26 лютого – 2 березня 1919 р., висловлюючи впевненість, що «об'єднання всіх революційних сил під стягом комуністичної революції настає в усьому світі». Цей документ, проникнутий духом революційного мілітаризму, закликав негайно переформувати повстанські загони на регулярні полки Червоної армії [11, с. 99]. У цей час радянське військове та політичне керівництво було засліплене ідеєю походу Червоної армії на допомогу радянській Угорщині. Для цього відбиралися кращі військові сили більшовиків, а денікінську загрозу у Приазов'ї фактично недооцінили. Це обумовило їх поразки і великі втрати в цьому стратегічно важливому регіоні.

Командуючий 2-ю Українською армією А.Скачко у своїй телеграмі до штабу Українського фронту 12 квітня повідомляв, що військово-політичне становище в Маріупольському повіті було катастрофічне: «3-я бригада Махна, безперервно протягом трьох місяців перебуваючи в боях, зовсім ослабіла, і можна вважати, що 3-я бригада вийшла з ладу. Части 2-ї бригади з Криму перекинути також неможливо, бо ці частини повністю вимучені, голі та босі При перекиданні ... неминуче розійдуться додому... Потрібно вважати, що 3-я бригада тимчасово вибула з ладу, для відновлення її боєздатності необхідно відвести в тил, що найменше, на два тижні. Отже, весь маріупольський фронт ... відкритий» [17, с. 118].

Тим часом, у середині – другій половині квітня 1919 р. у Приазов'ї з перемінним успіхом йшли запеклі бої. Після важких попередніх поразок радянські війська перейшли у контрнаступ. 16 квітня з боку Малоянисоля махновські частини, здійснивши перегрупування, завдали удару по військах генерала А.Шкуро і повернули втрачену раніше Велику Анadolь. Уже наступного дня махновці вийшли на лінію Волноваха – Чердаклі. При цьому були захоплені значні трофеї: 2 гірські гармати, 300 снарядів, 400 коней з сідлами, обоз та 400 полонених. Полонені кубанці влилися до донського дивізіону і утворили кавалерійський полк [4, с. 148].

У цей час, за відомостями В.Білаша, проти денікінців на фронті у складі 3-ї Задніпровської бригади діяли кілька полків: Покровський, 9-й грецький, 10-й стрілецький донський, 11-й гнатівський, 12-й кавалерійський донський. Вони налічували 12000 багнетів та 600 шабель. Вони мали гірську напівбатарею, одну польову батарею, два бронепоезди. Загальне командування цими частинами здійснював В.Білаш. На маріупольському напрямку під командуванням Куриленка діяли 7-й, 8-й та Новоспасівський полки загальною чисельністю 10000 бійців. Вони мали 4 гармати та 50 кулеметів [4, с. 148].

За відомостями командуючого Українським фронтом, бійці 3-ї Задніпровської бригади до 21 квітня вибили ворога зі Стародубівки, Білоцерківки, Камишеватської, Мангуша та Темрюка. Білогвардійці «у безпорядку відступали на станцію Нікольське, Маріуполь та Карань». Після цього задніпровці захопили Волноваху, Карань, Кальчик, Великий Анadolь. Але 22 квітня надійшло повідомлення зі штабу 2-ї Української армії про те, що «на Маріупольському напрямку після сильного бою нами залишені Ялта та

Мангуш» [11, с. 366]. Запеклий бій продовжувався. Вже 24 квітня штаб армії у своєму оперативному зведенні повідомляв, що більшовицькі війська знову зайняли ст. Волноваху, Карань, Кальчик та Мангуш [11, с. 377]. 26 квітня частини Махна, незважаючи на артилерійський вогонь французької ескадри, взяли Сартану і зайняли ряд сіл, у тому числі Гнатівку, на схід від лінії Оленівка – Карань [17, с. 52]. 27 квітня 1919 р. бійці 3-ї Задніпровської бригади відбили в денікінців Маріуполь. При цьому був повністю розгромлений 1-й зводний полк білогвардійців [4, с.158]. У визволенні Маріуполя брали участь також бійці 1-го Маріупольського ударного батальйону [6, с. 148].

До цього часу відноситься посилення більшовицько-махновського політичного протистояння. Більшовики звинувачували махновців у грабунках, єврейських погромах, в проведенні антирадянської агітації [17, с. 137]. Більшовицькі функціонери того часу все частіше називали махновців бандитами, зрадниками, закликаючи військове радянське командування покарати їх [11, с.362–363]. Таку позицію всіляко підтримував голова реввійськради Л.Троцький. Серйозним подразником у зростанні цього протистояння була публікація передової статті «Долой махновщину» в газеті «Известия» Харківської ради 25 квітня 1919 р. Вона збурила махновців і спровокувала їх різкі дії у відповідь. За наказом Н.Махна були заарештовані більшовицькі політкомісари, які діяли у махновських полках [4, с. 158–160].

Командуючий Українським фронтом В.Антонов-Овсієнко та командуючий 2-ю Українською армією А.Скачко займали більш конструктивну позицію, відкидаючи огульне політиканство більшовицьких партійних діячів. 29 квітня з інспекційною метою відвідав Гуляй-Поле В.Антонов-Овсієнко [18, с. 53–55]. Після інспектування махновської бригади у своїй записці на ім'я голови Раднаркому УСРР Х.Раковського та наркомвоєнмора М.Подвойського він зазначав: «Сам Махно, головні його бойові робітники та його полки проникнуті бажанням зламати контрреволюційне козацтво та офіцерство; ... Махно та його штаб живуть вкрай скромно, бандитизму непомітно; ... нападки на Махна до краю озлоблюють місцеве населення та його частини; Махно проти нас не виступить; політична робота наша можлива і необхідна в усьому районі; травля проти Махна повинна бути припинена» [17, с. 130].

Результатом відвідування командуючим Українським фронтом В.Антоновим-Овсієнком 3-ї Задніпровської бригади стали конкретні розпорядження командуючому 2-ю Українською армією А.Скачку. Вирішено було створити нову дивізію, для якої передавався артилерійський дивізіон. 3-я бригада Н.Махна включалася до цієї нової дивізії. Передбачалося надати бригаді повне матеріальне забезпечення грішми, продовольством, боєприпасами. Було дане розпорядження щодо видачі для потреб махновської бригади обмундирування, шанцевого інструменту, 27 похідних кухонь, телефонного майна, 7-и тридцятигармат, медикаментів, перев'язочних засобів, направити лікарів [18, с. 57].

Але більшовицьке керівництво не дослухалося до цієї поради, і розрив між колишніми союзниками став неминучий.

Висновки

Події квітня 1919 р. у Північному Приазов'ї засвідчили, що тут склалася надзвичайно суперечлива військово-політична ситуація, яка обумовлювала гостре протистояння сторін, які були задіяні у військових діях з непередбачуваними наслідками. Безперервні бої йшли з перемінним успіхом. Хиткий союз між більшовиками та махновцями переживав суворі випробування і все більше давав тріщину. Боротьба посилювалася. Конфліктуючі сторони стояли кожна на своєму. Розрив між більшовиками та повстанцями неминуче вів до військової поразки цих сил від денікінців у цей складний період.

Список використаної літератури

1. Аджавенко Н. Вехи истории нашего края / Н.Аджавенко // Сельская новь. – 2007. – 9 июня.
2. Анимица Е.Г. Чердакли (Кременёвка): 1780 – 2005 / Е.Г.Анимица, Г.А.Анимица. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2005. – 101 с.
3. Анимица Е.Г. Малоянисоль: история, события, судьбы (1780–2010) / Е.Г.Анимица, Л.Г.Антонова. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2010. – 256 с.
4. Белаш А. Дороги Нестора Махно: исторические повествования / А. Белаш, В. Белаш – К.: Знання, 1993. – 592 с.
5. Беспечный Т. Гражданская война в Донбассе / Т.Беспечный // Донбасс. – 2006. – 17 января. – С. 9.
6. Божко Р.П. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р.П.Божко, Т.Ю.Були, Н.Н.Гашененко и др. – Мариуполь: Изд-во Рената, 2006. – 354 с.
7. Верстюк В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник / В.Ф.Верстюк, О.М.Дзюба, В.Ф.Репринцев. – 2-е вид., доп., доопрац. – К. : Наук. думка, 2005. – 718 с.
8. Верстюк В. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні / В.Верстюк. – К.: Знання, 1991. – 368 с.
9. Верстюк В.Ф. Перший союз Н.Махна з радянською владою / В.Ф.Верстюк // Минуле України: відновлені сторінки. – К. : Наук. думка, 1991. – 280 с.
10. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність / В.Волковинський. – К. : ПЕРЛІТ ПРОДАКШН ЛТД, 1994. – 253 с.
11. Гражданская война на Украине 1918 – 1920 : сб. документов и материалов : в 3 т., 4 кн. / под ред. Н.И.Супруненко и М.А.Рубача. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 1, кн. 2. – 491 с.
12. Деникин А.И. Вооруженные силы Юга России / А.И.Деникин // Белое дело : избр. произведения : в 16 кн. Дон и Добровольческая армия. – М. : Голос, 1992. – С. 329–393.
13. Директива Главного командования о составе и задачах Украинского фронта № 611/ш, Серпухов. 6 января 1919 г. // Сборник документов по истории СССР. Эпоха социализма / под ред. проф. В.З.Дробыжева. – М. : Высш. шк., 1978. – Вып. 1. – С. 115–116.
14. Душка В. Село над Кальмиусом: Очерки истории села Старая Ласпа / В.Душка. – Донецк, ИД Кальмиус, 2005. – Кн. 1. – 236 с.
15. Історія міст і сіл Української РСР / П.Т. Тронько. – К. : Ін-т історії АН УРСР, 1970. – 992 с.
16. Махно Н. Воспоминания : в 3 кн. / Н. Махно. – (репринтне вид.). – К. : Україна, 1991. – Кн. 3: Украинская революция. – 184 с.
17. Махно Н. Крестьянское движение на Украине 1918–1921. Документы и материалы / под ред. В. Данилова, Т.Шанина. – М.: РОССЭН., 2006. – 1000 с.
18. Н. И. Махно (Воспоминания, материалы и документы). Автор вступ., ст. и сост. В. Ф. Верстюк. – К. : РИФ «Дзвін», 1991. – 201 с.
19. Папуш И.А. Саргана: прошлое и настоящее (взгляд сквозь годы) 1778 – 2000 гг. / И.А.Папуш. – Мариуполь: ЗАО «Газета «Приазовский рабочий», 2002. – 327 с.
20. Приказ В.Х.Ауссему о наступлении на Кременчуг и Екатеринослав № 17, г. Гомель. 22 января 1919 г. // Сборник документов по истории СССР. Эпоха социализма. / под ред. проф. В.З.Дробыжева. – М. : Высш. шк., 1978. – Вып. 1 – С. 117.
21. Революционные события в греческом селе Ст. Керменчик в дни 19–20 годов // Наша правда. – 1927. – 2 листоп. – С. 5.

22. Романцов В.Н. Старый Крым: история и современность. Историко-этнографическое исследование / В.Н.Романцов, Г.В.Наметченко, С.С.Арабаджи. – Мариуполь: ПАО «ММК шимени Ильича», 2010. – 328 с.
23. Семанов С.Н. Махновщина и её крах / С.Н.Семанов // Вопросы истории. – 1966. – № 9. – С. 41.
24. Україна: політична історія. ХІХ – початок ХХІ ст. / педрада: В.М.Литвин та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
25. Хасхачих В.И. История села Чермалык. – 3-е изд. / В.И.Хасхачих. – Мариуполь: ОАО ММК им. Ильича, 2004. – 243 с.
26. Чоп В. Участь приазовських греків – колоністів у махновському русі (1918–1921 рр.) / В.Чоп: доступно з <http://www.makhno.ru/lit/chop/5.pdf>
27. Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія) 1778 р. – початок 30-х років ХХ ст. / Л.Д. Якубова. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 331 с.
Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

V. M. Romantsov

MILITARY – POLITICAL SITUATION IN NORTHERN AZOV DURING BATTLES APRIL 1919

The article deals not fully researched the issue of military – political situation in Northern Azov April 1919 analysis of the problem of the struggle for dominance in the Azov region in the midst of the Civil War. Elucidates the role in these events peasant rebel troops, Soviet forces, Denikin in Mariupol County.

Keys words: North Azov, civil war, rebel troops, the Soviet army, volunteer army

УДК 76(56)

В. Ф. Лисак

СІЛЬСЬКА РОДИНА УКРАЇНИ, ЯК ОСЕРЕДОК СУСПІЛЬСТВА 1950 – 1960-Х РР.

Розглянувши сільську родину як осередок суспільства 1950 – 1960-х рр., автор дійшов висновку, що в Україні відбувалася певна динаміка кількісних показників сільських родин та їх структури, переважала мала сім'я. Характерною ознакою була наявність значної кількості неповних родин, що ускладнювало можливості якісного функціонування сільських сімей.

Ключові слова: сільська родина, неповна родина, шлюби, розлучення.

Родина і родинні відносини мають велику роль у розвитку будь-якого суспільства. Адже стабільна, матеріально забезпечена родина із здоровою психологічною атмосферою цілком позитивно впливає на покращення суспільних відносин держави, створює умови його економічного та культурного зростання. У свою чергу політика держави стосовно родини обумовлює ступінь її добробуту і культурно-освітнього розвитку. За загальноприйнятою характеристикою родина – це засноване на шлюбі або кровній спорідненості об'єднання людей, яких пов'язує спільність побуту і взаємна відповідальність [4, с. 20]. Родина має виключне значення у процесі відтворення й передачі практичних навичок та теоретичних знань майбутнім поколінням, відіграє вагомую роль у процесі охорони здоров'я своїх членів – догляду за хворими, створенню клімату емоційної рівноваги, організації упорядкованого побуту, що сприяє збереженню здоров'я і в результаті довголіттю всіх її членів. Водночас наявність

значної кількості довгожителів є свідченням здорового клімату в суспільстві й показником ефективної політики держави.

Сільська родина відрізняється специфічними характеристиками, які виходять із умов існування сільської спільноти – економічних пріоритетів, умов праці, замкненості сільського середовища і як наслідок більш усталеної системи родинних відносин. Саме в родині відбувається передача культурних кодів життя сільського соціуму майбутнім поколінням, що безпосередньо впливає на збереження як самої сільської родини так і тих установок і знань, які необхідні для існування системи села. Отже, для подальшого розвитку сільськогосподарської економіки сільська родина має велике значення.

Актуальність обраної для дослідження теми пов'язана насамперед з необхідністю повноцінного вивчення повсякденного життя сільського соціуму 1950–1960-х рр., яке представляло половину українського суспільства [9, с. 17]. Родини як осередок суспільства в цей період у більшості мешкали саме в сільській місцевості (у 1959 р. 54,4 % всіх родин України). До того ж саме на селі проживала більшість багатокілікісних сімей: понад 70 % родин більше 7 осіб у кожній [5, с. 200–201]. Це дає підстави для дослідження якісних та кількісних показників сільських родин, механізмів їх функціонування, виховання дітей і формування у них світосприйняття і світоуявлення. З урахуванням того, що протягом часу відбувалися міграції сільського населення у міста, за рахунок чого збільшувалася кількість мешканців міст, доцільним є вивчення особливостей сільської родини з метою розуміння загальноісторичних процесів, які відбувалися в Україні.

Метою даної статті є вивчення сільської родини в Україні як осередку радянського суспільства 1950–1960-х рр. Автор вважає за доцільне проаналізувати склад родини та кількість працездатних членів, виявити кількість неповних родин, узагальнити характерні риси української сільської сім'ї.

Історіографічною базою статті є роботи таких авторів як В. М. Даниленко, В. Баран, І. М. Романюк, І. В. Рибак та інших [1; 2; 10; 11]. У них подана загальна характеристика умов існування сільської родини протягом 1950–1960-х рр. Проблема родини знайшла висвітлення у працях В. А. Белової, А. Г. Волкова, Л. В. Чуйко [3; 4; 12]. При всій винятковості праць зазначених авторів проблема сільської родини у 1950–1960-х рр. не стала предметом спеціального дослідження.

У роботі було використано статистичні дані переписів населення 1959 і 1970 рр., щорічників народного господарства, матеріали бюджетних обстежень родин колгоспників, які проводилися протягом 1950–1960-х рр.

За матеріалами перепису 1959 р. в сільській Україні нараховувалося 5,78 млн. родин [5, с. 200]. Протягом наступного десятиліття їх кількість скоротилася до 5,57 млн., тобто на 3,7 %. У 1970 р. в сільській місцевості проживало тільки 45,4 % загальної кількості родин України [7, с. 218].

В основі такої динаміки були, по-перше, загальне скорочення сільського населення, міграційні процеси, в яких перш за все була задіяна молодь. Саме вони виїжджали в міста на навчання і з часом закріплювалися на нових місцях роботи. Це спричиняло поступове старіння сільського населення, зменшення народжуваності та збільшення смертності. По-друге, на селі досить відчутною була диспропорція кількості жінок та чоловіків. На 1000 осіб у середньому в сільській місцевості в 1959 р. було 712 одружених чоловіків і 496 жінок, тобто 71,2 % чоловіків віком від 16 років і старше перебували у шлюбі, тоді як кількість жінок шлюбного статусу дорівнювалася тільки 50 % [5, с. 45]. Така ситуація була викликана багатьма факторами, зокрема, кількісна перевага жінок над чоловіками. Наприкінці 1950 р. різниця між ними складала 12,8 % на користь жінок [6, с. 7]. Зазначимо, що чоловіче населення віком до 19 років на селі переважало жіноче, а вже у вікових групах старше 20 років відбувалося поступове зменшення кількості людей чоловічої статі і як наслідок перевага жінок

шлюбного віку. Тобто на кожного чоловіка в середньому приходилося 1,5 жінки [5, с. 31]. Це було пов'язано як з наслідками війни, так і з економічною ситуацією в радянському селі, коли чоловіки не знаходили можливості працювати в колгоспах і переїжджали до міст або інших сіл, де влаштовувалися на підприємства, а також перевищенням показників смертності чоловіків над жінками. Зменшення кількості чоловіків відбувалося у віковій групі від 20 до 24 років, а подальше скорочення вже набувало значних розмірів, викликаючи диспропорцію кількості чоловіків і жінок. У віковій групі від 35 до 39 років на десять чоловіків приходилося шістьнадцять жінок, а в наступних групах таке співвідношення становило десять до вісімнадцяти [5, с. 31].

Наприкінці 1960-х рр. на селі кількісна перевага жінок над чоловіками фактично збереглася і складала 12 % [6, с. 7]. При цьому на 1000 осіб віком від 16 років і старше в середньому приходилося 784 чоловіка, які перебували у шлюбі і 570 жінок шлюбного статусу. Протягом часу змінилися кількісні показники одружених чоловіків і жінок за різними віковими групами. Для населення села в цілому не дуже популярними були шлюби серед вікових груп 16–17 років і 17–18 років. Особливо це стосується хлопців. На 1000 осіб даної статі і віку (16–17 років) приходилося 5 і 4 одружених хлопців відповідно у 1959 і 1970 рр. [6, с. 263]. Дівчата також не поспішали заміж у цьому віці, хоча їх у даній віковій групі було майже в сім разів більше ніж хлопців.

Більш – менш рівномірно порівняно з чоловіками у 1959 р. сільські жінки у шлюбі були представлені у віковій групі від 30 до 34 років. На 1000 осіб приходилося 728 жінок шлюбного статусу. У наступних вікових групах кількість одружених жінок незмінно скорочувалася. Щоправда ситуація у 1970 р. змінилася. У віковій групі 30–34 років одружені жінки склали 83,4 % і в подальших вікових групах їх кількість була представлена досить щільно, до вікової групи 50–54 роки. У наступних вікових групах кількість жінок шлюбного статусу скорочувалася і у віці 70 років і старше становила 24,5 %. На 1000 осіб чоловічої статі віком від 25 років і до 69 років припадало від 83 % до 97 % одружених [6, с. 263].

Аналізуючи матеріали перепису 1959 р. слід звернути увагу, що кількість одружених жінок і чоловіків різнилася у сільській Україні. Найвищі показники одружених жінок були характерні для Закарпатської області, де 63 % жінок перебували у шлюбі. Друге місце посідала Одеська область. Тут на 1000 жінок від 16 років і старше приходилося 565 одружених. Найменша була притаманна Чернігівській області – усього 43,6 % жінок були одружені [5, с. 45]. Найбільша кількість одружених чоловіків була характерною для Одещини (74,4 %), а найменша для Житомирщини (67,5 %). Загалом, розглядаючи регіональний компонент у питанні шлюбного статусу жінок, слід підкреслити, що найбільша кількість одружених була характерною для областей західної, південно-західної, східної, південно-східної частини України. Тут в середньому 50–56 % всіх жінок від 16 років перебували у шлюбі. Для центральних областей України був характерним досить низький показник жінок шлюбного статусу – 43–50 %. Це можна пояснити як загальноукраїнською тенденцією кількісної переваги жінок над чоловіками, так і окремими особливостями у регіонах. Саме в областях центральної частини України в сільській місцевості простежується більш висока кількісна перевага жінок – 57–58 % від загальної чисельності сільського населення. До речі, наприклад, у Закарпатській області жінок було тільки 52 % [5, с. 40].

На нашу думку, найбільший відсоток жінок шлюбного статусу західноукраїнських територій можна пояснити ментальними особливостями, ставленням до родини й родинних відносин. Відомо, що сільський спосіб життя відзначається своїми консервативними поглядами щодо шлюбного статусу жінок і чоловіків. Чоловіки значно більше приділяли увагу родині, сприяли її матеріальному й соціальному становленню і загалом відрізнялися значно вищою прихильністю до сімейного життя.

Саме такі риси ставлення чоловіків до сім'ї визначали їх головування в родині. У 1959 р. 84 % родин Закарпатської області визнавали головами своїх сімей чоловіків. Досить високі показники патріархальності сімей характерні для інших західноукраїнських областей – 70–74 %. Південно-східні території характеризувалися меншими кількісними показниками головування у родинах чоловіків – від 67 до 72 %. При цьому 75 % родин, в яких главами були названі чоловіки приходилися на Одеську область. Центральні області України загалом мали низький відсоток родин, в яких главами було визнано чоловіків – від 56 до 63 %. Виходячи з того, що у матеріалах перепису населення 1959 р. в сільських родинах головування визначалося як правило за результативністю економічної діяльності і її прибутковості у родинний бюджет, саме в центральних областях України був вищим відсоток родин, в яких жінки виконували найважливішу роль у поповненні сімейного бюджету [5, с. 200]. Отже, очевидним була залежність матеріальної та психологічної стабільності в сім'ї від можливості чоловіків економічно підтримувати свою родину та вдосконалювати її життя. Скоріш за все у південно-східних областях, які були більш урбанізованими, у чоловіків було значно більше можливостей додаткового заробітку в містах, селищах міського типу тощо. Так само і в західних областях. Природно-кліматичні та географічні умови Закарпаття, велика роль лісозаготівельного виробництва, в якому були задіяні чоловіки, висока оплата праці, створювали цілком очевидну залежність родини від чоловіка і його праці і сприяли стабільності родини.

За існуючою демографічною типологією у 1970 р. 60 % сільських родин мали в основі так зване сімейне ядро – подружжя без дітей або з дітьми, 18,5 % – родини з одного подружжя з дітьми або без, з одним з батьків або інших родичів і 4,7 % складала родини з двох подружжів з дітьми або без і з одним з батьків або інших родичів. Це були так звані повні родини. Тобто в цих сім'ях існували більш сприятливі умови для зростання матеріальних ресурсів родини, а також якісного виховання зростаючого покоління. У гіршому становищі перебували неповні родини, основу яких складали матір або батько з дітьми і один з батьків або інших родичів. Таких родин загалом налічувалося 14,6 % [7, с. 238–239].

Неповні сім'ї на селі виникали з різних причин. Це по-перше повоєнний період, в який катастрофічно не вистачало чоловіків. По-друге, важливу роль відіграла морально-психологічна та матеріальна ситуація, наслідком чого ставали розлучення. У 1950–1960-х рр. кількість розірвання шлюбів в сільській місцевості постійно збільшувалася. На 1000 шлюбів у 1952–1956 рр. приходилося на селі 16 розлучень. У 1957–1961 рр. розлучень було вже 26, а у 1962–1966 рр. – 62 [12, с. 131]. Однак в цілому, порівняно з мешканцями міст, у сільській місцевості шлюби були більш стійкими. Це було пов'язано як з тяжким фізичним навантаженням ведення підсобного господарства, так і з відсутністю анонімності приватного життя, яке було притаманне містам. У 1958–1971 рр. на селі відзначається збільшення повторних розлучень як для чоловіків, так і для жінок. Шлюби розривалися в основному з ініціативи жінок віком до 30 років. У віці від 30 до 50 також превалює ініціатива жінок, однак після 50 років розлучення головним чином здійснюються з ініціативи чоловіків [12, с. 139].

Причини розлучень крилися у структурно-функціональних змінах родини. Підвищення вимог до внутрішньо сімейних відносин в умовах загальної зайнятості і економічної самостійності жінок породжували створення шлюбів через кохання, взаємні інтереси і схильності [12, с. 132]. Однак, можливо з часом виникала дисгармонія в сімейному житті, що було пов'язано зі зміною інтересів і цілей сімейного життя подружжя. У випадку, коли шлюб був невдалий, низький прибуток жінки не утримував її від розірвання шлюбу. Зазначимо, що сільські жінки вдавалися до розривань шлюбів у крайніх випадках, і одною з найпоширеніших причин була аморальна й асоціальна поведінка чоловіків, які не брали участі у поповненні

родинного бюджету, а навпаки намагалися його використати виключно у своїх інтересах і до того ж не допомагали жінкам у вихованні дітей, веденні домашнього господарства тощо. У селах України доволі розповсюдженим було зловживання алкогольних напоїв, причому не тільки чоловіками, які відмовлялися працювати у громадському господарстві. Пияцтво керівників колгоспів та різних сільських установ також не було винятком у сільському способі життя. У 47 % розлучень причиною було пияцтво і алкоголізм. Вони доволі рідко виступали єдиними причинами розлучень. Супровідними мотивами розірвання шлюбів була жорстокість, скандали, побої, погрози вбивством, зради, відмови матеріально підтримувати родину або нанесення їй матеріальної або моральної шкоди [12, с. 164].

Аналіз кількісних показників родин за наявністю зайнятих членів та утриманців у 1970 р. свідчить, що в українському селі 53 % родин мали в своєму складі двох задіяних в громадському господарстві або на виробництві. Однак матеріальне становище таких родин напряму залежало від кількості утриманців. Понад троє дітей приходилося на 9,3 % таких сімей. Більшість родин (17 %) мали по два утриманці. Другу за чисельністю групу склали сільські родини, в яких був один зайнятий член родини – 24 %. При цьому, 2,4 % склали родини, в яких на одного зайнятого приходилося понад три утриманці. Найменша група родин – 11,2 % – мала в своєму складі трьох і більше працюючих членів родини. Матеріально слабкими, потребуючими допомоги від держави або громадських господарств, були родини, в яких не було зайнятих членів, до них відносилися і родини дітей – сиріт. У 1970 р. родини, в яких не було задіяних членів склали 12 % всіх родин. У цій групі 0,12 % родин мали трьох і більше утриманців. Отже, найгірша матеріальна та психологічна ситуація була у 12 % сільських родин, які не мали в своєму складі членів родини з регулярним більш – менш достатнім заробітком та 2,4 % багатодітних з одним зайнятим у громадському господарстві членом сім'ї [7, с. 398].

Протягом досліджуваного періоду зменшився розмір сільських родин з 3,7 осіб у 1959 р. до 3,6 – у 1970 р. [7, с. 234]. Загалом дослідники стверджують, що для України того періоду була характерною мала родина. Вона складалася з двох (батьки, діти), або рідше з трьох поколінь. Кількісний склад родин у сільській місцевості України був неоднаковим. Найбільш питома вага родин великих, які склалися з понад п'яти осіб характерні для Закарпатської області. Родин з шести осіб тут нараховувалося 10,3 %. У той час як наприклад у Полтавській області їх було тільки 5,3 %. Загалом найбільший середньостатистичний розмір родин характерний для Закарпатської області – 4,2 особи. Найменші за кількістю членів були родини у Полтавській, Кіровоградській, Черкаській областях – 3,4 особи. У Волинській, Львівській та Рівненській областях середній розмір родин складав 4 особи [5, с. 200–203].

У 1959 р. в середньому в сільській місцевості одна дитина (віком від 0 до 19 років) приходилася на 2,7 осіб дорослого населення. Протягом 1950–1969 рр. відбулося зменшення народжуваності на селі. Якщо у 1950 р. на 1000 осіб населення приходилося 23,1 народжень, то у 1969 р. – 13,9 [9, с. 28]. У 1970 р. найчастіше в сільській Україні були родини з одною дитиною. Таких родин було 32,6 % всіх родин. На другому місці перебували родини без дітей – 26,4 %; родини, які мали двох дітей становили 26,2 %; трьох – 10 %; чотирьох – 3 %; п'ять і більше – 1,6 % [7, с. 250].

Таким чином, сільська родина як осередок українського радянського суспільства у 1950–1960-х рр. характеризується певними ознаками, які виходили з умов повсякденної життєвої практики на селі. По-перше, на тлі демографічних змін в Україні наприкінці 1960-х рр. скоротилася частка сільських родин у загальному кількісному вимірі українських сімей.

По-друге, динаміка змін, торкнулася розмірів родин. Для села була характерна мала родина, третина яких виховувала одну дитину. Отже, відбувалися процеси зменшення народжуваності дітей у сільських родинах. По-третє, з урахуванням загальноприйнятих класифікацій родин, у сільській місцевості України доволі велику частку становили неповні родини, які мали менш сприятливі умови виховання та соціалізації дітей. Враховуючи незначні прибутки або взагалі їх відсутність, величезну роль у таких родинах відігравала матеріальна допомога від держави і від громадських господарств.

У подальшому слід звернути увагу на вивчення ролі сільської родини в процесі виховання дітей, здобуття ними практичних навичок, освіти тощо. Певну цінність для повноцінного розуміння становища сільської родини має дослідження проблеми ефективності функціонування колгоспних кас взаємодопомоги.

Список використаної літератури

1. Андрощук О. В. Історія українського селянства : нариси : в 2 т. / НАН України; Інститут історії України / О. В. Андрощук, В. К. Баран, О. М. Веселова, О. І. Ганжа, Г. П. Герасимова – К. : Наукова думка, 2006. – 652 с.
2. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. / В. Баран – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.
3. Белова В. А. Число детей в семье / В. А. Белова – М.: Статистика, 1975. – 176 с.
4. Волков А. Г. Семья – объект демографии / А. Г. Волков. – М. : Мысль, 1986. – 271 с.
5. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М. : Госстатиздат, 1963. – 210 с.
6. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Т. II : Пол, возраст и состояние в браке населения СССР, союзных республик, краев и областей. – М. : Статистика, 1972. – 272 с.
7. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Т. VII : Миграция населения, число и состав семей в СССР, союзных и автономных республиках, краях и областях. – М. : Статистика, 1974. – 456 с.
8. Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. – К. : Держстатвидав, 1956. – 535 с.
9. Народне господарство Української РСР в 1969 році. Статистичний щорічник. – К. : Статистика, 1970. – 611 с.
10. Романюк І. М. Українське село в 50 – ті – першій половині 60 – х рр. ХХ століття / І. М. Романюк – Вінниця : Книга – Вега, 2005. – 256 с.
11. Рибак І. В. Соціально – побутова інфраструктура українського села (1921 – 1991 рр.) / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.
12. Чуйко Л. В. Браки и разводы / Л. В. Чуйко – М. : Статистика, 1975. – 176 с.
Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

V. F. Lysak

THE RURAL FAMILIES OF UKRAINE AS THE CENTER OF SOCIETY IN 1950–1960

The author has concluded that a certain dynamics of quantitative indicators of rural families and its structure had occurred in Ukraine. A small family had prevailed. A significant number of one – parent families has been peculiarity and complicated the possibility of qualitative functioning of rural families.

Key words: rural family, one – parent family, marriage, divorce.

УДК 930.1:631.1(47+57)

В. М. Коробка

ПРАВОВІ ОСНОВИ МІСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ 1870–1892 рр.

Становлення і розбудова демократичної Української держави із залученням широких народних мас до її управління та державотворчих процесів зумовлюють необхідність докладного вивчення історичного досвіду правового регулювання місцевого самоврядування в Україні в різні часи, зокрема, запровадженого російською імперською владою.

Ключові слова: *підросійська Україна, громадське управління, Городове положення 1870 р.*

Розгляд законодавчого забезпечення міських реформ імперської доби здійснювався від часу запровадження Городового положення 1870 р. У дореволюційний історіографічний період найбільш значущий внесок у дослідження правового підґрунтя громадського управління міст було здійснено І. Дитятиним, В. Гессеном, Г. Шрейдером. Радянська та пострадянська історіографія теми збагатилася працями В. Нардової. Докладний історико-правовий розгляд законодавчої бази міського самоврядування за реформою 1870 р. реалізував у дисертаційному дослідженні В. Горбачов. Окремі грані правової основи громадського управління міст знайшли відображення в низці монографічних та дисертаційних дослідженнях.

Мета цієї статті – визначити структуру та коло повноважень установ міського самоврядування за законами 1870 та 1892 рр.

До початку 1870-х рр. міське самоврядування в підросійській Україні регулювалось «Грамотой на права и выгоды городам Российской империи» (1785 р.), що визнавала за міською громадою незалежну від держави сферу діяльності. Проте задекларовані автономія була охоплена суцільним урядовим контролем. До того ж, уповні проявилася нездатність створених Жалуваною грамотою установ самостійно розв'язувати питання міського життя.

Городове положення 1870 р, що отримало таку назву з катерининської грамоти [Пажитнов К.А. Городское и земское самоуправление / К.А. Пажитнов. – СПб.: Изд. Семенова, 1913. – 114 с., с. 25], вводилося тільки в тих населених пунктах, що мали офіційний статус міста. Міська реформа 1870 р. вслід за земською запроваджувала новий тип громадських установ, які ґрунтувалися на принципах позастановості, розділення розпорядчої та виконавчої влад і самоврядуванні. Вперше в історії міського громадського управління на теренах Російської імперії проголошувалась його самостійність в межах визначеної законом сфери компетенції. Адміністрації надавалося право нагляду лише за законністю діяльності міського самоврядування (ст.1) [Городовое Положение: Выс. утв. 16/28 июня 1870 г. // Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – СПб., 1874. – Собр. 2 – е. – Т. XLV, №48498. – С. 821 – 839., с. 823]. Городове положення визнавало всіх жителів міста своєрідним суспільно-політичним тілом, міською громадою, що повинна обрати одного загального представника – міську думу [250, с. 66].

За законом 1870 р. створювалися міські виборчі зібрання, міська дума та міська управа, яким була надана назва «установи громадського управління» [57, с. 824; 58, с. 18 – 19]. Нові органи замінювали попередні станові думи всестановими інституціями,

що, безсумнівно, було значною віхою в розвитку вітчизняного міського самоврядування.

За новим законом виборче право надавалося будь-якому міському жителю, якщо він був російський підданий, мав вік не молодше 25 років. Крім вікового, закон установлював також ценз осілості (2 роки в даному місці) і вимоги щодо майнових статків. Право голосу отримали лише платники двох видів міських податків – з нерухомої власності і торговельно-промислових документів (ст. 17) [57, с. 825].

Городове положення допускало до участі у виборах уповноважених за осіб жіночої статі і відсутніх, а також за тих, хто дійшов громадянського повноліття (21 рік), та за малолітніх. За останніх допускалися до виборів їхні опікуни, якщо вони відповідали умовам ст. 17. Жінки могли уповноважувати своїх батьків, синів, чоловіків, братів, зятів, навіть, якщо вони не задовольняли умовам ст.17, крім віку (ст. 20). Брати участь у виборах мали право різні відомства, установи, компанії, товариства, монастирі та церкви на підставі володіння майном або документами, які обкладалися збором на користь міста. Вони брали участь у виборах через своїх представників, що призначалися з дотриманням тих умов, що і для приватних осіб (ст.21) [57, с. 825]. Ніхто з міських жителів не міг мати на виборах більше двох голосів: одного за себе, другого – за довіреністю (ст. 23) [57, с. 826].

За межами міського електорату опинилася складна і гетерогенна група квартиронаймачів – міський пролетаріат та інтелігенція [323, с. 20]. Положення виключало з числа виборців губернатора, членів губернського в міських справах присутствія (крім міського голови) та губернського правління, чинів місцевої поліції, неповноправних або тимчасово обмежених у правах стану та недоплатників (якщо недоплата перевищувала піврічний оклад міських зборів) тощо (ст. 18,19) [57, с. 825].

Всіх виборців заносили до виборчого списку за розміром сплачуваних податків (від більших до менших) і групували у три класи. До першого розряду включалися ті міські жителі, які опинилися на початку списку і сплачували разом третину загальної суми зборів; до другого – наступні за списком, які також сплачували третину зборів, до третього – всі інші. Кожний із цих розрядів, що різнилися за чисельністю, обирав однакову частину, а саме, одну третину загального числа гласних (ст. 24) [57, с. 826]. Визнання майнової різниці між розрядами було запозиченням з прусського законодавства [258, Дитятин И.И. К истории городского положения 1870 года / И.И. Дитятин // Статьи по истории русского права. – СПб.: Тип. А. Пороховщикова, 1895. – С. 153 – 231. с. 177].

Міські виборчі зібрання збиралися раз на чотири роки тільки для обрання гласних – членів думи. Вони вважалися правомочними, якщо кількість виборців, що з'явилися на вибори, перевищувала число гласних, яких належало обрати (ст. 41). Вибори здійснювалися закритою подачею голосів (ст. 31). Балотуватися міг кожний виборець, хто сам виявив таке бажання або був запропонований кимось із виборців (ст. 37) [57, с. 826, 827].

Число гласних у думах різних міст коливалося від 30 до 72 (залежно від чисельного складу виборців (ст. 48). У тих міських поселеннях, де число виборців не перевищувало 300 осіб, міська дума складалася з 30 гласних. Там, де кількість виборців була більшою за 300 на кожні 150 чоловік понад це число додавалося по 6 гласних, до тих пір, поки загальний склад думи не сягав 72. Число гласних – нехристиян не могло перевищувати однієї третини їх загальної кількості (ст. 35) [57, с. 827, 828].

Міська дума, представляючи всю громаду міста, за обсягом повноважень була розпорядчою установою (ст. 54, 55) [57, с. 828–829]. Вона формувала міську управу – виконавчий орган. Члени управи обиралися на чотири роки думою із осіб, що мали право брати участь у виборах. За законом на управу покладалося безпосереднє завідування справами міського господарства і громадського управління. Управа була

зобов'язана реалізовувати заходи думи, збирати міські податки й робити видатки на встановлених думою підставах, звітувати перед нею у визначений час. Чисельність управи також визначалась думою, але не могла бути менше двох осіб, крім голови [57, с. 830].

Дума обирала міського голову з числа гласних, виключаючи євреїв. Його обрання затверджувалося, залежно від рангу міста, міністром внутрішніх справ або губернатором. Міський голова очолював розпорядчий і виконавчий органи міського самоврядування. Він видавав розпорядження про скликання думи, визначав її порядок денний. Під його власну відповідальність друкувались доповіді зі справ, що були призначені для розгляду в думі тощо (ст. 56, 58, 59). Дума встановлювала, які справи належить вирішувати колегіальним шляхом за більшістю голосів членів управи, а які одноосібним розпорядженням міського голови або навіть окремих членів управи (ст. 76) [57, с. 828–831].

Пересічний гласний мав право вносити на розгляд думи питання, не передбачені порядком денним. Для цього він був зобов'язаний про свою пропозицію попередити міського голову за три дні до засідання. Але й недотримання цього правила не виключало можливості виступу та його обговорення. Ухвала у такому разі відкладалася до наступного засідання (ст. 60) [57, с. 829].

За свою діяльність у думі рядові гласні не отримували платні. Міські голови та члени управи за свою працю отримували грошове винагородження, яке визначалося думою (ст. 55) [57, с. 828].

Компетенція міського управління обмежувалася розпорядженням міським господарством та упорядкуванням (ст. 1). Його важливим обов'язком було щорічне укладання міського кошторису (ст. 141). Міське положення визначило два джерела доходів: міські майно й податки. Закон розрізняв дві категорії видатків: 1) обов'язкові (утримання міського управління, громадських будівель і пам'яток, вулиць, майданів тощо, грошова допомога навчальним, добродійним та іншим загальнокорисним закладам, військова повинність, опалення й освітлення в'язниць, утримання міської поліції і пожежних команд) та 2) необов'язкові (різні предмети щодо інтересів міста і його обивателів) (ст. 139, 140) [57, с. 823, 837–838].

За законом громадське управління в межах наданих йому повноважень діяло самостійно. Лише невелика кількість рішень потребувала затвердження губернатором або міністром внутрішніх справ, а саме: постанови про плани міст, позики та гарантії від імені міста, які перевищують суму міських доходів за два останні роки, продаж нерухомого майна, що належить місту (ст. 113, 121, 124). Згода губернської адміністрації була потрібна також для ухвалених думою обов'язкових постанов (ст. 106). Підвищення міських податків вище меж, зазначених у законі, санкціонувалося в законодавчому порядку (ст. 137) [57, с. 833–835, 837].

У всіх інших випадках рішення думи набирали чинності після встановлення губернатором їх відповідності законодавству (ст. 68). Розбіжності між губернатором і думою щодо законності рішень останньої розглядалися губернським у міських справах присутством у складі: губернатор (голова), віце-губернатор, керуючий казенною палатою, прокурор окружного суду, голова мирового з'їзду, голова губернської земської управи та міський голова губернського міста (ст. 11) [57, с. 824, 829–830]. Ця установа також розглядала різного роду скарги з приводу рішень дум, порушення порядку виборів, віддання під суд посадових осіб міського громадського управління (ст. 45, 46, 158). Рішення присутствія або вищої адміністративної влади з будь-яких питань міського самоврядування не було остаточним: воно могло бути оскарженим у Сенаті (ст. 153) [57, с. 827–828, 839]. Такі правила, на думку одного з відомих знавців міського права В. Гессена, забезпечували достатню самостійність і незалежний

характер самоврядування [Гессен В.М. Городское самоуправление. Дополнение к курсу Русского государственного права / В.М. Гессен. – СПб.: Тип. И. Трофимова, 1912. – 27 с. с. 11].

Політика самодержавства щодо створеного у відповідності до закону 1870 р. міського самоврядування мала суперечливий характер. За спостереженням В. Нардової, з одного боку, уряд був зацікавлений у позитивній діяльності громадських управлінь і тому, особливо в перше десятиліття після введення Городового положення, протегував їм. З іншого – в урядових колах все більше затверджувалася негативна оцінка муніципальної практики міських дум. Окремі незадовільні результати пояснювалися наданням органам громадського управління занадто широкої самостійності [Нардова В.А. Самодержавие и городские думы в России в конце XIX – начале XX века / В.А. Нардова. – СПб.: Наука, 1994. – 157 с. , с. 7 – 8]. Тому згодом уряд став на шлях часткового обмеження самоврядування, що виявилось у розробці нового Городового положення.

Його введення було проголошено Указом Олександра III від 11 червня 1892 р. в усіх міських поселеннях імперії, за винятком міст Царства Польського, Туркестанського краю, Закаспійської області і тих міст Кавказького краю, де ще не було застосовано закон 1870 р. [Городовое Положение: Высоч. утв. 11 июня 1892 г. // ПСЗ. – СПб., 1895. – Собр. 3 – е. – Т. XII, № 8708. – С. 430 – 456. , с. 430].

У законі 1892 р. не містилося поняття «міська громада», що було вихідним для міської реформи 1870 р., на його місце ставиться «міське поселення» (ст. 1), тобто на місце суспільно-політичного тіла – територіально-адміністративна одиниця, управління якою трактується як державне [59, с. 433; 324, с. 194]. У першу чергу, зміни стосувалися і тих норм, якими визначався порядок виборів. Уряд розраховував забезпечити такий склад виборців, що міг би обрати гласних, які налагодили б результативнішу працю громадського управління й менше викликали сумнівів щодо політичної благонадійності. З цією метою вводилися високі майнові умови, якими коло виборців звужувалося настільки, що право голосу отримувала лише найбільш заможна частина жителів міста. Право брати участь у виборах мали: а) власники нерухомості, оціненої для стягнення на користь міста збору в розмірі: у столицях не менше 3000 крб., у містах більше 100000 населення – не менше 1500 руб., у містах губернських – не менше 1000 руб., а в інших – не менше 300 крб.; власники (особи та товариства) торговельних і промислових підприємств, які вимагали вибірки свідоцтв: у столицях – 1-ї гільдії, в інших містах – 1-ї і 2-ї гільдій (ст. 24) [59, с. 437]. З виданням Положення про державний промисловий податок вибірку гільдійських свідоцтв замінено вибіркою промислових свідоцтв.

Новим законом позбавлялися виборчих прав ті ж категорії осіб, які були зазначені в попередньому Положенні. Крім того, не отримали виборчих прав власники винних крамниць та шинків, християнське духовенство. Закон позбавив виборчих прав євреїв, навіть якщо розмір їх майна відповідав вимогам майнового цензу (ст. 32–33) [59, с. 438]. В єврейській межі осілості з євреїв укладався «особливий» список, з якого губернське в земських і міських справах присутствіє (воно замінило губернське в міських справах присутствіє) обирало гласних (уповноважених) у кількості, визначеній міністром внутрішніх справ, не більше однієї десятої загального складу думи (від. XIV) [59, с. 432].

Відповідно до «Інструкції з організації міського громадського управління», затвердженої в травні 1893 р., жінки та неповнолітні, що раніше брали участь у виборах через уповноважених, тепер цього права позбавлялися. Право голосу було відібрано й у юридичних осіб. Ці обмеження скасовано указами Сенату 1900 та 1904 рр. [Городовое положение 11 июня 1892 года с относящимися к нему узаконениями судебными и правительственными разъяснениями / [сост. присяж. пов. М.И. Мыш]: Изд. 6-е, испр. и

значит. доп. – СПб.: Тип. А. Бенке, тип. М.П. Фроловой, 1908. – XX, 1106 с., с. 948, 952–956].

Нове Положення скасувало трикласну систему. Для виборів гласних утворювалися єдині виборчі збори, в яких обиралася належна кількість гласних відповідно до числа виборців (ст. 34) [59, с. 438].

Балотуватися у гласні міг будь-який виборець за бажанням або той, хто буде запропонований щонайменше п'ятьма виборцями (ст. 43). Стаття 56 закону встановлювала залежність чисельного складу розпорядчих органів громадських управлінь від кількості виборців. У тих містах, де нараховувалося не більше ста виборців, дума складалася з 20 гласних. Якщо виборців було більше ста, на кожні додаткові п'ятдесят додавалося 3 гласних, поки кількість їх не сягала 80-ти в губернських містах з населенням понад 100 тисяч, 60-ти – в інших губернських і повітових, прирівняних стосовно майнового цензу до губернських, 40 – в решті. У випадку обрання меншого числа гласних, ніж вимагалось законом, призначалися нові вибори (ст. 53). За новим Городовим положенням, крім визначеного числа гласних, у зібраннях дум брали участь з правом голосу голова повітової земської управи і депутат від духовного відомства, якщо єпархіальне керівництво визнавало за потрібне його призначення (ст. 57) [59, с. 439, 440].

У порівнянні з Городовим положенням 1870 р. посилювався контроль за проведенням виборів з боку губернської адміністрації. Губернатор затверджував дату виборів, за його ініціативою в разі порушення законного порядку (на власний розсуд) губернське присутствіє ухвалювало рішення про неправильність або недійсність виборів та про скасування їх результатів (ст. 23, 49, 51, 52) [59, с. 437, 440].

Нововведенням закону 1892 р. стала норма про обов'язкову участь гласних у зібраннях думи. За порушення цього правила без поважних причин рішенням розпорядчого органу громадського самоврядування на винуватця накладалося стягнення (ст. 60, 61) [59, с. 440–441].

Склад міських управ коливався між 2 і 6 в залежності від значущості міського поселення (ст. 90) [59, с. 446]. Законодавець мав на меті перетворення міських управ з громадських на державні заклади. Міський голова та члени управи вважалися за державних службовців. Їм (за винятком тих, хто не мав права поступати на державну службу) надавалися чини цивільної служби (ст.121): міським головам у столицях IV класу, в містах губернських – VI, в інших – VIII, членам управ – відповідно VII, VIII, IX класів, міському старості – X класу (додаток до ст. 121) [59, с. 451; 61].

За новим Городовим положенням не тільки міський голова, але й члени управи затверджувалися міністром внутрішніх справ або губернатором (ст. 118) [59, с. 451]. Посадові особи міського громадського управління підлягали не тільки судовій відповідальності, але й дисциплінарним стягненням, які накладалися губернським у земських і міських справах присутствієм (ст. 147, 149, 150) [59, с. 455–456].

Відповідно до ст. 22 одночасно з Городовим положенням 1892 р. набирали чинності правила про спрощене міське громадське управління у дрібних і другорядних містах [59, с. 436]. Там, де вводилось спрощене управління створювалися зібрання міських уповноважених у кількості від 12 до 15 чоловік. Їх обирав схід осіб, нерухомість яких оцінювалася не менше, ніж в 100 крб. Збори уповноважених обирали міського старосту з одним або двома помічниками. На старосту покладалось головування у зібранні уповноважених та виконання його рішень, а також безпосереднє завідування поточними господарськими справами міського поселення [Городовое Положение: Высоч. утв. 11 июня 1892 г. Приложение к ст. 22: Правила об упрощенном городском общественном управлении // ПСЗ. – СПб., 1895. – Собр. 3-е. – Т. XII, № 8708. – С. 170–171].

Функції міського управління залишилися за законом 1892 р. ті ж самі, що і за Положенням 1870 р. Майже не змінився перелік як міських зборів, так і першочергових видатків.

Суттєві зміни вносилися в систему нагляду за діяльністю установ і посадових осіб міського самоврядування. Так, міський голова мусив подавати губернатору списки питань, запланованих для обговорення на черговому засіданні думи (ст. 65). Перелік постанов, які потребували затвердження міністром внутрішніх справ або губернатором (залежно від рангу міста), набагато збільшився. Новими серед них були правила для управи й органів, що завідували навчальними закладами, правила для завідування міським майном, капіталами та загальнокорисними установами, постанови про відчуження міської нерухомості (ст. 78, 79) [59, с. 443–444].

Начальник губернії, як і раніше, міг зупинити дію будь-якого рішення міського громадського управління. Підставою для цього могло бути не тільки «незаконне» рішення міського громадського управління, як за Положенням 1870 р., але й визнання його невідповідності «общим государственным пользам и нуждам» (ст. 83) [59, с. 445]. Таким чином адміністрація отримала право перевіряти не тільки законність, але й правильність, тобто доцільність думських постанов. Остаточно суперечки між громадськими управліннями та губернською адміністрацією розв'язувались Сенатом, якщо йшлося про законність, і Державною радою або Комітетом міністрів у разі розбіжності щодо сутності питання (ст. 85, 88).

Таким чином, Городове положення 1870 р. визначило структуру міського самоврядування, що створювалось і функціонувало на засадах всестановості та виборності установ і посадових осіб. За законом створювались органи громадського управління – міські виборчі зібрання, дума (розпорядчий) та управа (виконавчий), які очолював міський голова. Виборче право здобули платники податків із нерухомості і торговельно – промислових документів. Виборці, залежно від розмірів сплачуваних зборів, поділялися на три виборчі зібрання, кожне з яких обирало третину гласних міської думи.

До кола повноважень громадських управлінь входило розв'язання місцевих господарських питань. Діяльність органів міського самоврядування перебувала під наглядом губернатора і в міських справах присутствія, що встановлювало відповідність муніципальної практики законодавству. Визнання адміністративною владою незаконності дій громадського управління могло бути оскаржене у Сенаті.

Городове положення 1892 р. модифікувало виборчий розпорядок – замість трьох запроваджувалось одне виборче зібрання, податковий ценз було замінено на майновий, зі складу міського електорату виключались євреї. У дрібних і другорядних містах набували чинності правила про спрощене громадське управління, що передбачало створення з городян сходу, на якому обиралося зібрання вповноважених, що й призначало міського старосту.

За новим законом під нагляд губернатора і губернського присутствія на додаток до законності потрапила ще й доцільність розпоряджень міського управління. Водночас, новий законодавчий акт перейняв у спадщину від свого попередника головні його принципи та компетенцію.

Список використаної літератури

1. Дитятин И.И. Наше городское самоуправление / И.И. Дитятин // Статьи по истории русского права. – СПб.: Тип. А. Пороховщикова, 1895. – С. 232 – 271.
2. Гессен В.М. Городское самоуправление. Дополнение к курсу Русского государственного права / В.М. Гессен. – СПб.: Тип. И. Трофимова, 1912. – 27 с.
3. Горбачов В.П. Міське самоврядування в Україні (за реформою 1870 року): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01

«Теорія і історія держави і права; історія політичних і правових вчень; філософія права» / Василь Павлович Горбачов. – Харків, 1995. – 19 с.

4. Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX в.: Правительственная политика / В.А. Нардова. – Л.: Наука, 1984. – 260 с.
5. Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX в.: Правительственная политика / В.А. Нардова. – Л.: Наука, 1984. – 260 с.
6. Шрейдер Г.И. Город и Городовое положение 1870 г. / Г.И. Шрейдер // История России в XIX в.– СПб.: Изд. тов. бр. А.И. Гранат и К°, 1903. – Т. 4. – С. 1–29.
7. Шрейдер Г.И. Городская контрреформа 11 июня 1892 г. / Г.И. Шрейдер // История России в XIX в. – СПб.: Изд. тов. бр. А.И. Гранат и К°, 1905. – Отд. 1. Т. 5. – С. 181 – 228.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2011

V. M. Korobka

LEGAL BACKGROUND FOR PUBLIC ADMINISTRATION OF SUB-RUSSIAN UKRAINE 1870–1892

The formation and development of democratic Ukrainian state involving the masses in its administration and state processes need to determine the detailed study of the historical experience of the legal regulation of local government in Ukraine at various times, in particular, introduced the Russian imperial authorities.

Key words: *Russian Ukraine, public administration, policemen position 1870.*

УДК 94(472)"16"

В. С. Волониць

ГРЕКИ В РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ II ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

В статті висвітлюється процес становлення грецького купецького стану на українських землях середини. Приділяється увага формуванню торговельних відносин та їх законодавчому регулюванню.

Ключові слова: *грецьке купецтво, ніжинське купецтво, торговельні зв'язки.*

Історія торговельної діяльності греків в Україні середини – другої половини XVII ст. належить до тих питань, які не знайшли належного висвітлення в історіографії. Традиційно присутність греків–купців на теренах України середини XVII ст. більшість сучасних дослідників пов'язує з існуванням Ніжинської грецької факторії. Наукові праці засвідчують основну загальну тенденцію – вивчення діяльності Ніжинської грецької громади. Тому більшість розвідок присвячена її появі, розвитку та занепаду.

Поза увагою дослідників залишаються важливі питання торговельної діяльності греків до створення ніжинської колонії. Одним з перших дослідників, хто звернувся до вивчення цього періоду перебування греків на Україні, був історик М.Плохінський [1]. Саме він уперше пов'язав появу греків на Україні з подорожами грецького духівництва до Москви. Уже пізніше академік К. Харлампович доповнив та уточнив факти, відомі з його попередніх досліджень. Однак він дещо побіжно описує історію греків в Україні до 1675 р., тобто до появи ніжинської громади [2]. Утім, автор обмежився лише аналізом гетьманських універсалів другої половини XVII ст., що призначалися для купців.

Окремі аспекти питання перебування грецьких купців на Україні в другій половині XVII ст. розглядалися в різних дослідженнях другої половини XIX – початку XXI ст. Серед них слід виділити праці І. Аксакова [3], А.Федотова-Чеховського [4], М. Петровського [5], О. Терентьєвої [6], О. Гуржія [7].

Сучасний стан розвитку ринкових відносин актуалізує необхідність дослідження історії становлення іноземного купецького стану на теренах України.

Звісно, увага саме до ніжинських греків є цілком виправданою. Адже ніжинська грецька громада була однією з найпотужніших купецьких громад України з кінця XVII ст. Це зумовило формування Ніжина як одного з центрів зовнішньої та внутрішньої торгівлі держави. Успішність торговельної діяльності греків обумовлювалась існуванням торговельно-дипломатичних традицій, що формувалися протягом середини XVII ст.

Таким чином, ця стаття присвячена саме початковому етапу формування торговельних зв'язків греків в Україні та законодавчого регулюванню цієї діяльності.

Події середини XVII ст. характеризуються як період Національно-визвольної війни українського народу. Ще кілька десятиліть після її закінчення, на визволеній від польської шляхти території, не було законодавчого регулювання українського купецького стану. Тому його прерогативи взяли на себе представники іноетнічних груп, а насамперед грецькі купці.

Появу греків на Україні багато істориків пов'язує з подорожами до Москви грецького духівництва, так званих «просителів». Їх шлях повинен був обов'язково пролягати через українське місто Путивль. Саме за розпорядженням воєводи цього прикордонного міста вони відправлялися до Москви, на казенних підводах, та з приставом для охорони під час подорожі. Зазначимо, що кожен з представників духівництва подорожував у супроводі свого почету, до складу якого входили, як вказано в джерелах, т.з. «племянники». Утім, ця назва, як зауважує М. Плохинський, далеко не відповідає дійсності. Цей почет рідко складався з членів родини священників [8]. Цими племянниками, «шуринами», «товарищами» саме і були грецькі купці, які були під заступництвом духовних осіб. Цілком логічним є те, що представники грецьких купецьких кіл змогли вдало використати такий зручний та безпечний шлях проникнення на ринки Лівобережної України та Московської держави. Користуючись правом безмитного перевезення на казенних підводах, до Москви, своїх товарів, вони вигідно їх збували та купували за дешевими цінами вже московські товари, з якими й поверталися до Путивля на тих же казенних підводах.

Так, 1654 роком датований документ, що свідчить про прибуття до царя Олексія Михайловича грека Івана Ніколаєва з «племянником, шурином, товарищем», посланим царгородським патріархом Паїсієм з грамотою [9]. Цікавим є й той факт, що греки, крім грамоти, передали царю і важливу інформацію про дипломатичні відносини між польським королем та турецьким султаном. За цю вельми важливу місію вони отримали значні кошти. Так, Івану Ніколаєву призначалися по 2 алтина та 2 деньги на день, іншим – по 10 денег на день на одну особу [10]. Крім додаткових коштів, їм виділялися ще 13 підвод та супровідні особи. Джерело прямо не вказує на те, що серед цих греків були купці, проте, беручи до уваги кількість підвід, логічно припустити, що серед цих «посланців» були саме купці, які провадили значний обсяг торговельно-комерційних операцій.

Зазначимо, що Україні тут відводилася роль транзитної держави. Утім, слід зауважити, що греки, перетинаючи цю територію, налагоджували вигідні торговельні зв'язки, що відіграли важливу роль в умовах політичної нестабільності.

Національно-визвольна війна призвела до того, що з внутрішнього ринку були усуненні сили, які здійснювали основну торговельну діяльність в Україні, а насамперед євреї. Війна з Польщею змінила географію торговельних операцій України

шляхом усунення західного вектору активності. Грекам вдалося вдало пристосуватися до нових умов економічного життя країни та посісти одне з провідних місць у зовнішній торгівлі держави.

Суттєву роль зіграла і нагальна потреба відновлення та розвитку внутрішнього ринку, що викликала активні дії з боку українських гетьманів, котрі своїми універсалами надавали грекам виключних прав протягом другої половини XVII ст. Завдяки цьому греки набули монопольних прав на постачання східних товарів на український ринок.

Перший універсал, який зафіксував діяльність іноземних купців, до складу яких входили і греки, на Україні був виданий 28 квітня 1654 року. Саме цим універсалом було юридично визначено розмір податку з іноземних купців. Податок до військової скарбниці становив від 2 до 6 золотих, а на турецькі товари від 100 талярів [11].

Другий Універсал Богдана Хмельницького від 2 травня 1657 р. про дозвіл самостійно вирішувати свої купецькі справи було безпосередньо адресовано грецьким купцям. Видання цього універсалу, як спочатку зазначалося в документі, було зумовлено необхідністю заохочення греків до активної торговельної діяльності саме на українських землях. Тому купцям грекам надавалося право на власне судочинство та вказувалося на жорстоке покарання для тих полковників, атаманів, войтів, бургомістрів, хто порушить цю умову [12].

Універсал Богдана Хмельницького від 2 травня 1657 р. про дозвіл самостійно вирішувати свої купецькі справи, безпосередньо призначався грецьким купцям Павлові та Степанові Юрієвичам [13]. Саме їм надавалося право на безмитну торгівлю. На думку К.Харламповича, саме цей універсал «сформував пільгову політику гетьманів щодо грецьких купців взагалі» [14].

Торговельні шляхи їх проходили через Османську імперію та Царгород до Московії. Мобільність та залежність від політико-економічної кон'юнктури, необхідність збереження торговельних потенцій, зумовлювали потребу в більшому обсязі інформації, для швидкого реагування в разі суттєвих змін. Тому купці, під тиском практичних потреб, збирали відомості про соціально-політичні зміни, що відбувалися в Османській імперії та на територіях через які пролягали їх торговельні шляхи.

З огляду на це, уряди Московії, Туреччини, волоські володарі використовували греків як своєрідних «інформаторів». Цей інформаційний потік працював за кількома векторами активності. Так збереглися документи, де зафіксовано, що грецькі купці, шлях яких пролягав з Царгорода до Москви, доводили до відома московського царя інформацію про політичну ситуацію в Малоросії та настрої населення щодо гетьманування Івана Дорошенка [15]. Є дані, що вказують на чисельні факти викупівлі греками російських полонених з турецького полону. Таким чином, купці, маючи достатньо коштів, іноді могли виконувати роль своєрідних «консульських служб» [16; 17]. Утім, слід зазначити, що греки інформували не лише московську владу [18], серед «агентів», що передавали інформацію для волоського господаря, теж були греки-купці, що прибували з Києва [19]. Документи засвідчують цікавий факт заборони грекам-торговцям залишати межі України у зв'язку з тим, що вони «нарочно в войско приезжают будто для торговых своих промыслов», дізнаючись про стан озброєння та розташування московських військ, передають цю інформацію кримському хану та турецькому султану [20].

Розглянемо царську грамоту, адресовану гетьману Івану Самойловичу від 14–15 грудня 1675 року про заходи щодо запобігання розповсюдженню «морозного повітря» з Волоських земель [21]. Так, джерело вказує про заборону грекам проїжджати та торгувати на території Малоросії, а українцям купувати товари в них. Утім, відзначимо

цікавий факт, відображений у документі, що ця заборона розповсюджувалася і на тих греків-купців, які намагалися виїхати з Московської держави з товарами або ж без них до Валахії. Це свідчить не стільки про запобігання розповсюдженню епідемії, скільки про посилення контролю за виходом важливої інформації за межі держави. Таким чином, греки ставали своєрідними заручниками політичної ситуації.

Серед законодавчих актів, що регламентували торговельну діяльність грецьких купців другої половини XVII століття, викликає інтерес у цьому контексті «пам'ять из Посольского приказа» О приезде из Малороссийских городов в Москву для торговых промыслов Грекам, с прежними листами за Гетьманскою рукою». Тут зафіксована заборона «чтобы из Турской земли Греки называясь Малороссийских городов жителями к Москве не приезжали, и назад не отъезжали; так же бы и Малороссийских городов жители Греки, таких Турской земли приезжали Греков к себе не принимали и к Москве с собой не привозили.» Заборона московського уряду не розповсюджувалася на тих грецьких купців, які мали листи, підписані гетьманською рукою. Це свідчить не тільки про документальне упорядкування та регламентацію торгівлі греків, але й про введення в умовах дипломатичних ігор між Москвою, Туреччиною та Польщею обмеженого доступу греків до ринків московської держави [22].

Отже, зазначимо, що такі дії перешкоджали розвитку не тільки зовнішньої, але і внутрішньої торгівлі, оскільки греки були однією з основних рушійних сил торговельного прогресу.

Універсал Івана Виговського від 9 лютого 1658 р. підтвердив уже надані права безмитного переїзду і позбавляв купців ярмаркового збору, піддаючи їх контролю лише з боку екзактора та іактора [23].

Ще одним проявом загальної гетьманської митної політики щодо греків стали універсали Юрія Хмельницького. Першим універсалом від 16 листопада 1659 р. виданим для греків та іноземних купців, підтверджувалися права, надані ще його батьком, Б. Хмельницьким залишаючи за ними обов'язок сплачувати ввізне та вивізне мито [24]. Утім 23 листопада 1659 р. видається другий універсал адресований лише грецьким купцям. Відповідно до цього універсалу греки були позбавлені ввізного та вивізного митного збору [25].

Аналізуючи ці два універсали, видані упродовж семи днів, К.Харлампович приходять до висновку, «що, коли Ю. Хмельницький визволяв грецьких купців останнім своїм універсалом від мита, то не можна вважати, що він відмовився зовсім і від привізного мита», а це, на думку автора, суперечило б універсалам не тільки Івана Виговського, але й Богдана Хмельницького [26]. Слід зазначити, що перший універсал призначався не лише грецьким купцям але й іноземним, а під цю категорію підпадали, крім греків, ще євреї та волохи.

Водночас універсал, виданий гетьманом з Корсуня, що позбавляв митних зборів, призначався лише грецьким купцям. Це був перший універсал, що позбавляв греків будь-яких грошових стягнень до гетьманської казни. Цими правами греки користувалися недовго. Уже в 1663–1665 рр. універсалами лівобережного гетьмана Павла Тетері греки були знов обкладені митними зборами. Були повернуті тарифні ставки, що функціонували ще за часів Богдана Хмельницького [27].

16 березня 1665 р. гетьман Іван Брюховецький на прохання грецьких купців видає універсал, згідно з яким грекам дозволялося розглядати у власних судах лише купецькі справи та справи, пов'язані з провинами челядників [28].

Скарги греків та інших іноземних купців, які крамарювали на українських землях, зумовили появу другого універсалу гетьмана. Купці скаржилися, «що окрім військового екзактора, з них ще вимагають інші збори й кривди чинять деякі свавільники надто по ярмарках». Своім універсалом гетьман заборонив вимагати інші збори, крім ввізного та вивізного мита [29].

Універсал гетьмана Івана Самойловича від 28 березня 1679р. встановлював таксу індукти – евекти. Так, за товари, що продавалися або купувалися «гуртом», розмір мита становив від 100 до 2 золотих [30].

У 1687 р. універсал Івана Мазепи закріплював права, що надавалися його попередниками іноземним купцям та грекам, які торгували по всій Україні, за ніжинськими греками. Це свідчить про зростання ролі ніжинської торговельної громади [31].

Таким чином, історія оформлення торговельно-комерційних традицій греків в Україні бере свій початок з середини XVII ст. На початковому етапі проникнення купців на українські землі відбувалося нелегально. Вони потрапляли до України у складі почету духовних осіб, які легально перетинали кордони держави.

Саме в цей час необхідність відновлення внутрішньої та активізація зовнішньої торгівлі привернула увагу українських гетьманів до залучення на ринок іноземних купців. Це обумовило надання їм значних привілеїв, упровадження протекціоністської митної політики та права на власне судочинство. В умовах вилучення з ринку основних своїх конкурентів – євреїв, греки посіли провідне місце в українській торгівлі. Цілеспрямовані та послідовні кроки уряду щодо греків – купців свідчать про вагому роль останніх в економічному житті Гетьманщини.

Список використаної літератури

1. Плохинский М.М. Иноземцы в Старой Малороссии / М.Н. Плохинский // Труды XII Археологического съезда в Харькове. – М.: Типо-Лит., 1905. – Т. 2. – 209 с.
2. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.) / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного Відділу УАН. – К., 1924. – № 24. – С.204.
3. Аксаков И. Изследование о торговле на Украинских ярмарках / И. Аксаков. – СПб, 1858 – 383 с.
4. Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского братства / А.А. Федотов-Чеховской. – К.: Керер, 1884. – 84 с.
5. Петровський М. Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали / М. Петровський. – К.: Держ. Вид-во України, 1928. – С. 309–313.
6. Гуржій О.І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні / О.І.Гуржій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 52–53.
7. Терентьева Е. Нежинские купцы братья Зосимады / Е.Терентьева, Е. Чернухин // Подвижники и меценаты грецкие підприємці та громадські діячі в Україні XVII – XIX ст. Історико-біографічний нарис. –К., 2001. – С. 111–120.
8. Плохинский М.М. Иноземцы в Старой Малороссии / М. Плохинский // Труды XII Археологического съезда в Харькове. – М.: Типо-Лит., 1905. – Т. 2. – С.176.
9. Отписка Наумова, с известием о состоянии дел в Польше и Малороссии и об отношениях Польши к Турции, доставленными греком Иваном Николаевым, посланным от патриарха Паисия к царю Алексею Михайловичу // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1668–1669 гг.; 1648–1657 гг.). – Спб., 1875. – Т. 8. – С. 378.
10. Там само. – С. 378.
11. Універсал Богдана Хмельницького Остафієві Стоматаєнку на збирання податків з іноземних купців, Чигирин, 28 квітня 1654 р. // Універсали Б. Хмельницького 1648–1657 рр. – К.: Альтернативи, 1998. – С. 142–143.
12. Універсал Б. Хмельницького про дозвіл грецьким купцям самим вирішувати свої купецькі справи, Чигирин, 2 травня 1657 р. // Універсали Б. Хмельницького 1648–1657 рр. – К.: Альтернативи, 1998. – С. 224.

13. Універсал Б. Хмельницького купцям-грекам Павлові і Степанові Юрієвичам на безмитну торгівлю, Чигирин, 16 червня 1657 р. // Універсали Б. Хмельницького 1648–1657 рр. / під ред. В. Смоля. – К. : Альтернативи, 1998. – С. 226–227.
14. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.) / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного Відділу УАН. – К., 1924. – № 24. – С. 204.
15. Отписка к царю из Киева боярина князя Козловського, с распросными речами прибывших в Киев греков (о Дорошенко и др.) // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1668–1669 гг.; 1648–1657 гг.). – Спб., 1875. – Т. 8. – С. 211–212.
16. Отписка к царю киевского воеводы князя Козловского, об отправлении в Москву греков, прибывших из Царьгорода с выкупленными пленниками и с препровождением их распросными речами // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1668–1669 гг.; 1648–1657 гг.). – Спб., 1875. – Т. 8. – С. 446–447.
17. Отписка к царю из Киева, боярина князя Козловского, с распросными речами четырех греков и полоняника, о том, что турки стоят у Рашкова, у Тарговиц и Чигирина, что будет рада на р. Расаве и пр. // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1668–1669 гг.; 1648–1657 гг.). – Спб., 1875. – Т. 8. – С. 214.
18. Отписки нежинского воеводы Ивана Ржевского, с вестями: о желании польского короля помириться с казаками, о неудачных действиях гетьмана гетмана Дорошенка против Поляков, о расположении польского войска и козаков друг против друга, о событиях в Турции и пр. // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1675–1676 гг.). – Спб., 1877. – Т. 9. – С. 586–588.
19. Отписка князя Трубецкого, о посольстве Василия Даудова к турецкому салтану и омерах, принятых в Киеве относительно лазутчиков // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1675–1676 гг.). – Спб., 1879. – Т. 11. – С. 256.
20. Поездка к гетьману Самойловичу подъячного Щоголева о способах склонения на царскую сторону Якова Лизогуба и заднепровского гетьмана Дорошенка, с присовокуплением собранных в Малороссии высшей и распросных речей разных выходцев о тогдашних оборотах турецких и польских. 13 марта, 1673 г. // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1672 – 1674 гг.). – Спб., 1875. – Т. 11. – С. 192.
21. Царские грамоты киевскому воеводе и гетьману Самойловичу о мерах предосторожности, по поводу открывшегося в Волосской земле морового поветрия // Акты относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1675–1676 гг.) – Спб., 1882. – Т. 12. – С. 366.
22. ПСЗ. 1-е собрание . – Т. 2, № 689. – С. 101.
23. Універсал І. Виговського від 9 лютого 1658 р., Переяслав // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С.45.
24. Універсал Ю. Хмельницького від 16 листопада 1659 р., Медведовка // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С.46.
25. Универсал гетьмана Юрия Хмельницкого о предоставлении греческим купцам права беспошлинно торговать в Малороссии и судиться своим судом. Из Корсуня, 1659 года, 23 ноября // Памятники изданные киевской комиссией для разбора древних актов. – К. : Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1898. – С. 395–396.

26. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.) / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного Відділу УАН. – К., 1929. – № 24. – С.11.
27. Універсал П. Тетері від 8 грудня 1660 р., Рашовка // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С.48.
28. Універсал І. Брюховецького від 16 березня 1665 р., Канев // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С.49.
29. Універсал І Брюховецького від 1 березня 1666 р., Гадяч // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С. 51.
30. Універсал І. Самойловича від 28 листопада, Батурич // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С. 53.
31. Універсал І. Мазепи від 13 вересня 1687 р., Батурич // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С. 54.
Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

V. S. Volonyts

GREEKS ARE IN DEVELOPMENT OF TRADE ON UKRAINIAN EARTHES MIDDLE OF XVII CENT.

The article tackles upon the Greek merchantry on the Ukrainian land in early XVIII cent. It gives grant attention to the foundation of trade relations of Greeks and to the law adjustment of these relations.

Key words: *Greek the merchants, neginskoe the merchants, auction communications*

УДК 94(477.62=14)"177/179"

М. К. Подгайко

ПОЛІТИКО – ПРАВОВІ ЗАСАДИ УТВОРЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.

На основі комплексного аналізу літератури та джерел, аналізуються основні політико – правові аспекти утворення грецької спільноти в Північному Приазов'ї наприкінці XVIII ст. Серед яких: геополітична та стратегічна зацікавленість російського уряду в переселенні греків з Криму до Північного Приазов'я; причини, що спонукали греків – християн залишити обжиті місця та вирушити у невідомі їм землі; а також особливий статус, права та привілеї надані переселенцям російським урядом.

Ключові слова: *грецька спільнота Північного Приазов'я, жалувана грамота, Маріупольський грецький суд.*

Постановка проблеми. Греки Північного Приазов'я за своїми етнічними та соціальними ознаками відрізнялися від інших грецьких спільнот України, зокрема ніжинської. Маріупольська грецька громада була переважно сільською та складалася з двох субетнічних груп – румеїв та урумів. Ці етнокультурні особливості сформувалися ще під час їх перебування в Криму під впливом цілої низки обставин – міграційних процесів, що відбувалися у різні часи і з різних регіонів Греції та Передньої Азії; міжетнічних процесів на півострові; довготривалої відірваності від основного етнічного ядра тощо.

Мета статті полягає у з'ясуванні історико-правових умов, що вплинули на утворення грецької спільноти у Північному Приазов'ї наприкінці XVIII ст.

Задля досягнення зазначеної мети визначені такі наукові **завдання:**

1) охарактеризувати стан наукової розробки теми та інформативні можливості джерельної бази; 2) надати оцінку нормативно-правовим актам, що визначали статус приазовських греків; 3) визначити основні напрями діяльності Маріупольського грецького суду як органу національного самоврядування приазовських греків.

Наукова новизна. Вперше на основі широкого кола архівних та опублікованих джерел встановлено, що процес формування та розвитку грецького осередку в Північному Приазов'ї обумовлювався як інтересами державної політики, так і привнесеними греками традиціями самоврядної організації; доведено, що існування грецького інституту самоврядування становило найважливіший чинник згуртованості громади та сприяло етноідентифікації греків.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельну базу дослідження становлять опубліковані (законодавчі акти царського уряду) та неопубліковані (архівні) матеріали, що відображають історію утворення грецького осередку в Північному Приазов'ї та діяльність органу самоврядування приазовських греків – Маріупольського грецького суду. Значний комплекс матеріалів з теми статті міститься у фондах Російського державного історичного архіву та Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Фонди зазначених архівів містять документи, що висвітлюють питання законодавчого регулювання переселення греків до Приазов'я, їхнього землекористування, юрисдикцію інституту грецького самоврядування.

В дорадянський період особливості утворення грецького осередку в Північному Приазов'ї та діяльність Маріупольського грецького суду намагались проаналізувати в своїх роботах Г. Тимошевський [12] та Г. Писаревський [10]. В переважній більшості досліджень XIX – початку XX ст. історія приазовських греків становила лише окремих сюжет, висвітлюючись у контекстах колонізації й господарчого освоєння Південної України, чи то історії християнства у Криму та Приазов'ї.

Автором, чи не єдиної за радянської доби узагальнюючої праці з історії грецької спільноти, був С. Ялі [15], який проаналізував науковий доробок Г. Тимошевського з позицій класового підходу.

Протягом 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. поглибилася спеціалізація досліджень з елліністичної проблематики. Критичне переосмислення наукового доробку попередників та аналіз джерельної бази з історії грецьких громад Ніжина та Північного Приазов'я зробили М. Араджионі [1], А. Гедьо [3]. В колективній праці «Греки на українських теренах» [4] комплексно відтворено історію греків на території України, автори зазначають, що грецька громада Північного Приазов'я мали свої специфічні особливості в утворенні, соціальному складі та традиціях самоврядування. Історії заселення, економічній та культурній діяльності греків Північного Приазов'я спеціальні дослідження присвітили В. Пірко [11], Н. Бацак [2], І. Джуха [7], Л. Якубова [14].

Виклад основного матеріалу. Процес утворення грецького осередку у Північному Приазов'ї характеризується власною специфікою. Він виник в результаті переселення сюди греків-християн з Криму наприкінці XVIII ст. Ця подія є однією з найбільш актуальних проблем історії приазовської грецької спільноти. Адже дана міграція надала поштовх новим тенденціям етнічного буття цієї частини грецької діаспори, визначила нові орієнтири суспільного розвитку в якісно відмінному середовищі. Ось чому з'ясування всіх обставин переселення вже понад півтора сторіччя становить чи не головне завдання історіографії маріупольських греків, викликаючи гострі дискусії, визначаючи нові напрямки наукового пошуку. Причини переселення вбачалися у двох напрямках – ініціатива грецької спільноти, що потерпала від татарського гноблення та реалізація зовнішньополітичних і колонізаційних прагнень російського уряду. Часто бралися до уваги обидва чинника.

Сьогодні в історіографії досить аргументовано спростовано версію більшості дослідників ХІХ – початку ХХ ст., а також істориків радянського періоду про нібито нестерпний мусульманський гніт, що спонукав християн до виселення на терени єдиновірної Росії. З одного боку, звичайно ж, ми не можемо твердити про рівноправність християн з мусульманським населенням. На християн було покладено основний тягар податків, вони повинні були сплачувати «харадж» (подушний податок на право існування на мусульманській землі), митні, промислові, судові та інші податки, нести натуральну «данину синами» для поповнення мусульманської армії. Історики ХІХ ст., зокрема Ф. Хартахай [13], А. Маркевич [9] та інші неодноразово вказували на складні відносини мусульман і християн, що загострювалися під час бойових дій, наприклад у ході російсько-турецьких війн, і призводили до масового насилля щодо християн.

Але в працях сучасних дослідників Л. Якубової та А. Гедьо наводяться факти, що дозволяють дещо з іншого боку поглянути на становище християн у Криму, принаймні на момент виселення. Так, Л. Якубова наводить дані про майновий стан греків при виході з Криму. Російський уряд викупив у них врожай 1778 р. (50 чверток хліба), 18 тис. греків вивели із собою близько 100 тис. голів худоби. В проханні 1841 р. вони самі вказували, що в ханстві мали «дома, лавки, водяные мельницы, виноградные и фруктовые сады, пахотные и сенокосные поля, – очень знатных сумм состояния». Це суперечить тезі про соціально-економічний визиск. На думку Л. Якубової, взагалі треба відмовитися від твердження про нібито нестерпне гноблення християн у Криму [14]. Адже на момент переселення греків столиця Кримського ханства Бахчисарай складалася з трьох частин: власне Бахчисарай, центром якого був ханський палац і де переважали татари; Маурум (Маріум, Маріам) з центром у печерній Успенській церкві, де містилася резиденція грецького митрополита й з грецьким населенням; і, нарешті, Кала (Чуфут-Кале) з караїмським храмом і караїмською людністю, яка сповідувала іудаїзм. Територіальна близькість співіснування центрів трьох релігій у межах столиці Криму свідчить про досить високу віротерпимість у ханстві, принаймні на час виселення греків.

Цю тезу підтвердила й А. Гедьо, вказавши на високий ступінь духовно-релігійної автономії християн на півострові. Готфійсько-Кафійський митрополит Ігнатій був головою всіх православних християн [3].

Згідно з фірманом султана Мустафи грецький митрополит був не тільки духовним начальником грецької громади, але й громадським представником греків перед державною владою, відповідальним за виконання греками обов'язків і віропідданства.

Митрополит управляв громадою автономно, без тиску з боку турецько-татарської влади. Він був звільнений від податків. Затримання митрополита і суд над ним могли здійснюватися лише за участю константинопольського патріарха. При митрополиті знаходилися установи для адміністрації і суду в грецькій громаді Криму. Він затверджував заповіти греків, стояв на чолі всієї навчальної справи й виховання в грецьких школах.

Митрополія, церкви і монастирі користувалися правами власності. Богослужіння повинно було проводитися грецькою мовою.

Кожне місто і село Кримського ханства мало свою громадську владу – раду старійшин, яких обирало населення. Ради обиралися на один рік, вони вирішували різні спірні питання, були посередниками між народом і урядом у справах громади.

В указаному фірмані підтверджувалося безперешкодне сповідання християнами своєї віри, заборонялося відбирати у митрополита церкви і монастирі, надавалося право суду над духовними особами, читання в домах євангелія, проведення богослужіння.

Також заборонялося без доброї волі примушувати християн до прийняття ними магометанського закону.

Отже, цілком прийнятне становище греків в Криму не могло викликати бажання виселятися.

Утім, переселення християн з Криму вийшло на перший план у геополітичній та колонізаційній експансії Російської імперії. З середини XVIII ст. російський інтерес до Криму наповнювався реальним практичним змістом, що не могло не вплинути на всю систему суспільних відносин на півострові. Саме з цього періоду Росія стала реалізовувати два важливих і тісно пов'язаних між собою стратегічних завдання – вихід до Чорного моря і господарське освоєння приєднаних територій Північного Причорномор'я.

Згідно з Кючук-Кайнарджийським мирним трактатом від 10 липня 1774 р., Кримське ханство було визнане незалежним від Туреччини. До складу Росії ввійшла територія між Бугом і Дніпром з Кінбурзькою округою, фортеці Керч і Єнікале на берегах Керченської протоки і фортеця Кінбурн на чорноморському узбережжі поблизу Очакова. За Росією були остаточно закріплені приазовські землі від фортеці Петровської до Азова.

Кримське ханство очолив російський ставленик Шагін-Гірей. Його реформи, в т. ч. розширення прав християнського населення, повинні були забезпечити підконтрольність Криму Росії. Утім невдоволення внутрішньої опозиції проросійським ханом, можливість турецького втручання, ненадійність Шагін-Гірея перетворювало Крим на конфліктогенний простір і потребувало приєднання півострова до Російської імперії. Цю подію можна було прискорити шляхом економічного ослаблення ханства. А саме виселення економічно активного населення – основних платників податків.

Ще один момент, який вплинув на прийняття такого рішення – це встановлення режиму «заступництва», для якого виникли передумови після укладення миру між Російською та Оттоманською імперіями. Цю політику впроваджував російський уряд щодо християнського населення Балканського півострова. Її кінцевою метою було об'єднання християнських народів Балканського півострова (щойно звільнених від турецької неволі) та відтворення Візантійської імперії на чолі з російським царевичем.

Отже цілі Росії були цілком зрозумілі. Керівництво держави прагнуло вирішити кілька гострих питань – забезпечити безкровну анексію півострова, колонізувати щойно приєднані землі Північного Причорномор'я та здійснити важливий крок на шляху до геополітичної примари домінування у Східному Середземномор'ї.

Але якою ж була мотивація грецького населення? Адже, як ми зазначали вище, немає підстав стверджувати про нестерпний економічний, релігійний і національно-культурний визиск з боку татар.

Важливим чинником була нестабільність у Кримському ханстві. Безперервний стан воєнної загрози, існування на перетині геополітичних зіткнень Росії і Туреччини знесиловало ханство економічно. Це викликало загострення соціальних суперечностей так як християни були у підлеглому стані. Все це набувало форми міжнародного конфлікту. Незадоволенням християнського населення, на яке ліг тягар воєнного часу (військові податки, реквізиції, обов'язкові роботи) вправно скористалися російські дипломати для подальшого послаблення ханства.

Особливо слід сказати про позицію духовництва – духовних та громадських лідерів грецької спільноти. Йому, а насамперед митрополиту Ігнатію, припала до душі ініціатива Росії стосовно переселення. Ігнатій, за визначенням Г. Тимошевського, був «политик, хорошо понимавший дела Крыма и России ... патриот в самом строгом смысле; он решил, пользуясь общим положением дел, спасти свою паству не только как христиан, но и как греков, в возрождение и будущее которых он, очевидно, верил, – это была основная идея его жизни» [12, с. 98].

Вищі церковні ієрархи, які були ідейними батьками переселення й самі були виховані на гаслах національно-визвольного руху в Греції, розглядали переселення і як відчутний удар по ненависній Порті, а також як можливість національно – культурного відродження певної частини грецького народу.

Другу частину, щоправда не так патріотично налаштовану, становили найбагатші греки Криму, які виходили звідси ще 1769–1770 рр. і заселили Таганрог, Єйськ, Катеринослав тощо, а 1777 р. здійснили досить чисельну еміграцію. Це було так зване «переселення архонтів», отари яких обслуговували сотні чабанів. Певна частина їх залишилася в Криму і була дуже незадоволена існуючим станом речей. Адже особиста матеріальна спроможність набагато перевищувала їх громадянські права і можливості. Вони прагнули адекватної соціальної реалізації, можливості якої обіцяла Росія. Умови, при виконанні яких греки та вірмени погоджувалися на переселення до Росії, були викладені у «Постанові кримських християн», що її митрополит Ігнатій довів до царського уряду [6, арк. 45]. Серед пунктів умов було наступне: чітко визначалася територія, на яку будуть переселені греки-християни; всі витрати, пов'язані з переїздом, візьме на себе російський уряд; переселенцям виділялися кошти на заснування міста; на десять років переселенці звільнялися від податків; звільнялися від рекрутської повинності. Особливе місце у вимогах греків-християн займав пункт стосовно збору податків, суду та управління. Для здійснення управління на нових землях греки бажали обирати представників з-поміж себе. Всі ці умови були доведені до імператриці, яка пообіцяла їх виконати. Російський уряд пропонував особливий статус для грецьких переселенців, територіальну і релігійну автономію, а також зобов'язувався викупити у переселенців врожай того року, взяти на себе всі витрати, пов'язані з майбутніми майновими збитками греків у Криму, перевезенням і продовольчим забезпеченням мігрантів, їх влаштуванням на нових місцях. Отже питанню самоврядування надавалося пріоритетне значення серед усього комплексу вимог.

Проте переважна частина греків, незважаючи на погіршення умов життя внаслідок війни, досить скептично поставилася до щедрих пропозицій російського уряду. Коли 23 квітня 1778 р., у день Великодня, митрополит після служби проголосив пастві про угоду з російським урядом, це повідомлення викликало не очікуване піднесення, а навіть опір з боку частини греків, які склали заяву про небажання переселятись. Із соціального погляду переселення їм видавалося невиправданим, адже 1777 р. хан видав наказ, яким зрівнював «райя» (християнська громада ханства) і татарське населення Криму в громадянських правах. Досить довго Ігнатій і О. Суворов умовляли архонтів Євпаторії, Феодосії, Карасу-Базара, Ак-Мечеті й Бахчисарая підтримати ідею переселення. І лише 16 липня 1778 р. митрополит і грецькі обранці відправили з Бахчисарая запит, в якому виявили бажання переселитися до Росії. Вже 28 липня з Бахчисарая виїхала перша група християн, що складалася з 70 греків і 9 грузин. У серпні – вересні 1778 р. Крим залишила близько 3,5 тис. чоловік, у тому числі понад 18 тис. греків.

Перший етап виведення греків-християн з Криму був дуже важким. Сама організація виселення була підготовлена вкрай погано. За часом вона припала на осінь – зиму. Щойно залишивши позаду Перекоп, переселенці зіткнулися з великими труднощами. Відсутність теплового одягу, нерегулярність у забезпеченні їх продуктами були тільки частиною тих нещасть, які їх спіткали. Вибух епідемії призвів до масової смертності. За підрахунками дослідників, греки втратили під час переселення близько 3,5–4 тис. чол. Частина греків втекла. В дорозі відбувалися заворушення. Проте митрополиту Ігнатію вдалося вмовити паству продовжити подорож до «землі обітваної» [5, арк. 23].

На зимівлю греків розмістили на території Самарської паланки, у Катеринославі та Маріанополі. Перезимувавши в тяжких умовах, навесні 1779 р. переселенці стали вимагати поселення їх на тих територіях, які були визначені в «Постанові кримських християн», тобто між Дніпром, Самарою і Ореллю. Адже їх не влаштовувала перспектива жити поруч з «визволителями з ханського ярма» – українцями та росіянами. До імператриці було відряджено посланців, аби домогтися переходу в інші місця.

До весни 1779 р. переселенці тимчасово були розміщені в різних селах по річці Орелі. Частина з них залишилася в Олександрівській фортеці. Умови життя були важкими. Дехто жив в селищах разом з господарями, проте більшість переселенців зимувала в нашивдкуруч збудованих землянках. Певна частина залишилася зимувати в кибитках просто неба [8, с. 24].

Непридатними для господарства на думку греків були й земельні наділи. Таке становище зумовило погіршення стосунків між грецькою спільнотою, яка була належним чином організована і беззастережно підкорялася наказам «архонтів» та місцевою адміністрацією. Царська адміністрація, утворена для обслуговування греків на нових місцях, зіткнулася з нечуваною в умовах Російської імперії добре розробленою кампанією громадянської непокори, керованої верхами грецького суспільства. Дійшло до того, що греки, які направлялися із зимових квартир на нові місця, діставшись до Маріанополя (нині – Павлоград) не захотіли йти далі. Губернський товариш Гарсеванов навіть попросив у губернатора Азовської губернії В. Черткова дозволу на застосування військових сил щодо греків. Але влада на такий крок все ж таки не пішла.

Жалувана грамота, що її обіцяв царський уряд надати християнам ще до початку їх переселення, була підписана Катериною II лише 21 травня 1779 р. Серед найважливіших пільг, що надавалися колоністам, слід назвати: великі земельні наділи – 30 дес. на душу (1 дес. – 1,09 га), допомога з боку казни в улаштуванні осель і продовольчому забезпеченні, довічне звільнення від військової служби, можливості вільного розвитку всіх видів промислів. Також грамота передбачала адміністративну автономію поселенців. Для влаштування греків відводилося місто Маріуполь з округою.

Незважаючи на значний обсяг пільг жалувана грамота не досить чітко встановлювала територію для розміщення колоністів. Це ніяким чином не влаштовувало греків, що вони яскраво й демонстрували. Пішов другий рік з моменту переселення, закінчувалося літо, а греки, які не бажали ані сіяти, ані будувати домівок, другу зиму мали утримуватися за рахунок казни, забезпечуватися продовольством і квартирами для зимівлі.

Така ситуація зберігалася аж до конфірмації «Ордера князя Потёмкіна генерал-поручику В. Черткову по поводу устройства греков в Азовской губернии» від 29 вересня 1779 р. Ордер доповнював зміст жалуваної грамоти, але докладніше визначав нові місця для поселення греків. Згідно з цим документом, греки мали оселитися на азовському узбережжі, в межах Павловського повіту, де вже існувало місто Павловськ [3, с. 143]. Греки отримували 12 тис. дес. для міста й 12 тис. дес. – для кожного села. Казна залишала за собою право конфіскувати ті землі, які греки не зможуть окультурити за 10 пільгових років; так само вона зобов'язалася надавати землі, коли кількість греків зросте за рахунок еміграції.

Суттєвим в ордері було те, що уряд на відміну від жалуваної грамоти надав грекам екстраординарні права на окреме проживання на даній території. З цією метою протягом 1780 р. казна мала виселити з Павловська місцевих мешканців та компенсувати їх майнові збитки. Самі ж греки мали викупляти у них лише млини.

Отже царському урядові виявилось легше переселити місцеве населення, аніж порозумітися с 18 тис. греків-«єдиновірців». В результаті у липні 1780 р. греки остаточно завершили перехід до місця постійного мешкання і заснували місто Маріуполь та 21 село.

Таким чином, приазовська грецька громада була сформована за короткий термін шляхом виселення з Криму, який ініціював російський уряд. Основною метою цієї акції було послаблення Кримського ханства, що мало стати важливим кроком у безкровній анексії півострова. Використавши національну та соціальну пригніченість християн, російські емісари вмовили їх залишити обжиті місця в Криму і переселитися до Азовської губернії. Християнське населення висунуло умови, на яких воно погоджувалося переселитися до Росії. Утім, політична доцільність переселення зміщувала питання облаштування греків на нових землях та їх колонізаційного освоєння на другий план, що мало серйозні та непередбачувані наслідки і для економічних планів уряду стосовно регіону, і для взаємин влади з колоністами. Погано підготовлений процес переселення, невизначеність з територіями для мешкання викликали серед грецької спільноти організований протест і зміцнили упевненість у необхідності вимагати виконання у повній мірі всіх домовленостей, що були досягнуті між грекам і царським урядом. Першими кроками на шляху реалізації цих домовленостей і було відведення території у Північному Приазов'ї для окремого мешкання.

Висновки. Таким чином, висвітливши процеси формування грецької спільноти в Північному Приазов'ї, можна зробити наступні висновки. Грецька громада Північного Приазов'я відрізнялась від інших грецьких громад за своєю соціальною природою, історичними умовами формування та динамікою цього процесу. Приазовські греки на той час вже мали певний досвід адміністративної та духовної автономії, набутий ще в Криму в умовах татарського домінування. Він зумовлював організованість громади у відстоюванні її власних інтересів. Тому питання зміцнення та розширення автономії було важливим сюжетом переговорів з Росією стосовно переселення греків з Криму до Північного Приазов'я. За допомогою цієї акції уряд намагався вирішити ряд експансіоністських, господарських та геополітичних завдань. На мотивацію греків вирішальний вплив справили очікувані економічні та автономістські перспективи, які обіцяв царський уряд. Отже, автономна організація життєдіяльності (не тільки в аспекті власного самоврядування, а й навіть в плані територіального відмежування від інших спільнот) становила чи не найважливішу вимогу греків та ідеологічну основу формування громади на теренах Російської імперії.

Список використаної літератури

1. Араджиони М. К вопросу о переселении приазовских греков в Крым / М. Араджиони // Донбасс и Приазовье: проблемы социального, национального и духовного развития : тез. докл. междунар. науч.-практ. конф., Мариуполь, 1993. – С. 115–117
2. Бацак Н. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVII–XIX ст.) / Н. Бацак. – К., 1998. – 146 с.
3. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо. – К., 2001. – 245 с.
4. Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії / [М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томозов та ін.]. – К., 2000. – 448 с.
5. Дело о переселении из Крыма православного населения // Центральный державный исторический архив Украины у м. Києві, ф. 157, оп. 1, спр. 2, арк. 23.

6. Дело об отводе земли грекам, переселившимся из Крымского полуострова в Азовскую губернию, занимавшимся рыбным промыслом // Російський державний історичний архів, фонд. 379, оп. 1, спр. 167, арк. 45.
7. Джуха И. Одиссея мариупольских греков : [очерк истории] / И. Джуха. – Вологда : ЛиС, 1993. – 162 с.
8. Калоеров С. Греки Приазовья : [аннот. библиогр. указатель] / С. Калоеров. – Донецк, 1997. – С. 24.
9. Маркевич А. Императрица Екатерина II и Крым [к столетию со дня кончины Екатерины Великой] / А. Маркевич. – Симферополь, 1893. – С. 37–72.
10. Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. / Г. Писаревский. – М., 1908. – 340 с.
11. Пірко В. Заселення степової України в XVI–XVII ст. / В. Пірко. – Донецьк, 1998. – 124 с.
12. Тимошевский Г. Духовное и гражданское самоуправление. Православные храмы Мариуполя / Г. Тимошевский [Мариуполь и его окрестности] ; под ред. Д. Хараджаева. – Мариуполь, 1892. – С. 95–121.
13. Хартахай Ф. Христианство в Крыму / Ф. Хартахай. – Симферополь : Тип. Таврич. губ. правл., 1864. – 128 с.
14. Якубова Л. Маріупольські греки [етнічна історія] 1778 р.–початок 30-х рр. XX ст. / Л. Якубова. – К., 1999. – 331 с.
15. Ялі С. Греки в УСРР / С. Ялі. – Харків, 1931. – 208 с.
Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

М. Podgayko

POLITICAL AND LEGAL BASIS OF THE FORMATION OF THE GREEK COMMUNITY IN NOTHERN AZOV IN THE LATE OF XVIII CENTURY

Based on comprehensive analysis of literature and sources, the major political and legal aspects of the Greek community's formation in the Northern Azov of late of XVIII century are analyzed. Among them there are: geopolitical and strategic interest of the Russian government in the resettlement of Greeks from the Crimea to Northern Azov; the reasons which made the Greek Christians leave the native places and go to an unknown land; a special status, rights and privileges given to immigrants by the Russian government.

Keywords: *Greek community of Northern Azov, the brevet, Mariupol Greek court.*

**ІСТОРИОГРАФІЯ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ТЕОРІЯ ІСТОРІЇ**

УДК 930.1:94(477.62=14)"192/193"

Г. В. Гедьо

**ГРЕКИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В ІСТОРИЧНИХ ТА ЕТНОЛОГІЧНИХ
СТУДІЯХ 20–30-Х РР. XX СТ.**

В статтє доказано, что тематика и направления научных исследований зависели от задач государственной национальной политики, отражая идеологическую и общественно-политическую ситуацию в стране и ее изменения. Отмечено, что научный процесс характеризовался: институционализацией этнических исследований во Всеукраинской академии наук; приоритетностью языковедческих, этнографических исследований; игнорированием тех выводов ученых, которые противоречили решениям

государственных органов в сфере национально-культурной работы; созданием в труде С. Яли обоснованной в соответствии с классовым подходом и новыми идеологическими установками концепции истории приазовских греков.

Ключові слова: історіографія проблеми, історіографічна ситуація, маріупольські греки.

Актуальним завданням сучасних студій з історії греків України є історіографічний аналіз елліністичної проблематики. Адже сьогодні вітчизняна елліністика накопичила досить різноплановий історіографічний матеріал, що потребує осмислення та систематизації. Перші кроки на цьому шляху були зроблені М. Араджіоні, Є. Чернухіним, О. Капінус, Л. Якубовою [1]. Утім, поза увагою дослідників залишається період, пов'язаний з політичним курсом радянської влади щодо етнічних меншин.

Метою даної розвідки є висвітлення особливостей дослідницьких підходів вітчизняної історіографії 1920–30-х рр. стосовно етнічної історії греків України.

У руслі політики коренізації, яка проводилася більшовицьким керівництвом країни у 1920–1930-х рр. і стосовно греків Північного Приазов'я мала форму «еллінізації» («грецизації»), були створені національні райони та сільради, організовано грецькі школи та педтехнікум, відбулося становлення грецької радянської літератури, театру, преси. І хоча еллінізація не була позбавлена суттєвих вад як у теоретичному обґрунтуванні, так і практичному втіленні, вона відкрила шлях для культурного піднесення, реалізації творчого потенціалу грецької людності. У цей період склалися сприятливі умови не тільки для розвитку греків УСРР, але й дослідження їх історії та культури. Адже завдання «радянського будівництва» у середовищі національних меншин вимагали з'ясування й розуміння етносоціальної та етнокультурної ситуації в республіці.

29 квітня 1924 р. Постановою великої президії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету було створено Центральну комісію у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК. Із діяльністю цієї установи був пов'язаний досить тривалий (1924–1933 рр.) етап історичного розвитку всіх некорінних етнічних компонентів України, у тому числі й греків [2]. Грецьку секцію ЦКНМ очолював С. Ялі. Саме з його ініціативи у 1925 р. було організовано комісію з обстеження грецького населення, яка провела експедиції у місця компактного проживання греків у Маріупольському та Сталінському округах.

За результатами звіту комісії президія ВУЦВК ухвалила резолюцію, що передбачала: а) виокремлення національних адміністративно-територіальних одиниць; б) коренізацію апарату; в) впровадження національного шкільництва та інші заходи з відродження національної культури [3].

Утім, при проведенні подальшої дослідницької роботи давалася ознака нестача висококваліфікованих наукових кадрів. У зв'язку з цим використовувалися можливості культурно-просвітницьких закладів. Одним із них був грецький відділ Маріупольського музею краєзнавства, який із 1926 р. розпочав антропологічні, фольклорні та лінгвістичні дослідження у грецьких селах Приазов'я. Співробітники музею протягом 1926–1930 рр. узяли участь у деяких історико-етнографічних експедиціях, підготовці словника грецьких діалектів краю, сформували експозиції, присвячені традиційній культурі маріупольських греків, що демонструвалися на республіканських та міжнародних виставках [4].

Завдання науково-дослідної роботи потребували координування зусиль ентузіастів, забезпечення пошуків краєзнавців серйозною науково-методичною базою. Саме тому до організації та здійснення вивчення національних меншин залучилися

науково-дослідні установи Всеукраїнської академії наук. Згідно з постановою Історико-філологічного відділу ВУАН від 28 січня 1929 р. було створено спеціалізований відділ – Кабінет нацменшин при Етнографічній комісії Всеукраїнської академії наук [5]. Науковці відділу здійснювали комплексні дослідження, зосереджуючи свою увагу перш за все на процесах, пов'язаних із радянізацією сіл, де компактно мешкали національні меншини, на вивченні особливостей культури і побуту, а також духовному взаємовпливі різних національностей – поляків, німців, євреїв, греків, циган, болгар, чехів, албанців.

Залучивши працівників Кабінету по вивченню національних меншин, а також декількох ленінградських учених, С. Ялі організував всебічне вивчення минувшини греків в Приазов'ї, склавши для цього спеціальну програму [6]. До такої справи долучалися співробітники місцевого краєзнавчого музею.

В процесі пошуків було зібрано унікальний фактичний матеріал, опрацювання якого доручили членам спеціально створеної постійної комісії з вивчення мови та культури маріупольських греків. В результаті експозицію Маріупольського краєзнавчого музею поповнили оригінальні експонати [7]. Крім того, здобутки експедиції мали й практичне значення. Адже, зважаючи на діалектні особливості мови тамтешніх греків, виникла необхідність у підготовці відповідних абетки, граматики, підручників і навчальної методичної літератури [8].

Треба зазначити, що раніше, у 1927 р., уже було складено бібліографічний покажчик з етнічної історії й культури греків, укладачем якого був С. Ялі [9]. Хоча покажчик мав певні вади – не зовсім витримано жанр видання, деякі наведені праці лише побіжно стосуються грецької тематики, уміщено низку неопублікованих документів, – публікація бібліографії стала своєчасною й корисною щодо дослідження історії греків України.

Величезну наукову роботу проводила експедиція Всеукраїнської асоціації сходознавства при ВУАН, до складу якої ввійшли авторитетні дослідники-лінгвісти, зокрема професори Ленінградського університету І. Соколов та В. Гавриленко, співробітник Центрального музею м. Сімферополя Д. Спиридонов, а також К. Костан – перша жінка-вчений із середовища маріупольських греків. В червні 1928 р. Асоціація порушила перед Президією ВУАН питання про проведення спеціальної експедиції в населені пункти приазовських греків з метою дослідження їх мови та побуту [10]. Улітку 1928 р. дослідники обстежили 13 населених пунктів, зібрали глосарій, великий фольклорний і діалектологічний матеріал, який згодом узагальнила спеціально утворена комісія. Остання прийшла до висновку не лише про виняткове наукове значення зібраного матеріалу, а й передусім його практичну значущість у зв'язку з потребами розгортання культурно-освітньої пропаганди серед грецького населення України, підготовки методичної літератури, формування системи народної освіти для цієї групи жителів [11]. За результатами цієї та інших експедицій ученими було опубліковано ряд наукових праць, в яких розглядалися не тільки питання мови та фольклору маріупольських греків, але й проблеми їх громадського розвитку. Насамперед, серед таких слід назвати розвідки А. Куцеволова «Деякі дані про науку і літературу в грецьких колоніях північного побережжя Чорного моря», Т. Теохаріди «Шляхи розвитку новогрецької мови», В. Гавриленка «Експедиція ВУНАС на Маріупольщину 1928 року для вивчення говірок маріупольських греків» та «Новогрецька літературна та народна мова», К. Каргала «Новогрецька народна поезія маріупольських греків». Їх появу можна розглядати як перший крок у справі створення фундаментальних, узагальнюючих праць з історії греків в Україні.

1929 р. став останнім у систематичному вивченні мов та історії приазовських греків. За матеріальної та організаційної підтримки ЦКНМ улітку 1929 р. І. Соколов ще продовжував вивчення маріупольських діалектів, консультував запроваджувачів

еллінізації з питань новогрецької мови та літератури, опрацював фонд Грецького Суду за темою: «Переселення греків» (причому обробив найбільше справ – близько 100, з помір усіх відвідувачів Маріупольського архівного управління) [12].

Обстеження становища греків не обмежувалося лише експедиційними поїздками. Одночасно широко використовувалися фонди місцевого та інших архівів. Так, їх ретельне опрацювання дало можливість І.Соколову уточнити причини й наслідки еміграції греків з Криму в кінці 70-х рр. XVIII ст. та їх подальшого компактного зосередження на Маріупольщині. Дослідник обґрунтовував думку, що маріупольські греки є нащадками грецького населення Криму, яке прибувало на півострів у VIII–IX ст. у зв'язку з чернечою міграцією іконошанувальників із Візантійської імперії і поповнювалося в період османського панування [13].

Причини переселення до Приазов'я набули у праці І. Соколова виразного соціально-економічного характеру: «У соціально-економічному пригнобленні грецького народу полягав найбільш життєвий і реальний мотив до виселення з татарського Криму» [14]. Слід зазначити, що приблизно такого ж висновку дійшли учасники експедиції з дослідження історії та культури греків у Криму Приазов'ї, очолюваної проф. Д. Дриновим [15].

Цікаво, що дослідник, на відміну від майже всіх своїх радянських наступників, досить апологетично характеризує митрополита Ігнатія. Для І. Соколова він – борець за економічний добробут народу, який постраждав через «зрадницькі дії» російського уряду [16].

Праця І. Соколова «З історії колонізації Маріупольщини: (Еміграція на Маріупольщину греків з Криму 1778-го року)» [17] присвячена проблемі переселення греків до Росії. Мотиви переселення за Соколовим – це реалізація Росією своєї політики зі східного питання, а кримські греки скористалися наданим їм правом переселилися до Росії. Автор наголошував, що Росія потребувала заселення Новоросійського краю, і це було другою причиною переселення. Дослідник називає і третю причину переселення – тяжке становище кримських християн. Хоча Шагін-Гірей проводив прогресивні перетворення, навіть видав указ, який зрівнював у правах греків і вірмен з татарським населенням, однак останній носив більш декларативний характер.

Взагалі, майже всі сюжети історії маріупольських греків набувають у І. Соколова яскраво вираженого соціально-економічного детермінізму. Перебільшеною виглядає в авторській трактовці й економічна активність греків у Криму. Перераховуючи галузі їх господарської діяльності, І. Соколов називає й такі, як, наприклад, фабрично-заводська, факт існування яких на той період виглядає вельми сумнівним.

Цю роботу передбачалося опублікувати наприкінці 1920-х рр., але вона так і залишилася неопублікованою і сьогодні зберігається в Інституті рукопису НБУВ. Протягом кінця 20-х – 30-х рр. XX ст. світ побачили тільки статті мовознавчого характеру та рецензії дослідника.

На початку 30-х рр. XX ст. в країні склалася вкрай несприятлива ситуація стосовно продовження дослідницької роботи, хоча загальний передювілейний настрій у зв'язку з 150-річчям переселення греків до України, здавалося, мав би стимулювати видання праць із дотичної тематики. Дослідники віддавали перевагу з'ясуванню проблем етногенезу й мови греків, а з питань етнічної історії особливий акцент робився на участі їх у революційному русі.

Дослідження П.М. Піневича, який у 20-х рр. XX ст. обіймав посади завідуючого історичним та етнографічним відділами Маріупольського музею краєзнавства, «До питання про грецькі привілеї на Маріупольщині» та «Історико-етнографіческий очерк населения Мариупольского округа» [18] теж залишилися невідомими читачам. Про їх

існування стало відомо завдяки рукописам, переданим автором у 1929 р. до Історико-філологічного відділу ВУАН. Пізніше ці дослідження разом з академічними архівами надійшли до відділу рукописів академічної бібліотеки (нині – Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського). У його роботі «До питання про грецькі привілеї на Маріупольщині» вперше в історіографії досліджувалася динаміка аграрних відносин у маріупольській грецькій громаді. Беручи до уваги втрату основної частини документів з архіву Маріупольського грецького суду, дослідження П. Піневича, здійснені на підставі тих матеріалів, набувають ще більшого значення. Як зазначає Л. Якубова, вивчаючи позови греків із приводу перерозподілу землі Маріупольської округи, П. Піневич доводить безпідставність і наївність їхніх домагань; по-друге, вимушений визнати обґрунтованість і неквапливість дій уряду; по-третє, визнає, що зменшення ділянок стало «величезною трагедією греків щодо одного з їхніх привілеїв» [19].

Інша праця дослідника – «Историко-этнографический очерк населения Мариупольского округа» – відтворює колонізаційні процеси в Північному Приазов'ї та порушує питання взаємодії культур у мультинаціональному оточенні. На думку автора, важливу роль у переселенні греків із Криму до Північного Приазов'я відіграло намагання митрополита Ігнатія відокремити греків і таким чином зберегти їх національні традиції та культуру.

Праці П. Піневича спіткала така ж доля, як і роботи І. Соколова. Цілком погоджуємося з Л. Якубовою, що на перешкоді їхній публікації на зламі 20–30-х рр. стала вочевидь їхня фактографічність, діапазон використовуваних джерел, що самі по собі ламали марксистсько-ленінські пасажі й насаджувану зверху концепцію російської історії. Видається шитою білими нитками концепція жорсткого гноблення греків з боку уряду, в якого купка людей у 18 тис. осіб виборола собі територіальну й адміністративну автономію, широке економічне й податкове сприяння; уряду, який наділив гноблених величезними ділянками землі, беручи з них за користування нею по п'ять копійок з десяти на рік; уряду, на який можна було позиватися й відсудити різницю в переоподаткуванні. Вочевидь, історія відносин російського уряду та Маріупольської грецької громади в умовах радянської дійсності (за якої земельні фонди громади зменшилися вдвічі, а оподаткування вщент руйнувало селянське господарство) виглядали як нонсенс, як такий досвід суспільно-політичної активності меншини, що його не можна було оприлюднювати [20].

У 1929 р. було опубліковано доповідь Д.С. Спиридонова «Історичний інтерес вивчення говірок маріупольських греків» [21], в якій викладено не лише новітні для того часу погляди на мовознавство як допоміжну історичну дисципліну, а й неупереджений погляд науковця на сутність культурних проблем греків Маріупольщини та їхні національно-культурні перспективи. Автор констатував, що «...мова ще жива, звичайно, мова, демотична, звичайно, мова, яка втягнула багато чужорідних елементів, але мова грецька за своєю фонетикою, морфологією і лексикою» [22]. Важливим внеском Д. Спиридонова стала класифікація румейських діалектів, якої науковці з певними корективами дотримуються й нині.

Дослідниця літератури маріупольських греків К. Костан на відміну від І. Соколова вважала, що «греки у Криму зовсім не були так пригнічені. ... Заможний клас греків у Криму вів широку торгівлю, грав певну політичну роль» [23]. Переселення ж було наслідком політики російського царату у змові із заможними греками. Основна маса грецького населення була проти виходу з Кримського півострова.

Отже, можна побачити, що на зорі формування нового бачення історії греків Приазов'я, яке відбувалося синхронно зі становленням радянської історіографії, мали місце різні трактовки певних сюжетів їх буття. Тому актуальною справою у ході роботи з національними меншинами було систематизоване і якомога більш однозначне відтворення їх історичного минулого у відповідності до нових ідеологічних позицій.

Саме такому завданню була підпорядкована перша і єдина за радянської доби узагальнююча праця з історії грецької меншини, що вийшла у 1931 р. і мала назву «Греки в УСРР» [24]. У розпорядженні її автора – голови грецької секції ЦКНМ С. Ялі – був багатий матеріал, зібраний у тому числі і за його власної участі експедицією Центральної комісії національних меншин. Саме він і становить основу джерельного комплексу праці та дозволив автору докладно висвітлити сучасну ситуацію у грецькому середовищі, напрямки й результати радянзації грецького села. В історичній частині своєї праці С. Ялі спирався на факти та, іноді, твердження, викладені Г. Тимошевським у праці «Мариуполь и его окрестности», але нерідко вдавався до їх власного тлумачення. Саме Г. Тимошевський був єдиним авторитетом для С. Ялі при висвітленні грецької минувшини в умовах «браку будь-якої літератури, за виключенням церковно-попівської дореволюційних часів».

Цікаво відзначити, що для С. Ялі історія приазовських греків уособлює історію всіх українських греків і хоча він наводить статистичні дані про грецьке населення інших регіонів України, вони не знаходять подальшого висвітлення у праці. Таким чином, відбувається певне нівелювання вивчення процесу розвитку інших грецьких громад України, вони згадуються лише побіжно.

Як зауважує С. Ялі, він не ставив за мету докладно розглянути історію греків в умовах царського ладу, але разом із тим деякі висновки автора заслуговують на згадку. Насамперед, це суттєве корегування концепції історичного минулого приазовських греків. Згідно з офіційним державним баченням минулого радянських греків, С. Ялі, використовуючи комуністичну фразеологію, додав до попередньої концепції про національно-культурний визиск у Кримському ханстві тезу про гноблення греків також і в Російській імперії. Так, С. Ялі наголошує на об'єктивному інтересі російського уряду до Чорноморського узбережжя як основної причини переселення греків: «Це (переселення) було лише одним зі стратегічних маневрів, одним із пунктів «серйознішої» програми поміщицького уряду» [25]. Також серед причин С. Ялі називає прагнення Росії послабити економічні позиції татар та турків, заселити великі простори Південної України, спустошені після знищення Запорізької Січі, бажання збільшити експорт зерна з поміщицьких господарств. Також автор пише про економічну залежність грецького населення від церковної групи, оскільки саме митрополит та духівництво у цілому були найбагатшими представниками кримських греків. На підтвердження цього автор наводить опис численного майна митрополита. Таким чином, репресії проти православної церкви з боку татар С. Ялі пояснює класовими та матеріальними, а не національно-релігійними причинами.

Небажанням греків переселятися та їхнім невдоволенням новими місцями, з одного боку, та хитким становищем уряду Катерини II внаслідок селянських заворушень, з іншого, автор пояснює численні пільги, що їх було надано колоністам [26]. Утім, один із головних привілеїв – територіальна автономія та власний суд – не заперечує тези про пригнічення з боку царату, адже, по-перше, самоврядні установи перебували в руках грецької буржуазії, що, користуючись відсутністю конкуренції, невпинно збагачувалася та не дбала про інтереси народу. По-друге, подекуди значний тиск на грецькі автономні структури здійснювала російська влада. Цікаво, що С. Ялі послідовно впроваджує думку про вмиле маніпулювання царською владою грецьким суспільством. Запровадивши пільги, уряд сприяв зміцненню торгівельної буржуазії, диференціації у грецькому середовищі. А коли під впливом реформ 1860–1870-х рр. привілеї було скасовано, цей процес пройшов безболісно, адже верхівка грецького суспільства – міцна та економічно могутня – вже особливо їх і не потребувала.

С. Ялі був першим, хто порушив питання суперечностей серед основних груп грецької еліти – торгівельної буржуазії та духівництва, указавши на їх соціально-

економічне підгрунття. При цьому він не погоджується з Г. Тимошевським: «І хоча буржуазні історики й силкуються змалювати Ігнатія як оборонця грецької бідноти, річ зрозуміла, що ворожнеча між грецьким купецтвом і його органом – судом та митрополитом – в основі була, перш за все, виявленням боротьби двох економічних груп: торговельної буржуазії і церковної групи, також досить заможної, а, головне, почасти теж торговельної боротьби за право визискувати грецьку бідноту» [27].

Відвертий соціально-економічний детермінізм С. Ялі не дозволяє йому сформулювати більш точний висновок, для якого у нього, до речі, були передумови. Адже, на наш погляд, в основі суперечок полягав процес зміни правлячих еліт у грецькому суспільстві. Духівництво, маючи на півострові повноту адміністративної влади, на нових місцях стрімко втрачало її під натиском купецтва та сільської буржуазії і їх інституцій.

Дослідник уперше в історіографії, хоча і під виглядом внутрікласових суперечностей, представив неоднозначність національно-культурного розвитку приазовських греків у ХІХ – на початку ХХ ст. як результат боротьби двох тенденцій – національно-охоронної та русифікаторської, що насаджувалася урядом. Він виділяє одну групу буржуазії, яка безумовна перейшла на сторону царизму, та іншу, перш за все сконцентровану у міській думі, яка боролася проти російщення. Утім, цю боротьбу він називає «заграванням із грецькими трудящими». Згодом, це «загравання» перестало відповідати інтересам буржуазії, і вся вона стала надійним інструментом русифікації народних мас.

Цікаво, що свідченням політики російщення, що її здійснював царат за допомогою грецької буржуазії, дослідник вважає навіть вищі, ніж серед інших національностей, рівень загальної освіти та писемності (російською мовою) у маріупольських греків. Адже грецька буржуазія, що посідала чільне місце у земстві та міській думі, спрямовувала освітні заходи перш за все на грецькі села.

Теза про те, що буржуазія продала національні інтереси греків, що вона разом із російським царатом здійснювала не тільки соціальне, а й національне гноблення часто використовується автором для дискредитації процесу самоорганізації грецької спільноти під час бурхливих подій національно-демократичної революції. Адже ця самоорганізація здійснювалася за ініціативою та під керівництвом буржуазних кіл.

Так, з яскраво виражених класових позицій проаналізовано процес створення Маріупольської спілки еллінського народу, яка виникла у ході національно-демократичної революції і всіляко підтримувала державотворчі процеси в Україні [28].

Особливості соціально-класової структури грецького суспільства, його заможність та велика землезабезпеченість зумовили інертне ставлення греків до революційних гасел. Єдиним чинником, що їх до певної міри революціонував, була антивоєнна агітація. Саме солдати, що поверталися з фронтів Першої світової війни, і були, на думку С. Ялі, головними носіями пробільшовицьких настроїв, які, натомість, дуже швидко «випарувалися».

С. Ялі також не приховує, що боротьба грецьких селян проти білогвардійців не була організована більшовиками, а являла собою спонтанний рух проти політики конфіскацій та мобілізації, що її приводили білі генерали. І вже потім грецькі повстанські загони приєдналися до червоноармійців. Утім, твердження автора, що греки не вступали до армії Нестора Махна не відповідають істині й викликані, очевидно, політичними мотивами. Адже Н. Махно позиціонувався як ворог радянської влади і вказувати на активну участь греків у махновському русі С. Ялі остерігався. Як аргументовано довели сучасні дослідники, грецький елемент був широко презентований у повстанській армії «батьки» [29].

Дуже цікавими в інформативному плані є розділи, що присвячені «радянському будівництву» у сфері економічних відносин, культури та освіти, адже написані вони

безпосереднім учасником цих процесів. Звертає на себе увагу особливість риторики автора, що яскраво відображає загальні тенденції в оцінках вкорінення радянської влади на селі. Характеризуючи процес створення та діяльності національних сільрад та районів С. Ялі акцентує увагу на двох головних моментах – необхідності витіснення з органів влади «куркульського елемента» та перехід у діловодстві на грецьку мову [30]. Причому, перший сюжет явно превалує. Здається, для автора (і, напевно, не тільки для нього) усунення заможних селян із національних сільрад було самоціллю у процесі «адміністративного обслуговування» грецької спільноти. Адже С. Ялі взагалі нічого не говорить про те, чим займаються сільради та апарат національних районів, яку діяльність проводять, як вони корегують свої повноваження із загальними органами радянської влади, як сприймаються грецьким загалом. Замість цього він детально описує динаміку змін соціального складу грецьких рад кількох скликань та із задоволенням констатує, що все більше у радах представлені незаможні селяни.

І все ж спроби парадного висвітлення суспільно-політичних процесів не стають домінантою у цьому сюжеті. С. Ялі прекрасно розумів, що реальна ситуація ще далека від бажаної. Відсоток комуністів та комсомольців у радах залишався малим, а чільне місце там посідали заможні селяни й середняки. Головну причину цього автор бачив у незадовільній класовій диференціації грецького села, впливі на селянство дрібної буржуазії при слабкій організованості селянської бідноти.

Виходячи з цього, головними завданнями радянського будівництва у грецькому селі С. Ялі вважав посилення й закріплення впливу бідноти у грецьких сільрадах, надання радам ролі провідників більшовицької «генеральної лінії партії» щодо соціалістичної реконструкції промисловості й сільського господарства, ліквідацію куркульства як класу на базі суцільної колективізації й переведення роботи апарату на грецьку мову [31]. Отже, із формульованих завдань видно, що сільради, за задумом партійного керівництва, являли собою не форму самоорганізації грецького населення, його залучення до суспільно – політичних процесів та адміністративного керування, а мали стати інструментом кардинальних перетворень на селі.

Під кутом цих перетворень, і, насамперед, колективізації розглядає С. Ялі економічний розвиток грецького села. Подаючи невеличкий історичний екскурс у розвиток господарства у грецьких селах, автор відзначає, що велика землезабезпеченість греків зумовлювала екстенсивні форми землекористування і тільки при радянській владі греки оволоділи такими технологіями, як сівба озимини та пар [32]. Автор наводить численні статистичні відомості щодо динаміки сільськогосподарського розвитку регіону. Їх аналіз виглядає дещо суперечливим. Так, деяке підвищення врожайності після років революції автор, безумовно, відносить на карб «грамотної політики радянської влади». З іншого боку, реальне підвищення добробуту селян у роки непу, зокрема зростання забезпеченості худобою у 1925–1928 рр., викликає у нього стурбованість, адже це пов'язане зі зростанням кількості заможних селян. Отже, «боротьба з куркульством» поступово перетворюється на центральну тему і цього сюжету. С. Ялі відзначає, що заможні селяни посіли провідні позиції у сільськогосподарських кредитних товариствах, що впливає на пріоритетність надання кредитів [33]. Автор замовчує факти опору колективізації, навпаки, він відзначає, що у грецьких селах вона йде доволі успішно. Доведення, згідно з партійними настановами, усупільнення селянських господарств до 80% він вважає важливим завданням «соціалістичної реконструкції села».

На особливу увагу заслуговують спостереження автора щодо проблеми «організації культурної роботи», яка містила важливі питання створення писемності та формування національного шкільництва. Складна лінгвістична ситуація викликала нездоланні труднощі при практичному здійсненні кроків у цьому напрямку. Радянській

владі, що вперше намагалася здійснювати системну діяльність, спрямовану на мовне відродження та створення національної освіти, судилося вповні стикнутися з ними. С. Ялі, що був одним із керманців відповідної роботи, залишив дуже цінні свідчення про «національно-культурне будівництво у грецькому середовищі».

Як практик освітньої та національно-культурної справи, С. Ялі визначає напрями прискорення і підвищення ефективності елінізації – посилення пропагандистської роботи, переведення всіх дисциплін, що викладаються у Маріупольському грецькому педтехнікуму, на димотику (розмовну мову народу Греції), проведення експедицій із метою вивчення діалектів, створення такої суспільної інфраструктури, яка передбачала б затребуваність знання грецької мови [34].

Підсумовує працю С. Ялі розділ під назвою «Наші найближчі завдання», де у суто пропагандистському дусі визначаються напрями «соціалістичного перетворення» грецького села, більшість яких пов'язані з колективізацією та «ліквідацією куркульства як класу» [35].

Утім, незважаючи на відчутний ідеологічно-пропагандистський присмак, дослідження С. Ялі, його робота має значну історіографічну та джерелознавчу цінність. Вона не тільки чітко визначає нові офіційні концептуальні засади щодо трактування історії приазовських греків та перспектив їх розвитку, а й надає великий і систематизований джерельний матеріал стосовно процесів соціалістичного будівництва у грецькому середовищі.

Зазначена праця відзначалася:

- обґрунтуванням тези про національно-культурне та соціально-економічне гноблення греків за часів царату, «посібниками» якого виступали грецька буржуазія та духівництво;
- спробою продемонструвати суперечливість національно-культурного розвитку приазовських греків у ХІХ – на початку ХХ ст. як результат боротьби двох тенденцій – національно-охоронної та русифікаторської, що насаджувалася урядом;
- ідеологічно заангажованим висвітленням подій революції та громадянської війни у грецькому середовищі;
- послідовним аналізом радянської грецького села в економічній, громадській та культурній сферах із метою обґрунтування правильності радянської політики у цих напрямках.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що за особливостями методологічних та методичних підходів в історіографії історії греків Північного Приазов'я 20–30-х рр. ХХ ст. можна виділити три основні напрямки. Перший складають праці дослідників, методологічні підходи та світогляд яких формувалися у дореволюційний період або під впливом класичної академічної науки. До них, на нашу думку, слід зарахувати праці І. Соколова, Д. Спиридонова, В. Гавриленко, А. Куцеволова, К. Каргала. Другий напрямок представлений переважно працями краєзнавців з історії та етнографії греків. Прикладом таких можна вважати робот П.М. Піневича, К. Костан, Л. Шевченко. Третя група праць нашаровувалася завдяки зростаючому з року в рік впливу марксистсько-ленінської ідеології, згодом структурно оформленого в Істпарті УСРР, основним представником якого можна вважати С. Г. Ялі. Нерівноцінність наукового рівня вищезгаданих розвідок, написаних приблизно в один час, відбивала боротьбу між ідеологічними настановами та науковою об'єктивністю в дослідницькому процесі.

Тематика і напрями наукових досліджень зазначеного періоду залежали від завдань державної національної політики, зокрема, коренізації, відбиваючи ідеологічну й суспільно – політичну ситуацію у країні та її зміни. Відтак науковий процес характеризувався:

- інституціалізацією етнічних студій у Всеукраїнській академії наук, що дозволило цілеспрямовано та за умов певної фінансової підтримки досліджувати соціальні, економічні, культурні аспекти буття маріупольських греків;

- пріоритетністю мовознавчих, етнографічних досліджень, яка була зумовлена необхідністю прискореного освітнього та культурного будівництва;
- ігноруванням тих висновків учених, що суперечили рішенням державних органів у сфері національно-культурної роботи;
- створенням у праці С.Ялі обґрунтованої у відповідності до класового підходу та нових ідеологічних настанов концепції історії приазовських греків.

Список використаної літератури

1. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.) / М.А. Араджиони. – Симферополь, 1999. – 132 с.; Чернухін Є.К. Грецьке Ніжинське братство: історіографія та джерела / Є.К. Чернухін. – К., 1998. – 98 с.; Капінус О.Л. Грецькі громади України кінця XVII – початку XXI ст.: історіографія проблеми: дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук. Спец. 07.00.06 Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / О.Л. Капінус. – Донецьк, 2008. – 215 с.
2. Якубова Л. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 – початок 30-х років XX ст. / Л. Якубова. – К., 1999. – С. 83.
3. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.). – С. 22.
4. Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.) / Н.А. Терентьева. – К., 1999. – С. 282.
5. ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 485, арк. 82.
6. Там само, спр. 242, арк. 77.
7. ІР ЦНБУ НАН України, ф. 10, спр. 34125, арк. 17.
8. Там само, спр. 4488–4489, арк. 6.
9. Ялі С.Г. До справи вивчення грецького населення на Україні // Краєзнавство. – 1927. – № 2. – С. 30–32.
10. ІР ЦНБУ НАН України, ф. 10, спр. 34125, арк. 17.
11. Там само, спр. 24190, арк. 3.
12. Якубова Л. Елліністичні розвідки в архівах ВУАН // Записки товариства Андрія Білецького. – Вип. IV. – Кн. 2. – К., 2006. – С. 12–21.
13. Соколов И.И. Мариупольские греки: 1. Мариупольские греки до переселения их на Украину (XV–XVIII вв.) // Тр. Ин-та славяноведения АН СССР. – М., 1932. – Т.1. – С. 297–317.
14. Там само. – С. 314.
15. ІР ЦНБУ НАН України, ф. 10, спр. 34125, арк. 4–5, 16, 28–29.
16. Соколов И.И. Мариупольские греки: 1. Мариупольские греки до переселения их на Украину (XV–XVIII вв.) // Тр. Ин-та славяноведения АН СССР. – М., 1932. – Т.1. – С. 311.
17. ІР НБУ НАН України, ф. 10, спр. 14773.
18. Там само, ф. 10, спр. 11725, 11726.
19. Якубова Л. Елліністичні розвідки в архівах ВУАН // Записки історико – філологічного товариства Андрія Білецького. – Вип. 4, кн. 2. – К., 2006. – С. 18.
20. Там само. – С. 18–19.
21. Спиридонов Д. Исторический интерес вивчення говірок маріупольських греків // Східний світ. – 1930. – № 17 (3). – С.171–181.
22. Там само. – С. 178.
23. Костан К. З літератури маріупольських греків. – Харків, 1932. – С. 18.
24. Ялі С. Греки в УРСР / С. Ялі. – Харків, 1931. – 208 с.
25. Там само. – С. 10.

26. Там само. – С. 16.
27. Там само. – С. 21.
28. Там само. – С. 25.
29. Якубова Л. Маріупольські греки (етнічна історія) 1778 р. – початок 30 – х років ХХ ст. – С. 67.
30. Ялі С. Греки в УСРР. – С. 65.
31. Там само. – С. 95.
32. Там само. – С. 103.
33. Там само. – С. 110.
34. Там само. – С. 133.
35. Там само. – С. 154.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2011

G. V. Hedo

GRECO NORTHERN AZOV IN HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC STUDIO 20–30 THE XX-TH CENTURY

In the article proved that the themes and direction of research nauchny'h zavysely such tasks the State National Policy, otrazhaya ydeolohycheskuyu and socially polytycheskuyu situation in the country and its changes. Otmecheno, that the scientific process harakteryzovalsya: ynstytutsyalizatsyey etnycheskyh Studies PA All – Ukrainian Academy of Sciences; pryorytetnostyu linguistic, ethnographic Studies; yhnoryrovanyem vyvodov those scientists that are protyvorechyly solutions hosudarstvennyh organs in the area of National – cultural work, the establishment of luck S. Yaly obosnovannoy in accordance with the approach klassovym and novyту ydeolohycheskymu unit concept of history Priazovskiы Greeks.

Keys words: *Historiography problems historiographic situation, Mariupol Greeks.*

УДК 930(470+571)"1850/1917":929Брюховецький

С. В. Тарасов

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА І. БРЮХОВЕЦЬКОГО В РОСІЙСЬКІЙ ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Аналізуються дослідження російськими істориками другої половини ХІХ – початку ХХ ст. особистості і діяльності гетьмана І. Брюховецького. Автор робить висновок про наявність у російській історіографії єдиного погляду на проблеми пов'язані з гетьмануванням І. Брюховецького.

Ключові слова: *Руїна, І.Брюховецькій, «Московські статті 1665 р.», єпископ Мефодій, П. Андрусівській договір 1667 р. Дорошенко, повстання під керівництвом І.Брюховецького, російська історіографія.*

Доба Руїни є однією з важливіших у історії України як за подіями, що трапились, так і за масштабом наслідків. Серед гетьманів цього періоду І. Брюховецькій звернув на себе доволі пильну увагу з боку російських дореволюційних істориків. Його діяльність викликала інтерес і у вчених що займалися дослідженням так званої «загальноруської історії», і у спеціалістів в галузі історії України. При цьому особистість І.Брюховецького не викликала у російської історіографії особливих симпатій.

С.Соловійов був, як звичайно, стриманим у своїх оцінках, проте із відомостей, що він наводив, вимальовувався не дуже привабливий образ гетьмана. Він зображав гетьмана

людиною користолюбною, безпринципною, жорстокою [11, с. 133,137,154]. Г.Карпов вважав І.Брюховецького людиною розумною і талановитою, проте підкреслював, що ніякі нагороди та посилення влади не могли пом'якшити його лютого характеру [3, с. 50–51,122].

Для Д.Іловайського І.Брюховецький був політичним авантюристом, людиною без будь-яких моральних норм, яка була готова піти на все заради своєї кар'єри. І.Брюховецький використовував допомогу Москви для того, щоб прийти до влади. Тому він виставляв себе найвідданішим царським слугою та непримиримим ворогом Польщі [3, с. 122–124].

П.Матвеев визнавав у І.Брюховецького хоробрість і відвагу, які разом з підлесливістю надали майбутньому гетьману авторитету серед запорожців. Історик відзначив, що гетьман був «людиною, без сумніву, недурною, хоч погано освіченою» [5,229]. Моральний рівень цієї людини був невисоким, але дослідник вважав, що «у цьому відношенні він мало чим відрізнявся від інших діячів сучасної йому Малоросії» [5, с. 229].

Історик вважав, що І.Брюховецький «вискочка та опортуніст» [5, с. 229]. Першу частину цього твердження можна прийняти без заперечення, з другою можна погодитися, якщо розуміти слово «опортуніст» у значенні «угодовець» або «пристосованець». На наш погляд, у часи свого підвищення І.Брюховецький був скоріше демагог і популіст. В.Греков та М.Покровський зазначали, що гетьман прийшов до влади на хвилі показного демократизму [1, с. 420; 7, с. 67].

Російські історики звернули особливу увагу на візит І.Брюховецького до Москви (першу в історії появу українського гетьмана у столиці Росії). Як відомо, гетьман, коли він був у Москві, подав чолобитну від свого імені і від імені старшини, у якій була пропозиція щодо обмеження української автономії і яка, звісно, була прийнята. Відкинута була тільки 4 – й пункт про ставлення митрополита з Москви. Навіть царський уряд визнав подібну постановку питання дочасною. За свої пропозиції гетьман був вшанований чином боярина, старшини піднесені в дворянство. З цього моменту І.Брюховецький почав підписуватися «боярин і гетьман» [5, с. 229]. Згадаємо, як раніше він любив підкреслювати свою «демократичність».

С.Соловйов вважав, що ініціатива І.Брюховецького та його чолобитної «цілком пояснюється поведінкою його попередника І.Виговського та поведінкою наступних гетьманів» [11, с. 140–141]. Після завершення першого етапу Національно-визвольної війни, який отримав у С.Соловйова епітет «революційне заворушення», інтереси гетьмана та інтереси козацтва почали не співпадати. Вже Б.Хмельницький намагався не скликати раду, «яка могла обмежити його сваволу» [11, с. 141].

Різниця інтересів ще сильніше виявилася за часів гетьманування І.Виговського [11, с. 141]. І.Виговський намагався забезпечити собі незалежний статус, тому бажав стати польським вельможею. І.Брюховецький, хоч і був проголошений гетьманом військовою масою, не зміг, як і Б. Хмельницький з І.Виговським, «довго зберігати єдність інтересів з козацтвом» [11, с. 141]. При тогочасному становищі в Україні І.Брюховецький, як писав С.Соловйов, прагнув спертися на зовнішню силу, тобто намагався зробити те ж саме, що й І.Виговський. Але, на відміну від останнього, він не мав польських симпатій [11, с. 141].

Думку свого вчителя розвивав Г.Карпов, який вважав, що восени 1665 р. у Москві повторювалася та ж сама історія, що була при укладені І.Виговським договору у Гадячі. І.Виговський був шляхтичем, і свій природжений зв'язок із Польщею він, ще до Гадяча, закріпив шлюбом із знатною шляхтянкою. І.Брюховецький – людина низького походження, одружився у Москві на княжні Долгорукій та зріднився з Рюриковичами. Гетьману, як вважав дослідник, була потрібна зовнішня опора, і він намагався відшукати її у Москві [3, с. 118, 122]. Чолобитна гетьмана була доволі небезпечною для Москви, тому там вирішили вступитися за права України [3, с. 121].

П.Матвеев повторював тезу С. Соловйова, що гетьман шукав «московської протекції», тому що мав потребу в охороні та опорі [5, с. 230–231]. А С.Платонов характеризував І.Брюховецького як покірнього підданого, який «сам клопотав про зменшення малоросійської автономії» [8, с. 440].

М.Покровський розповідав про те, що відбулося, коротко та іронічно. «За таку царську милість (боярське звання – С. Т.) не можна було не віддячити, і новий гетьман ударив государеві чолом – усією Україною» [9, с. 61]. Тут, до речі, потрібно зауважити, що М.Покровський, на відміну від більшості російських істориків, говорив про Україну, яку залишив після себе Б. Хмельницький, не просто як про «країну», але як про «козацьку державу» [9, с. 61]. А перше десятиліття після смерті засновника цієї держави історик оцінював, як час його перетворення на московську провінцію, якою правили на особливих умовах. «У три гетьманства – Виговського, Ю.Хмельницького та Брюховецького – процес був майже закінчений», – писав історик [9, с. 61]. Вже «боярин Брюховецький» був не стільки козацьким государем, скільки московським намісником [9, с. 61].

Першим, хто узяв під сумнів, що гетьман прагнув обмеження української автономії, був В.Ейнгорн [12, с. 303–304]. Д. Іловайський та І.Розенфельд також вважали, що не І.Брюховецький був ініціатором поступок, закріплених у Московських статтях 1665 р., і що він погодився на них не без боротьби. Д. Іловайський звернув увагу на те, що гетьман приїхав до Москви у вересні, після того, як у липні звідти виїхав архієпископ Мефодій. Коли ж почалися переговори у Москві, уряд Олексія Михайловича діяв «на підставі відомостей та порад, отриманих від Мефодія» [2, с. 230]. На вимоги, щоб податі з українських міст потрапляли не в гетьманську, а в царську казну, І.Брюховецький погодився після багатьох заперечень. Зі свого боку уряд, як писав історик, погодився мати при гетьмані лише сотню «ратних людей». Переговори тривали цілий місяць [2, с. 230]. Після їх закінчення цар, як відомо, нагородив гетьмана боярством, а його близьке оточення – дворянством. «Таким чином, – зазначав дослідник, – Москва ніби наслідувала Польщі з її нагородою гетьмана сенаторством, а старшини шляхетством» [2, с. 230]. У С.Соловйова, як пам'ятаємо, ставлення до того, що трапилось, було трохи іншим: у нього не Москва наслідувала Польщі, а І.Брюховецький брав за зразок політику І.Виговського з тією різницею, що І.Виговський бажав забезпечити себе за допомогою Польщі, а І.Брюховецький – за допомогою Росії [11, с. 141–142]. Не можна сказати, що це одна і та ж думка.

І.Розенфельд вважав І.Брюховецького «найбільш вірним Москві гетьманом з усіх, що були раніше» [10, с. 80]. Він підкреслив, що тільки завдяки І.Брюховецькому царському уряду вдалося запровадити в Україні воєводське управління [10, с. 80]. Дослідник пояснював таку політику гетьмана тим, що він був представником козацької черні і Запоріжжя (прихильників Москви). На Москву він і намагався опертися у своїй боротьбі проти міст і духовенства, що дало можливість уряду Олексія Михайловича провести «Московські статті» 1665 г. [10, с. 80].

Проте роль І.Брюховецького в появі цих статей, на думку історика, не така визначена, як прийнято думати. Хоча саме завдяки цьому гетьману і було запроваджено воєводське управління. За словами І.Розенфельда, гетьман прагнув нанести удар духовенству і запропонував царському уряду прислати митрополита з Москви. Питання про воєвод гетьман торкатися не збирався [10, с. 90–104]. Але уряд Олексія Михайловича швидко зрозумів, з ким має справу, і побачивши і в питанні про митрополита, і в питанні про контакти з іншими державами, і в питанні про українські доходи повну відданість московським інтересам, вирішив покінчити і з питанням про воєвод. Гетьман запропонував, що сам буде збирати податки в царську скарбницю. Як зазначав дослідник, уряд підхопив цю пропозицію і, «інспірований єпископом Мефодієм», заявив, що вишле в українські міста воєвод «по вашому чолобиттю». І.Брюховецький ні про що подібне не просив, але сперечатися було пізно. І.Розенфельд писав, що гетьман повертався до

України з «засмученим серцем» [10, с. 104–105]. Те, що це дійсно було саме так, і гетьман не прагнув воєвод, як і всі мешканці України, дослідник доводив наступним чином: «І.Брюховецький приїхав до Москви 11 серпня 1665 р. 20 серпня він заявив боярам, що «грошового збору з малоросійських жителів у казну великого государя збирати аж ніяк не можна» і тільки 11 жовтня подав свої московські статті. Цілий місяць йшла внутрішня, нам невідома боротьба, доки Брюховецького не примусили погодитися на реформи» [10, с. 104].

І.Розенфельд цілком справедливо зазначав, що запровадження воєвод знаходилося поза рамками договору 1654 р. Але з іншого боку, і Б.Хмельницький не зовсім виконував умови цього договору. Він не збирав доход у царську скарбницю (статті 1, 2 и 9) [10, с. 101]. Але справжня мета появи московських воєвод у містах України була зовсім не фінансова. Ніякої користі, на думку дослідника, Москва з України не мала [10, с. 109]. Як вважав історик, царський уряд добивався, по-перше, щоб гетьмани дотримувались пунктів 1, 2 та 9 Березневих статей, тобто, щоб податки з України дійсно збиралися і з цих доходів оплачувалися військові витрати. Це було необхідно тому, що інакше поставало питання про платню війську, без якої козацтво служило без бажання. По-друге, уряд прагнув, щоб московські війська отримали «стацію» від мешканців України, тому що «за Богдана Хмельницького, наприклад, київські ратні люди повинні були жити у ямах і терпіли у всьому нестачу», хоча присутність цих військ пояснювалося потребою самої України [10, с. 109].

І.Розенфельд думав, що логічно уряд стояв на цілком справедливій позиції, але не міг знайти в статтях договору 1654 р. реальної основи для своїх дій [10, с. 109]. Договір Б.Хмельницького не давав ніякого правового титулу для воєводського управління та консистенських дач. Але поновивши у 1659 р. договір 1654 р. у новій редакції та додавши до нього нові статті, Москва отримала на це правову основу, і з цієї точки зору, на думку дослідника, залишилася в легальних рамках [9, с. 111–12]. Трохи раніше І.Розенфельд зазначив, що саме за допомогою договору 1659 р. Москва почала плести свої тенета, «у яких згодом зав'язне уся малоросійська автономія» [10, с. 80].

Подібно І.Розенфельду, В.М'якотін вбачав у договорі, що був нав'язаний І.Брюховецькому, спробу примусити гетьманську адміністрацію виконати постанову 1654 р. про обмеження козацького війська 60 000 осіб і передачу українських доходів у царську скарбницю. Але «жорстока міжусобиця» [6, с. 47], що спалахнула після смерті Б.Хмельницького на землях України, відняла усяку можливість реалізації царських планів. Лише за гетьманства І.Брюховецького, як зазначив історик, Москва отримала можливість повернутися до цих питань. У лівобережній Гетьманщині з'явилися московські стольники, які здійснювали загальний перепис та обкладали селян та міщан «податями та поборами на государя» [6, с. 47]. Збирати податки повинні були воєводи, що з'явилися у містах. [6, с. 47].

Таким чином, зазначав дослідник, здійснювалися умови, що були запропоновані у 1654 р.: українське міщанство і селянство було відокремлено від козацтва та вилучене з-під влади козацької адміністрації. Наслідком цього було те, що найважливіші галузі державного господарства України переходили у безпосереднє завідування московською владою. Але, як справедливо зазначив дослідник, Україна вже встигла звикнути до іншого ладу, і для неї це було справжнім переворотом, «і московському уряду незабаром довелося переконатися в тому, що всупереч запевненням, які вони слухали раніше від окремих осіб, населення країни далеко не співчуває такому перевороту» [6, с. 47–48].

П.Матвеев та Д.Гловайський зазначали, що, повернувшись в Україну, І.Брюховецький був зустрінутий без особливого ентузіазму. Незадоволення було спричинене як чином боярина, так і умовами нового договору з Росією [5, с. 233; 2, с. 231].

Взагалі гетьман не мав популярності. Г.Карпов пояснював це його жорстокістю та користолюбством. В.Греков та М.Покровський були згодні з твердженням про корумпованість гетьмана, додавши до цього ще одну причину. Керівник Війська Запорозького не намагався здійснити демократичні лозунги, які привели його до влади [3, с. 118; 1, с. 420; 9, с. 67–68]. С.Соловйов, Г.Карпов, митрополит Макарій, П.Матвеев, Д.Іловайський, В.Пічета звертали увагу, що гетьман зміг посваритися з усіма верствами населення, не виключаючи козаків, але в першу чергу з міщанами та духовенством, яке він люто ненавидів [11, с. 133–134, 137, 141, 146–147, 154; 3, с. 104–107, 126, 128–129; 4, С. 286 – 287; 5, с. 233; 2, с. 228–229; 7, с. 133].

На думку Г.Карпова, ворожнеча І.Брюховецького і духовенства почалася з його сварки з єпископом Мефодієм. Причина сварки гетьмана з єпископом, за припущенням дослідника, полягала у тому, що для Брюховецького, після приходу до влади, «ставала важкою Мефодієва опіка» [3, с. 104].

Повернувшись з Москви, гетьман, за словами історика, безцеремонно брехав духовенству», що план перепідпорядкування Київської митрополії виходив не від нього. І досяг того, що ненависть церковників обернулася проти Москви [3, с. 126, 128–129].

І.Брюховецький не відмовлявся від свого проекту. Зручний випадок для його реалізації, як вважав дослідник, був у 1666 р., коли у Москві відбувався церковний собор за участю двох східних патріархів для суду над патріархом Никоном. Але у Москві не звернули увагу на пропозицію гетьмана, а вирішили залишити усе як було [3, с. 129].

Митрополит Макарій у останньому (XII) томі своєї «Истории русской церкви» розглядав взаємини І.Брюховецького з духовенством на більш загальному фоні приєднання Київської митрополії до Московської патріархії. Історик вважав, що приєднання української церкви до російської повинно було відбутися після приєднання України до Росії. «Але ця справа мала чимало труднощів і не могла відбутися одразу, а відбувалася поступово» [4, с. 39].

Першим випадком царського втручання у справи української церкви було, за даними історика, ставлення ніжинського протопопа в сан єпископа, що спричинило низку великих проблем [4, с. 279–282]. Тим часом І.Брюховецький, який повинен був бути вдячним Мефодію, невдовзі почав ворогувати як з єпископом, так і з рештою духовенства. Вчений звернув увагу на те, що питання про приєднання Київської митрополії до Московської патріархії гетьман поставив ще до свого візиту у Москву, коли посилав туди у травні 1665 р. полковника Горленка [4, с. 286–287]. Будучи у Москві, він знову торкнувся цього питання. Дослідник цитував статтю «про митрополита на Київ» із «чолобитної» гетьмана, де останній вимагав прислати на посаду митрополита людину з Москви. І.Брюховецький пояснював це необхідністю викоренити «хиткість» у духовенстві, так як воно «озиралося» на митрополитів, які знаходились під рукою короля. При цьому гетьман посилався на Переяславські та Батуринінські статті. Цар відповів, що це можна зробити лише за згодою царгородського патріарха [4, с. 287].

Митрополит Макарій визнавав, що московський уряд бажав приєднання української церкви до російської. Але при цьому належало дотриматися певних формальностей, обійти які Москва не могла, здійснити які від неї не залежало. Таким чином рішення церковного питання відкладалося на невизначений термін. Про незадоволення українського духовенства писали також С.Соловйов, Д.Іловайський та І.Розенфельд [11, с. 154; 2, с. 232; 10, с. 93].

У наступних подіях зіграв роль не тільки настрої духовенства, а і усіх класів українського суспільства. С.Соловйов, Д.Іловайський, І.Розенфельд та В.М'якотін звернули увагу на те, що на Лівобережжі ще до укладення Андрусівського договору склалося доволі складне становище. С.Соловйов писав про незадоволення гетьманом не тільки духовенства, на чолі з єпископом Мефодієм, але і міщанства, і навіть козацтва [11, с. 148, 151–152]. Д. Іловайський також згадав про загальну непопулярність гетьмана [2,

с. 233]. З іншого боку, С.Соловійов з посиланням на донесення воєводи П.Шереметева писав, що міщани раділи «звільненню своєму від козаків» [11, с. 154]. Воєвода стверджував, що мешканці українських міст згодні були давати податі до царської казни «з радістю» [11, с. 154], а козакам казали: «Тепер Бог від вас звільнив, надалі ви не маєте грабувати і будинків наших розоряти» [11, с. 154]. Історик наводив слова І.Брюховецького, з яких можна було зробити висновки, що стан міщан покращився. Гетьман стверджував, що козаки стали записуватися в міщани. І.Брюховецький казав царському представникові І.Леонтьєву, що сподівається зробити за декілька років міщанами усіх козаків, «так і хиткості не буде» [11, с. 154]. Щодо вказаного бажання гетьмана, то без сумніву, це був такий же «свідомо нездійснимий проект», як і згадана раніше пропозиція замінити гетьмана царським намісником. Але настрої міщан у той момент, очевидно, дійсно був антистаршинським та антикозацьким. Про те, що міщани згодні були підпорядкуватися воєводам, тільки б уникнути козацького гніту, писав і І.Розенфельд. Історик наводив повідомлення єпископа Мефодія у Москву про те, що міщани раді приїзду воєвод і згодні платити податки у скарбницю, тільки б «козацькій старшині та козакам до них справи не було» [10, с. 113].

Проте веселитися міщанам довелося не довго. Як зазначали І.Розенфельд та В.М'якотін, у 1666 р. на Лівобережжі з'явилися відряджені з Москви стольники, які переписували села та міста та обкладали їхнє населення податками, які збиралися московськими воєводами [10, с. 108–109; 6, с. 47]. Та і сам С.Соловійов згадував про неодноразові прохання Київських міщан повиводити рейтар, які були у них на постої [11, с. 152]. Така політика не могла додати Москві популярності. Про неприязнь українців до московських ратних людей через побори та пригноблення писав і Д.Іловайський [2, с. 233]. Вище говорилось про радісні повідомлення П.Шереметева та І.Брюховецького у Москву. Але невдовзі становище змінилося. В.М'якотін звернув увагу на той факт, що міщани та селяни, щоб не сплачувати податі, почали «писатися у козаки». «Наближалася гроза», – робив висновок історик [6, с. 48].

Щодо козаків, то вони, як писав С.Соловійов, не могли витримати той лад, що намагався їм нав'язати І.Брюховецький. Тому вони відчували гостре незадоволення Москвою та лівобережним гетьманом [11, с. 154–155].

Нарешті незадоволення Москвою та гетьманом набрало форми відкритого повстання, яке привернуло увагу С.Соловійова та Д.Іловайського. Вони повідомляли, що у липні 1666 р. у Переяславському полку спалахнув бунт. Козаки вбили свого полковника Д.Єрмоленка. Потім знищили московський гарнізон у Переяславі та спалили фортецю. Бунт був придушений спільними зусиллями І.Брюховецького та П.Шереметева [11, с. 153; 2, с. 233]. На той факт, що повстання в Лівобережній Україні почалося одразу після запровадження в ній воєводського управління, звернув увагу і І.Розенфельд [10, с. 113].

Найближчим наслідком Андрусівського перемир'я, що викликало в Українському суспільстві розчарування політикою Москви, стало повстання під проводом І.Брюховецького. Це повстання з самого початку не було стихійним. І.Розенфельд, спираючись на свідоцтво «Літопису Самовидця», стверджував, що рух проти воєвод почався з гетьманської резиденції – з міста Гадяча [10, с. 114]. С.Соловійов, Д.Іловайський, В.Пічета, В.Греков пояснювали дії лівобережного гетьмана невпевненістю у своєму становищі та прагненням повернути популярність [10, с. 351; 2, с. 241, 232–237; 12, с. 99]. На побоювання І.Брюховецького, що Москва може позбавити його гетьманства, у зв'язку початків переговорів з П. Дорошенком, вказували П. Матвеев та В.Ейнгорн [5, с. 236; 12, с. 99; 2, с. 240]. С.Соловійов, Г.Карпов, П.Матвеев, В.Ейнгорн, Д.Іловайський звернули увагу на роль підбурювача, яку зіграв єпископ Мефодій [2, с. 531–532; 3, с. 156–157; 5; 12; 2, с. 240]. До того часу Мефодій віддано служив Москві. Проте тепер він рішуче порвав з нею. Г.Карпов, який присвятив єпископу спеціальну монографію, вважав, що обставини,

які підштовхнули його на зраду, були особистого характеру. Поступово Мефодій почав розчаровуватися в уряді, якому він служив. Причина цього полягала, за словами історика, у тому, що, замість своїх планів, Мефодію приходилося виконувати урядові, «інколи для нього дуже прикрі», які до того ж часто змінювалися «то в той то в інший бік» [3, с. 194]. При тому про його особисте самолюбство в Москві майже ніколи не замислювалися. За словами дослідника, єпископу відверто показували, що на нього дивляться як на людину, куплену урядом, «для якої поворот у іншу сторону неможливий» [3, с. 194]. Найбільшим з таких особистих образ Г.Карпов вважав наказ помиритися з гетьманом [3, с. 194]. Крім того, повернувшись з Москви на батьківщину, єпископ, дізнався про переговори царського уряду з Правобережною Україною. Але, за словами вченого, з цих переговорів Мефодій міг зробити для себе тільки той висновок, що у Москві не цінять ні його заслуг, ні його відданості, а, крім того, «не проти посадити йому на шию Тукальського» [3, с. 155].

Історик визнавав, що московський уряд доволі безцеремонно ставився до своїх агентів. Щодо І.Брюховецького, то він опинився в ситуації, схожій на ту, у якій перебував Мефодій. Для гетьмана наказ про примирення з єпископом був образливим, а переговори Москви з Чигирином були для нього небезпечні [3, с. 156]. Г.Карпов вважав, що Мефодій підштовхнув І.Брюховецького до повстання тим, що занепокоїв його своїм тлумаченням умов Андрусівського договору. Потім він «мабуть, тільки у формі припущення, але висловив думку», що московський та варшавський уряди примирилися для того, щоб з'єднати зусилля для знищення українського козацтва [3, с. 157].

Ще одною причиною зради І. Брюховецького стало, на думку С.Соловйова, П.Матвеева, Д.Гловайського, те, що він не зміг протистояти інтригам П.Дорошенка та митрополита І.Тукальського, які користувалися лівобережним гетьманом для досягнення своєї мети [11, с. 351; 5, с. 238–240; 2, с. 233, 238, 249–241].

П.Матвеев вважав, що зрада І.Брюховецького була багато в чому викликана помилками російської дипломатії і, в першу чергу, А.Ордіна – Нащокіна. До осені 1667 р. гетьман служив Московській державі з вірністю та завзятістю. Історик вказував, що немає ніяких фактів, які дозволили б узяти це під сумнів. У цей час не було ніяких контактів з П.Дорошенком, до якого, за словами вченого, більш дружньо ставилися у Москві, ніж у Гадячі [5, с. 235].

Наприкінці осені 1667 р. царський уряд почав переговори з П.Дорошенком та Й.Тукальським, яких хотів зробити знаряддям своєї політики. І.Брюховецький мав підстави побоюватися, тому що у нього була можливість зробити деякі висновки з долі своїх особистих конкурентів у боротьбі за владу. Царський уряд, як зазначив П.Матвеев, не дуже дорожив в Україні людьми, які демонстрували йому свою відданість. Він відштовхував їх, коли вони втрачали популярність і вплив у себе на батьківщині. Москва у таких випадках навіть «видавала їх ворогам на страту, як це сталося з Сомком та Васютою Золотаренком» [5, с. 232]. Таким чином, можна зробити висновок, що гетьман, за П.Матвеевим, дотримувався простого інстинкту самозбереження.

На думку С.Платонова, І.Брюховецький був утягнутий до заколоту проти Москви загальним невдоволенням, яке було викликано його особистою політикою [8, с. 440]. В.М'якотін вважав головною причиною повстання під керівництвом І. Брюховецького економічні аспекти запровадження воєводської системи, тобто оподаткування селянського та міщанського населення на користь царя [6, с. 47].

Таким чином ми можемо стверджувати, що причину зради І.Брюховецького російські історики пояснювали його політичними помилками. З одного боку, гетьман потрапив під вплив ображеного Москвою єпископа Мефодія, з іншого – він мав необережність повірити П.Дорошенку. Чимала вина у тому, що трапилось, полягала у незграбній московській дипломатії. Російська історіографія визнавала, що у той момент повстання було цілком закономірним, тому що Лівобережжя було невдоволене політикою

Москви. Такою ж закономірною подією вони вважали загибель І. Брюховецького, якій за часів свого гетьманування зумів настроїти проте себе усі соціальні шари в Україні не виключаючи козацтва. Надалі було б корисно продовжити дослідження оцінок російськими істориками діяльності І. Брюховецького, спираючись не стільки на опубліковані роботи, скільки на архівні матеріали, що збереглися і мають відношення до історії російської історичної науки.

Список використаної літератури

1. Греков В. Брюховецкий Ив. Мартынович // РБС. – Т. III. – СПб., 1903. – С. 420.
2. Иловайский Д.И. История России. Отец Петра Великого: Алексей Михайлович и его ближайшие преемники / Д.И. Иловайский. – М. : Чарли, 1996. – 624 с.
3. Карпов Г.Ф. Киевская митрополия и московское правительство во время соединения Малороссии с Великою Россией. Статья третья: Мефодий Филимонович. Епископ Мстиславский и Оршанский, блюститель Киевской митрополии. (1661–1668 года) / Г.Ф. Карпов. – М., 1876. – 200 с.
4. Макарий (Булгаков) митрополит Московский и Коломенский. История Русской церкви / М.П. Булгаков. – Кн. VII, т. 12. – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Волоколамского монастыря, 1996. – 672 с.
5. Матвеев П. Москва и Малороссия в управление Ордина-Нащокина Малороссийским приказом / П. Матвеев // Русский архив. – 1901. – Кн. 1. – С. 219–242.
6. Мякотин В. Очерки социальной истории Украины в XVII – XVIII в. / В. Мякотин. – Прага : Ватага и пламя. – 1924. – Т. 1, вып. 1. – 288 с.
7. Пичета В.И. Внешняя политика России / В.И. Пичета // Три века / [сост.: А.М. Мартышкин, А.Г. Свиридов]. – М. : ГИС, 1991. – Т. II. – С. 106–139.
8. Платонов С.Ф. Лекции по русской истории, 1993 / С.Ф. Платонов. – М. : Высш. шк., 1993. – 736 с.
9. Покровский М.Н. Русская история с древнейших времен / М.Н. Покровский, М.Н. Никольский, В.Н. Сторожев. – М., 1911. – Т. III. – 232 с. + 72 с.
10. Розенфельд И.Б. Присоединение Малороссии к России (1654–1793) : [историко-юридический очерк] / И.Б. Розенфельд. – Пг., 1915. – 192 с.
11. Соловьев С.М. Сочинения : в 18 кн. / С.М. Соловьев / [отв. ред.: И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев]. – М. : Мысль, 1990. – Кн. VI, т. 11/ 12: История России с древнейших времен. – 671 с.
12. Эйнгорн В. Отставка А.Л. Ордина-Нащокина и его отношение к малороссийскому вопросу / В.О. Эйнгорн // Журнал Министерства народного просвещения. – 1897. – Ч. XXXIV, ноябрь. – Отд. 2. – С. 118–169.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

S. V. Tarasov

I. BRUHOVETSKIY AND HIS IMPACT UPON RUSSIAN PRE-REVOLUTION HISTORIOGRAPHY

Russian historians tackle upon analyzing researew of the second halt of XIX – beginning of the XX centuries as for the personality of hetmqan I. Bruhovetskiy.

The author concludes about the united view upon the problems concerted with the glowering of I. Bruhovetskiy.

Key words: *Ruyina, I. Bruhovetskiy, Left – Band Ukraine, «Moscow agreement 1665», bishop Mephodiy, Andrusov agreement 1667, P. Doroshenko, rebel I. Bruhovetskiy, Russian historiography.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327

Н. В. Гаврилова, Г. Р. Кухалейшвили

ПРЕВЕНТИВНА ДИПЛОМАТІЯ В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В даній статті аналізуються концептуальні підходи до визначення сутності «превентивної дипломатії», як нової форми дипломатії, яка сформувалася під впливом глобалізації. Були також проаналізовані поняття, складові частини та особливості різних концепцій превентивної дипломатії

Ключові слова: глобалізація, превентивна дипломатія, ООН, конфлікт, концепція, національна безпека

Особливістю сучасного світового розвитку є процес глобалізації. Він визначає досить важливий і впливовий клас економічних, політичних та інших процесів на різних рівнях, який задає нові принципи, норми, правила і процедури прийняття рішень, створюючи в наслідку світ з багатьма взаємозв'язками, взаємодіями та взаємною вразливістю [2, с. 161]. Все це повною мірою відноситься до розвитку процесів глобалізації в сучасній системі міжнародних відносин, під впливом яких йде якісний процес трансформації всієї системи міжнародних відносин та формування нового світового порядку. Таким чином глобалізація вивела на міжнародну арену нову групу акторів. До них відносяться ТНК, неурядові організації, нові міжнародні інститути, котрі витискують держави з позиції головних елементів системи міжнародних відносин. Глобалізація сприяє розмиванню меж між внутрішньою та зовнішньою політикою, вона змінила парадигму міжнародної безпеки, висунув цілий комплекс нових глобальних загроз.

Все це не могло не відобразитися і на ролі дипломатії в сучасному світі. За таких умов саме від дипломатії залежить, по-перше чи відбудеться перебудова міжнародних відносин, чи буде вона мати підконтрольний характер або ж вона стане хаотичною, з не прогнозованими кінцевими результатами. Але у чому полягає сутність нової світової системи [2, с. 161]. Нові характеристики міжнародних відносин вимагають від дипломатії активності та ініціативності, пошуку нових форм, які були б найбільш адекватними до завдань, які поставлені перед сучасною дипломатією. Все це робить актуальною проблемою як теоретичний пошук нових форм дипломатії, так і реалізації даних форм в практиці міжнародних відносин. Актуальність вивчення форм та напрямків сучасної дипломатії обумовлена, на наш погляд, і тим, що ряд дослідників вважають, що дипломатія, в умовах глобалізації, переходить зі сфери мистецтва на рівень технічного оформлення реального економічного переділу світу [3, с. 11]. На наш погляд, дана теза досить передчасна. Реальні події кін. 20 – поч. 21 ст. ще раз переконливо продемонстрували зростаюче значення дипломатії та актуальність тих завдань, які поставлені перед нею. В першу чергу це стосується врегулювання міжнародних конфліктів та кризових ситуацій, кількість яких має яскраво виражену тенденцію до зростання. Все це стимулювало проведення концептуальних наукових, практичних розробок, що в свою чергу сприяло передумові для виокремлення самостійної сфери досліджень і дипломатичної практики [1, с. 11].

Метою даної статті є дослідження нової форми дипломатії – «превентивної дипломатії». Дана форма отримала широке розповсюдження в кін. 20 – поч. 21 ст. В той же час вона не знайшла достатньо глибокого відображення в сучасній історіографії.

Серед робіт, в яких досліджується дана проблематика, необхідно підкреслити дослідження Б. Гуменюка, П. Іскандерова, С. Рединої, Е. Меландера, К. Пігаче, М. Лунда, М. Ігараші, Дж. Джимбоба, Г. Бертранда, Дж. Рамшарана. Також метою даної статті є розглянути існуючі на даний момент концептуальні підходи до розуміння сутності «превентивної дипломатії».

Слід відзначити, що взагалі дефініція «превентивна дипломатія» розуміється як зовнішньополітичні дії спрямовані на попередження різних загроз [10]. Більш того концепція «превентивної дипломатії» та її склад, є многогранним та широким у розумінні та трактовці. Саме тому поняття «превентивної дипломатії» має достатню кількість інтерпретацій, які по різному відображають її сутність та склад.

Аналізуючи теорію міжнародних відносин, помітним є те, що вперше концепція превентивної дипломатії була сформульована в рамках міжнародних організацій.

Так, вперше концепцію превентивної дипломатії, саме поняття визначив генсек ООН Д. Хамершельд (1953–1961 рр.). Превентивною дипломатією вважалися дії спрямовані на недопущення переносу локальних конфліктів в глобальне протистояння двох військово-політичних блоків [9]. Дана дефініція була сформована під час періоду «Мирного співіснування» холодної війни, двоблокового протистояння таборів в третій державі. Основний акцент в застосуванні превентивної дипломатії робився на вирішення міждержавних конфліктів, до моменту втручання до них однієї з наддержав, шляхом проведення «операцій з підтримки миру» під егідою ООН в зонах конфлікту третій держав. В нових історичних умовах після закінчення «холодної війни», при зміні геополітичної ситуації, в умовах глобалізації, генсек ООН Б. Бутрос-Галі (1992–1996 рр.) дав нову дефініцію «превентивної дипломатії», якою вважалися дії спрямовані на попередження виникнення суперечок між сторонами, недопущення переростання існуючих суперечок в конфлікти та обмеження їх обсягів після виникнення [4]. Він відокремив складові частини превентивної дипломатії – «превентивне розгортання сил», «сприяння миру», «підтримка миру», «раннє відстеження конфлікту» [5].

Більш того Б. Бутрос-Галі розширив застосування превентивної дипломатії для попередження не тільки міждержавних, але й внутрішньодержавних етнічних, релігійних конфліктів, розповсюдив практику недопущення переростання локальних криз до регіональних та глобальних для підтримки миру в багатополісному світі [6], [7]. Ідеї Б. Бутрос-Галі були розвинуті наступним генсеком ООН К. Аннаном (1997–2006 рр.) в кін. 20 – на поч. 21 ст., який доповнив ідеї застосування превентивної дипломатії в нових сферах для ліквідації економічної, соціальної нестабільності в різних державах, для ліквідації конфліктів в латентній фазі, додав до елементів превентивної дипломатії ядерне роззброєння, гуманітарну допомогу [11]. В подальшому він реалізував ідею створення «Групи високого рівня з приводу загроз, викликів та змін» для дослідження потенційних загроз світовій безпеці, «Миротворчої Комісії» для попередження даних загроз, їх локалізації, ліквідації [14]. Таким чином пріоритет в розробці концепції превентивної дипломатії має ООН, основу якої складають чотири елементи:

1. «Превентивне розгортання сил ООН» – розміщення військових контингентів ООН в зоні конфлікту, створення демілітаризованих зон для припинення конфлікту, недопущення його ескалації, переростання в регіональний.
2. «Встановлення довіри» – дипломатичні методи переговорів, посередництва для стримування конфлікту, врегулювання суперечок.
3. «Далеке виявлення» – пошук інформації для виявлення конфлікту в латентній фазі, для застосування інших елементів превентивної дипломатії ООН.

4. «Примус до миру» – форма військового втручання, загроза до застосування військової сили, з метою примусу учасників конфлікту погодитися на збереження або відновлення миру на умовах світового співтовариства [15].

На відміну від концептуальних основ превентивної дипломатії ООН, згідно ідеям та поглядам представників АСЕАН, превентивною дипломатією вважається консенсусна дипломатична та політична діяльність суверенних держав для допомоги попередити міждержавні суперечки, конфлікти, які становлять потенційну загрозу регіональному миру та безпеці [10]. Дана дефініція включає допомогу в попередженні переростання міждержавних спорів, конфліктів у збройне протистояння, допомогу в мінімізації наслідки міждержавних суперечок, конфліктів.

Сутність концепції превентивної дипломатії АСЕАН полягає у 8 принципах, які передбачають проведення превентивної дипломатії завдяки мирним методам переговорів, вивчення, посередництва, узгодження; незастосування примусу, військової сили, проведення вчасних превентивних дій невійськового характеру; нейтральність та безсторонність; наявність упевненості задля попередження будь-яких загроз; консенсус та консультації за добровільною участю усіх членів АСЕАН; превентивна дипломатія повинна застосовуватися до міждержавних конфліктів; здійснюватися за міжнародно-правовими нормами; пріоритет Уставу ООН як основи міжнародно-правових норм [8].

Таким чином аналіз концептуальних основ превентивної дипломатії згідно концепції АСЕАН, свідчить про звуження превентивної дипломатії до дипломатичного та паціфічного шляху вирішення суперечок та конфліктів між державами в рамках регіону.

Спільним для концепцій превентивної дипломатії створених в рамках ООН та АСЕАН є колективне застосування превентивної дипломатії, зведення її до глобальних або регіональних процесів миротворництва, до вирішення глобальних проблем гуманітарного, соціального, економічного характеру.

Поряд з ООН, АСЕАН, проблема превентивної дипломатії активно розглядалася дослідниками ряду держав.

Значний інтерес представляє концепція превентивної дипломатії викладена в дослідженні французьких вчених Е. Меландера та К. Пігаче «Попередження конфлікту: поняття та виклики», на основі ідей представників миротворчої «Групи Карнегі», згаданих нами генсеків ООН. На їх думку дефініцією «превентивна дипломатія» є попередження конфлікту, ефективність якого залежить від його стадії [9]. Вони відокремили засоби для попередження конфліктів згідно їх стадій та характеру, які в свою чергу є елементами даної концепції превентивної дипломатії:

1. Первинне попередження – дії спрямовані на попередження конфлікту в зачатковому стані, тобто в латентній фазі, на ліквідацію до того моменту коли він може проявитися, завдяки переважно дипломатичним методам.

2. Вторинне попередження – попередження конфлікту на стадії ініціації, коли тільки з'являється інформація, завдяки недопущенню переростання міждержавних суперечок в військовий конфлікт, попередженню його обсягів та локалізації.

3. Третинне попередження – заходи під час стадії деескалації конфлікту або пост конфліктного будівництва в зоні конфлікту для недопущення його ескалації.

4. Пряме попередження – швидка та своєчасна відповідь на потенційну кризу чи загрозу, яка передбачає ознайомлення з конфліктною, кризовою обстановкою, контроль за застосуванням зброї, переговори, посередництво, санкції.

5. Структурне попередження – більш довгі дії для ліквідації джерела конфлікту, проведення заходів по покращенню політичного, економічного, соціального рівня конфліктуючих сторін для ліквідації причин конфлікту.

6. Комплексне попередження – вирішення глобальних проблем в рамках міжнародних організацій, наднаціональних об'єднань (незаконна торгівля зброєю, наркотрафік, смертельні хвороби, екологічна деградація) [9].

Можна помітити, що концепція політологів Е. Меландера, К. Пігаче, розрахована на застосування в сфері миротворництва, для вирішення глобальних проблем в гуманітарній, економічній, політичній сфері.

Ряд дослідників сьогодні розглядають концепцію превентивної дипломатії в контексті зовнішньої політики окремої держави. Особливий інтерес в даному напрямку представляє концепція американського політолога М. Лунда. За його концепцією превентивною дипломатією є комплекс дій окремої держави для недопущення агресії, погрози по відношенню до себе з боку іншого актору міжнародних відносин, а також своєчасне попередження дій іншої сторони, які можуть призвести до загрози для національних інтересів держави (безпека кордонів, громадян, сфер впливу в інших регіонах), односторонні та колективні дії для ліквідації передумови до регіональної чи глобальної кризи [12]. Тобто ми бачимо, що згідно даної дефініції превентивна дипломатія виступає як метод для недопущення виникнення загрози національним інтересам або для їх забезпечення, є не тільки діями спрямованими на миротворництво, або ліквідацію конфліктів, але спрямованими на недопущення виникнення загрози для безпеки держави, безпеки її союзників, сфер впливу, регіональної та глобальної безпеки. Превентивна дипломатія, згідно даному визначенню передбачає конкретний комплекс дій, методів для її ефективного здійснення. Згідно концепції М. Лунда, усі елементи, які складають превентивну дипломатію поділяються на військові та невійськові [12].

До невійськових елементів превентивної дипломатії М. Лунд відносить переговори, санкції. Завдяки переговорам можливе нівелювання конфліктогенної ситуації, агресивних амбіцій потенційного агресора, знаходження компромісу для задоволення інтересів обох сторін. Санкції застосовуються по відношенню до іншої держави, організації діяльність якої має характер потенційної, побічної загрози по відношенню до національних інтересів, вони спрямовані на створення повної або часткової ізоляції по відношенню до держави, яка порушуючи норми міжнародного права створює загрозу для безпеки конкретної держави, її союзників і навіть світового суспільства. Також до невійськових елементів політолог відносить «систему дальнього відстеження», яка передбачає діяльність розвідки, аналіз потенційної загрози, збір важливої інформації неурядовими організаціями, окремими особами, про цілі та зовнішньополітичні задачі держави, діяльність якої представляє загрозу національним інтересам. Не менш цікавим є елемент «співпраця з іншими акторами міжнародних відносин», який полягає у активній співпраці держави в різних сферах з союзниками, міжнародними організаціями, які спільно використовують превентивну дипломатію. Одним з невійськових елементів М. Лунд розглядає ультиматум, який висувається коли переговори з супротивником приречені на провал, а загроза є досить серйозною для обмеження санкціями [12].

Військова складова превентивної дипломатії по М. Лунду включає в себе ряд елементів, які можна поділити на два типи:

1. Військові елементи непрямого застосування – акції попередження загрози або реалізації національних інтересів використовуючи потенційну можливість застосування ВС, або використання військового потенціалу, як тиск на державу. Вони включають «демонстрація сили» (стримування супротивника від застосування військової сили завдяки більш міцному військовому потенціалу), «стратегічні сили» (наявність ядерної зброї для стримування дії супротивника), система ПРО (захист території держави від ракетно-ядерного удару) [12].

2. Військові елементи прямого застосування – використання різних видів озброєння, військової техніки, а також участі Збройних Сил, ВПС, ВМС у військових операціях з метою ліквідації потенційної загрози для національних інтересів до того моменту коли вона стане реальною та непередбаченою, або у випадку неефективності невійськових засобів, військових елементів непрямого застосування. На думку М. Лунда, використання даних елементів має під собою добру матеріальну, військово-технічну базу, тому що вони передбачають використання новітньої військової техніки для оперативного попередження потенційної загрози. Дані елементи включають «превентивне розгортання» ВС (розміщення військових контингентів на тій території, від якої відходить загроза, яка зможе торкнутися національної безпеки, інтересів, або призвести до можливих військових дій на національній території, або на території держав-союзників), «операції з примусу до миру» (проведення наступальних військових операцій у випадку агресивних дій іншої сторони по відношенню до союзників, держав, у випадку внутрішньополітичної кризи в держави, де знаходяться інвестиції або концесії, у випадку порушення іншою стороною міжнародно-правових норм), «превентивна присутність» (наявність військових баз в ключових кутках світу), «сили швидкого реагування» (мобільні підрозділи Армії, ВВС, ВМФ для створення переваги одразу після об'явлення війни супротивнику) [12].

На наш погляд концепція превентивної дипломатії М. Лунда виходить з того, що сутністю превентивної дипломатії виступає попередження і ліквідація потенційних загроз, для національних інтересів держави, безпеки союзників і навіть глобальній безпеки, котрі можуть з'являтися в різних регіонах світу, завдяки застосуванню різних елементів, які є послідовними в застосуванні, взаємообумовленими, взаємопов'язаними. Саме сукупність невійськових та військових елементів складає превентивну дипломатію як зовнішньополітичне явище.

Таким чином в сучасній теорії міжнародних відносин існує декілька підходів до проблеми превентивної дипломатії, що свідчить про складність даної дипломатії як за своєю сутністю, так і по методам її реалізації. Але серед основних проаналізованих концепцій превентивної дипломатії виокремлюється концепція М. Лунда, відмінними рисами даної концепції є можливість її застосування індивідуально або колективно, наявність невійськових та військових елементів, вплив інших концепцій превентивної дипломатії. Тому на наш погляд, дана концепція є найбільш гнучкою, глибоко відпрацьованою в теоретичному плані, адекватною до сучасних викликів та загроз.

Список використаної літератури

1. Гумелюк Б. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання / Б. Гумелюк // Зовнішні справи. – 2009. – № 6. – С. 11.
2. Ланцова С. А. Мировая политика и международные отношения / С. А. Ланцова, В. А. Ачкасова. – Питер, 2005. – С. 161.
3. Литорина О. Л. Глобализм и регионализм: тенденции мирового развития и фактор социально – экологического развития России / О. Л. Литорина, Н. М. Межевич. – Спб., 2002. – С. 9.
4. Boutros-Ghali B. An Agenda for Peace Preventive diplomacy, peacemaking and peace – keeping, 17 June 1992 [Electronic resource] / B. Boutros-Ghali. – Mode of access : <http://www.un.org/Docs/SG/agpeace.html>.
5. Boutros-Ghali B. An Agenda for Development Report of the Secretary – General, 1995 / B. Boutros – Ghali [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/226/32314.html>.
6. Boutros-Ghali B. Global Leadership: After the Cold War [Electronic resource] / B. Boutros-Ghali. – Mode of access : <http://www.foreignaffairs.com/articles/51845/boutros-boutros-ghali/global-leadership-after-the-cold-war>.

7. Boutros-Ghali B. Report of the Secretary – General on the work of the Organization supplement to An agenda for peace: position paper of the Secretary – General on the occasion of the fiftieth anniversary of the United Nations, 3 January 1995 / B. Boutros – Ghali [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.un.org/Docs/SG/agsupp.html>.
 8. Charter of the Association of Southeast Asian Nations [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.aseansec.org/21069.pdf>.
 9. Djibom J. An analysis of Hammarskjold's theory of preventive diplomacy [Electronic resource] / J. Djibom. – Mode of access : <http://www.peaceopstraining.org/theses/djibom.pdf>
 10. Igarashi M. Preventive Diplomacy and Conflict Resolution / M. Igarashi http://unu.edu/hq/japanese/g_s_j/g_s2001j/kanazawa1/Lec3_full_e.pdf
 11. In larger freedom: towards development, security and human rights for all Report of the Secretary – General [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.un.org/largerfreedom/contents.htm>
 12. Lunde M. Undertaking preventive diplomacy / M. Lunde [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.foreignaffairs.com/articles/51214/michael-s-lunde/undertaking-preventive-diplomacy>
 13. Melander E. Conflict prevention: concepts and challenges [Electronic resource] / E. Melander, C. Pigache. – Mode of access : http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/konfliktpraev_02_concept&challenges_e_melander_c_pigache_10.pdf
 14. Report of the Secretary – General on the work of the Organization, 31 August 1999 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.un.org/Docs/SG/Report99/toc.htm>
 15. Bertrand G. Diplomacy at the UN [Electronic resource] / G. Bertrand, G. Ramcharan. – Mode of access : Ramcharan <http://iupressonline.iupress.org/v86v6/1>
- Стаття надійшла до редакції 17.09.2011 р.

N. V. Gavrilova, G. R. Kukhalejschvili

THE PREVENTIVE DIPLOMACY

IN MODERN THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

In this article conceptual approaches, defining the nature of the «preventive diplomacy», formed by the influence of globalization, are analyzed. The definition, the parts and specialties of different concepts of preventive diplomacy were also analyzed.

Key words: globalization, preventive diplomacy, UN, conflict, concept, national security.

УДК 316.723

Н. О. Качинська

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ТАКТИКА ФОРМУВАННЯ ПРИВАБЛИВОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Аналізується проблема застосування публічної дипломатії як тактики формування привабливого іміджу держави на міжнародній арені в сучасних умовах розвитку світового соціуму. Пропонується систематизація інструментів даної тактики за ступеню ефективності.

Ключові слова: імідж держави, публічна дипломатія, інструменти публічної дипломатії.

Формування іміджу держави на міжнародній арені є дуже складним та багатограним політичним процесом. Феномен «іміджу держави», відомий людству з давнини, за новітніх умов набуває стратегічного значення. Світовий досвід переконливо свідчить, що не існує та не може існувати двох однакових стратегій іміджевої політики, адже кожна країна унікальна. Проблема пошуку методів ефективного стратегічного формування привабливого міжнародного іміджу вимагає теоретичного узагальнення сучасних концептуальних та прикладних підходів.

Публічна дипломатія – це найбільш комплексна та глобальна тактика формування привабливого іміджу держави на міжнародній арені, інструменти реалізації якої застосовуються окремо або в цілому. Публічна дипломатія певним чином реалізує аспекти брендингу, PR та пропаганди.

Метою статті є проаналізувати інструменти тактики публічної дипломатії та запропонувати їхню систематизацію в залежності від рівня ефективності.

Дослідження публічної дипломатії як тактики формування привабливого іміджу держави ґрунтується на широкій **історіографічній та джерельній базі**. Слід назвати ім'я теоретиків, які постійно працюють в напрямі вивчення публічної дипломатії, роботи яких представляють найбільшу цінність для представленого дослідження: М. Леонард, К. Коулз, К. Фітчпатрік, Д. Хофман, Д. Каппелер, М. МакКлеллан, К. Накамура, Г. Пітерсон, В. Руг, П. Сміт та інші. Основними джерелами дослідження виступили: Стратегія публічної дипломатії США (2005, 2008 рр.), Звіт комісії з діяльності в сфері публічної дипломатії (заходи та програми).

Якщо звернутися до історії розвитку тактики публічної дипломатії, то вперше термін «публічна дипломатія» був запропонований викладачем Університету Тафтса Е. Джуліоном. Публічною дипломатією він назвав вплив на суспільну думку іноземної держави задля впливу на її зовнішню політику [5, с. 67]. Відомий британський дослідник, керівник «мозкового центру» з питань зовнішньої політики, М. Леонард зазначає: «публічна дипломатія базується на тлумаченні іміджу чи репутації держави як суспільного добробуту, який спроможний як покращити, так і погіршити умови оточення для діяльності індивідуума; робота над іміджем завжди має зворотній вплив – питання в тому, яким він буде: позитивним чи негативним» [8, с. 16].

Мета публічної дипломатії, на думку М. Леонарда, полягає в такому:

1) підвищення рівня та якості знань світової спільноти про певну країну (слід примусити країну А постійно думати про певну країну В, вдосконалювати їхнє ставлення, а також за необхідністю змінювати негативне);

2) підвищення суспільної оцінки держави (створення позитивного сприйняття міжнародної ролі та інтересів держави, слід примусити світове суспільство дивитися на країну В з необхідної точки зору);

3) зацікавлення суспільства певною країною (через посилення зв'язків – від освітніх реформ до наукового співробітництва; покращення образу країни А як привабливого місця для туризму, навчання, дистанційної освіти; зацікавлення іноземних покупців товарами з позначкою «вироблено у вашій країні А», підвищення інтересу до культури, цінностей та особливостей країни А);

4) вплив на світову спільноту таким чином, щоб компанії хотіли робити інвестиції, громадяни відстоювали ваші позиції, а політики вважали вас найперспективнішим партнером) [8, с. 34, 40–44].

З метою реалізації поставлених цілей, публічна дипломатія передбачає такі заходи:

- щоденна комунікаційна робота, що має на меті миттєве відображення подій у новинах через необхідне стратегічне висвітлення;

- стратегічна комунікація – формування загального сприйняття держави, тобто формування її іміджу;

- створення довготермінових зв'язків через програми наукового та освітнього обміну, конференції, залучення світового суспільства до власних медіа [4].

Першими використовувати публічну дипломатію як тактику формування привабливого іміджу держави почали США. Стратегічні комунікаційні технології формування іміджу США пройшли довгий шлях трансформації та вдосконалення в умовах бурхливих змін, що мали місце в історії міжнародних відносин ХХ століття. Кардинальні зміни на міжнародній арені на початку ХХІ столітті поставили іміджеву політику США в якісно нові умови. Система формування зовнішньополітичного іміджу Америки, яка склалася протягом ХХ століття, виявилася неспроможною ефективно реагувати на виклики та загрози, які постали перед США та їхньою зовнішньою політикою в новому столітті. Терористичні акти 11 вересня 2001 року стали поштовхом для багатьох змін у зовнішній, оборонній та іміджевій політиці США. Саме з цього моменту в сфері діяльності іміджевої політики з'являються такі феномени, як тероризм, мусульманський світ та зброя масового знищення. Нова Доктрина національної безпеки США («U.S. National Security Strategy: a new era») чітко зазначає нові загрози та виклики США (серед головних – тероризм та зброя масового знищення) та три базові принципи зовнішньої політики США:

1) вести за собою світ у боротьбі з тероризмом та агресивними режимами, які прагнуть отримати зброю масового знищення;

2) зміцнювати та сприяти відносинам з великими державами;

3) надавати переваги свободі та демократії через розповсюдження американських цінностей у світі [13].

Якісно новий етап в діяльності американських державних установ, що задіяні в реалізації іміджевої та інформаційної політики США, розпочинається з призначенням на посаду Держсекретаря США К. Райз, яка майже в першому зі своїх виступів наголосила на тому, що «якщо ми бажаємо перемогти у «війні ідей», ми повинні діяти більш ефективно, ніж тепер» [3, с. 11]. К. Райз одразу поставила завдання збільшити фінансування сфери іміджевої та інформаційної політики близько на 20%. Також були чітко окреслені стратегічні об'єкти – це країни СНД та Близького Сходу. Однак, К. Райз не вигадала нічого нового, вона надала нового життя відомій ідеї Президента Р. Рейгана, що «вже зовсім скоро результат війни будуть визначати не кількість бомб та ракет, а перемоги та поразки у війні ідей» [9]. Сьогодні проблемою іміджу та інформаційної політики держави в США опікуються такі державні установи:

- Офіс політики, планування та ресурсів для публічної дипломатії та зв'язків з громадськістю;

- Відділ міжнародних інформаційних програм Держдепартаменту США;

- Комісія з питань публічної дипломатії;

- Бюро міжнародної трансляції;

- Бюро з питань освітніх та культурних обмінів США [11, с. 18, 19–20, 21].

Активну участь у реалізації іміджевої політики США беруть неурядові організації та різноманітні інститути, які фінансуються за рахунок приватних фондів: Асоціація американської зовнішньої політики, Коаліція лідерства США закордоном, Асоціація дипломатичної освіти та підготовки та інші [12].

Сучасний процес формування іміджу США враховує велику кількість факторів і передбачає виконання таких етапів:

1) весь світ поділяється на цільові райони (може бути окрема держава) за певними характеристиками, які по-різному використовуються в певній конкретній ситуації (географічне розташування, історичний розвиток, релігійні та національні особливості, політична система та напрямки зовнішньої політики, ступінь зацікавленості США в цьому регіоні). Так, сьогодні в США виділяють Латинську Америку, «стару Європу», «нову Європу», мусульманський світ, країни СНД та Росію, відсталі країни Африки та Близький Схід [12];

2) кожен з цільових районів поділяється на окремі цільові групи за віком, соціальним статусом, політичними або ідеологічними поглядами, ступенем відкритості та поінформованості, а також з точки зору зацікавленості США в певній цільовій групі;

3) вивчення всіх можливих факторів, які прямо чи опосередковано впливають на формування іміджу США в конкретному регіоні чи цільовій групі (історичні фактори, політико-економічні, соціально-культурні, інформаційні, суб'єктивні та інші) [10];

4) детальний аналіз цільової групи, всіх існуючих особливостей, а також моніторинг іміджу США в групі;

5) прийняття рішення щодо напрямків та засобів реалізації іміджевої політики для окремої цільової групи та прогнозування перешкод;

6) проведення моніторингу результатів діяльності та пошук можливих шляхів покращення [1].

Отже, аналіз досвіду США продемонстрував, що результат іміджевої політики залежить від обраної комунікативної тактики. Публічна дипломатія як тактика формування позитивного іміджу у світі вважається найбільш ефективною.

У зв'язку із зазначеним вище вважаємо за доцільне узагальнити інструментарій публічної дипломатії до таких груп:

- медіа-менеджмент;
- стратегічні комунікативні дії;
- налагодження довготривалих стосунків.

Медіа-менеджмент передбачає щоденну роботу із ЗМІ, націлену на розповсюдження необхідних новин у правильному форматі, а також підвищення зацікавленості та лояльності з боку закордонної аудиторії через створення тематичних передач, фільмів тощо. Така робота здійснюється переважно за допомогою створення міжнародної телевізійної та радіомовної мережі; видання та поширення друкованих журналів, газет, буклетів; розміщення матеріалів у місцевих ЗМІ; заохочення та співпраці з іноземними журналістами; завдяки презентаційній роботі в мережі Інтернет [15, с. 7–8].

Створення міжнародної телевізійної та радіомовної мережі є міцним інструментом впливу на закордонну аудиторію. Так, перші міжнародні радіомережі були засновані в 1923 в Радянському Союзі – радіостанція «Москва», у 1927 році в Німеччині, трохи згодом в 1932 році з'явилась британська мережа «BBC» [7]. Сьогодні переважна кількість держав мають власні міжнародні телевізійні та радіомовні мережі, робота яких фінансується з державних бюджетів, що ще раз підкреслює їхню вагу та рівень ефективності реалізації іміджевих цілей.

Серед ЗМІ слід особливу увагу звернути на телебачення як особливий інструмент вербальних та візуальних якостей. Як зазначають експерти, можливість зменшувати різницю між фактами та вигадкою у телебачення найбільша. Новини, які пропонує диктор на фоні відеоряду з місця подій, не викликає сумніву, а використання методу «позиціонування», головна ідея якого – підміна понять (наприклад, замість слів «атака»

чи «військова операція» використовуються слова «миротворча операція» чи «контроль ситуації»), закріплює потрібні враження.

Однією з найефективніших програм формування іміджу США вважається створення всесвітньої телевізійної мережі «Уорлднет» («WorldNet»). Після першої прес-конференції на «Уорлднет» в 1983 році пройшли тисячі діалогів, у яких брали участь президенти багатьох країн світу, держсекретарі США, загальновідомі економісти США та Латинської Америки, низка передач про вибори президента США, програми про небезпеку руйнування озонового шару, тощо. Міжнародна телевізійна мережа «Уорлднет» сьогодні зв'язує Вашингтон із 80 країнами світу. У Західній Європі її спеціалізована мережа «Євронет» («EuroNet») охоплює 96 кабельних систем, 8 телевізійних станцій, 121 готель, що приймають телепередачі з Вашингтону. Її аудиторію складають майже 14 млн. користувачів. Через цю мережу проходить трансляція 50 американських серіалів, які розкривають всі аспекти американської культури: музики, політики, економіки, бізнесу, історії [14]. Трохи меншого значення експерти надають видавництву тематичних журналів та газет, які є інструментом інформаційного впливу на закордонну аудиторію особливо в контексті створення бренду країни.

Важливим питанням у контексті медіа-менеджменту є робота із закордонними ЗМІ, яка поєднує такі питання, як розміщення необхідних матеріалів, сприяння бажаному висвітленню подій у місцевій пресі та заохочення до роботи іноземних журналістів. Важливість цього питання є очевидною з позицій психологічного аспекту, оскільки закордонна аудиторія сприймає більш позитивно інформацію місцевих ЗМІ або авторитетних світових мас-медіа. Наприклад, сьогодні в Лондоні працює 2000 іноземних журналістів, яких британський уряд вважає найкращим каналом розповсюдження потрібної інформації у цільових регіонах. Особливу увагу цій проблемі надають в Ізраїлі, який, на думку експертів, має найкращий механізм заохочення іноземних журналістів через створення сприятливих умов виконання їхньої роботи (організація зустрічей та інтерв'ю з представниками влади, бізнесу, культури тощо) та умов комфортного проживання. Відомим є той факт, що використання інформаційних ресурсів як «м'якої сили» є пріоритетним напрямом зовнішньої політики Ізраїлю [2].

Найпотужнішим каналом вільного розповсюдження різного роду та різної якості інформації є мережа Інтернет. Широкомасштабна інформатизація світового суспільства відкрила доступ до Інтернет мільйонам користувачів. Традиційні друковані видання, телевізійні канали та радіостанції сьогодні обов'язково мають свій віртуальний варіант, що відкриває можливості для глобального розповсюдження інформації та швидкого доступу до неї. Присутність держави в мережі Інтернет через створення спеціалізованих сайтів є однією з пріоритетних задач реалізації іміджевої стратегії [6]. Проте зазначені процеси, з одного боку, відкривають неабиякі можливості інформаційного впливу, а з іншого – формують нові загрози через неможливість контролю над розповсюдженням інформації будь-якого роду про країну. Як результат, це зменшує можливості стратегічного формування іміджу держави. Таким чином, медіа-менеджмент або контроль над розповсюдженням інформації є стратегічно необхідним компонентом здійснення публічної дипломатії та формування іміджу держави в очах світової спільноти.

Наступна група інструментів – стратегічні комунікативні дії – передбачає реалізацію середньострокових цілей та виконання такої роботи: проведення виставок та інших мистецьких заходів переважно дипломатичними установами держави; демонстрація спортивних та творчих надбань держави; демонстрація вітчизняної кінематографії тощо. Така група інструментів майже завжди приносить позитивний та

довготривалий результат з формування іміджу держави. Наприклад, кінематографія є вагомим інструментом реалізації тактики пропаганди.

Щодо налагодження довготривалих стосунків, така робота проходить в рамках програм обміну спеціалістами, науковцями, студентами. Слід звернути увагу на те, що сфера культурно-освітніх обмінів залишається пріоритетною з огляду на рівень її фінансування як державою, так і приватними фондами. «Особлива роль в іміджевій політиці належить культурно-освітнім програмам, за допомогою яких виникають так звані «іміджеві носії»» [15, с. 77–78]. Перебування в країні суттєво впливає на життя учасників програм, під час яких вони максимально поєднуються з місцевими культурними, соціальними, політичними та ідеологічними цінностями. Повертаючись додому, учасники прагнуть своїми спогадами вразити власне оточення або змінити ставлення співвітчизників до країни попереднього перебування. За досвідом США, результативність цього напрямку іміджевої роботи забезпечується шляхом виконання таких умов:

- для участі в програмах обміну відбираються найбільш талановиті та перспективні представники цільової групи або держави, які можуть в майбутньому здійснити вплив на зовнішню чи внутрішню політику своєї країни (так свого часу в американських програмах обміну прийняли участь М. Тетчер, Г. Шмідт, А. Садат, В. Жискар д'Естен та інші);

- перевірка заповнених англійською мовою анкет учасників та проведення співбесід – сфера компетенції та наполегливої роботи професійних психологів, від вибору яких залежить результативність цього напрямку;

- спеціалісти в галузі психології також займаються розробленням плану цих програм та умовами їх проходження для учасників: від жорстоких умов виживання до безкоштовного використання архівів, бібліотек, технічних засобів;

- програми обмінів та культурно-освітні програми здійснюються активно в тих регіонах та країнах, у яких зацікавлена зовнішня політика США, частіше за 3–4 роки до необхідної події (отже, «кольоровим» революціям передували численні програми в країнах колишнього СНД, особливо Грузії, Україні, Білорусії, Росії, Молдові; після подій 11 вересня такі заходи спрямовані переважно на представників арабських країн) [15].

Велика Британія витрачає приблизно 35 мільйонів фунтів стерлінгів щороку на здійснення програм обміну для іноземних студентів: переважна більшість з них – це представники Китаю, Індії, Індонезії, Мексики, Бразилії та Росії. За загальною кількістю українські студенти, які в 2005–2006 році побували у Великій Британії за державними програмами освітнього обміну, що фінансуються з британського бюджету, посідають 17 місце з 30 можливих [2].

Таким чином, характерною рисою публічної дипломатії як тактичного засобу реалізації іміджевої стратегії держави є комплексність. Однак, слід враховувати, що використання усього інструментарію публічної дипломатії вимагає великих фінансових та людських ресурсів, що є неможливим для багатьох країн, що розвиваються, особливо в умовах фінансової кризи та дефіцитів бюджету. Публічна дипломатія спрямована на формування привабливого іміджу держави майже в усіх його проявах (мається на увазі імідж політичний, культурний, інвестиційний, туристичний тощо).

Отже, публічна дипломатія спрямована на формування комплексного позитивного іміджу держави – політичного, економічного, культурного, ідеологічного – та потребує використання широкомасштабних ресурсів. Публічна дипломатія як тактика формування іміджу держави є сферою державного регулювання та реалізації.

Список використаної літератури

1. Armstrong M. Developing a national strategic communications and public diplomacy strategy [Electronic resource] / M. Armstrong – Mode of access: http://mountainrunner.us/developing_a_national_strategi.html.
 2. Coles C. Public Diplomacy Review / Lord Carter of Coles. – Mode of access: [www.fco.gov.uk-1 file.pdf](http://www.fco.gov.uk-1_file.pdf). – Last access: 04.04.09.
 3. Fitzpatrick K. R. The collapse of American public diplomacy: what diplomatic experts say about rebuilding America's image in the world: United States Information Agency Alumni Association Survey / Fitzpatrick R. Kathy. – Quinnipiac University, 2008.
 4. Hoffman D. Beyond public diplomacy [Electronic resource] / David Hoffman // Foreign Affairs, March/April, 2005. – Mode of access: <http://www.foreignaffairs.org/20020301faessay7974/david-hoffman/beyond-public-diplomacy.html>
 5. Glassgold S. M. Public Diplomacy: the evolution of literature [Electronic resource] / S. M. Glassgold. – The International Search Association. – Mode of access: www.allacademics.com/pd_theory_and_notion.pdf
 6. Information Sharing Strategy – 2008: United States Intelligence Community [Electronic resource]. – Mode of access: www.state.gov/IC_Information_Sharing_Startegy.pdf
 7. Kappeler D. Diplomacy of tomorrow: new developments, new methods, new tools / Dietrich Kappeler. – Geneva, 2007. – 15 p.
 8. Leonard M. Public Diplomacy / Mark Leonard, Catherine Stead, Conrad Smewing. – London: The Foreign Policy Center, 2002 – 101 p.
 9. McClellan M. Public diplomacy in the context of traditional diplomacy [Electronic resource] / Michael McClellan. – Mode of access: www.publicdiplomacy.org/45.htm.
 10. Nakamura K. U.S. Public Diplomacy: Background and Current Issues [Electronic resource] / Kennon H. Nakamura., Matthew C. Weed. – Congressional Research Service. – December, 2009. – Mode of access: www.crs.gov.
 11. Peterson G. P. Finding America's Voice: a Strategy for Reinvigorating U.S. Public Diplomacy: Report of an Independent Task Force / Peter G. Peterson, Kathy Bloomgarden, Grunwald Henry, Morey E. David, Shibley Telhami. – USA: Council on Foreign Relations, 2003. – 100 p.
 12. Public diplomacy activities and programs [Electronic resource]. – Mode of access: www.publicdiplomacy.org/12.
 13. Public diplomacy strategy in 2005: Committee report [Electronic resource]. – Mode of access: <http://tomas.loc.gov/12345.html>.
 14. Rugh W.A. Broadcasting and American public diplomacy [Electronic resource] / W.A. Rugh // The Transnational Broadcasting Studies Journal. – Mode of access: www.tbsjournal.com/rugh.htm.
 15. Smith P.H. Public Diplomacy [Electronic resource] / Pamela Helena Smith. – Mode of access: www.diplomacy.edu/Books.
- Стаття надійшла до редакції 17.09.2011 р.

N. A. Kachinskaya

**PUBLIC DIPLOMACY AS A TACTICS OF ATTRACTIVE IMAGE
FORMATION OF A STATE ON THE INTERNATIONAL SCENE**

The problem of realizing public diplomacy as a tactic to create attractive image of a state on the international scene under the current conditions of world development is analyzed. The systematization of this tactic's instruments according to the efficiency level is proposed.

Key words: *image of a state, public diplomacy, instruments of public diplomacy.*

УДК 323.174(477)

Є. В. Рябінін

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ 1917 ТА 2011 РОКІВ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ МОНОГРАФІЇ І.Ф.КУРАСА**

Робиться порівняльний аналіз політичного стану України в революційний період 1917 року та сучасного етапу розвитку держави, проводяться історичні та політологічні паралелі між Україною початку ХХ та ХХІ століть. Порівняння ґрунтується на праці видатного українського вченого Івана Федоровича Кураса «Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазный партий на Украине».

Ключові слова: *політичні партії, революція, внутрішня політика, політична еліта*

Для того, щоб спрогнозувати майбутнє будь-якої держави, необхідно ретельно вивчити її історію. В різні політичні епохи державою керують різні лідери, хоча, їх модель управління, в більшості своєї, однакова. Крім того, доля, а також поведінка держави на міжнародній політичній арені доволі схожі. Глибоке вивчення історії держави може дати відповідь на такі запитання сучасності, наприклад – чому Росія веде себе агресивно на міжнародній арені та чому Україна знову займає периферійне місце в міжнародній політиці?

Автор цієї статті ставить перед собою завдання провести історичні та політологічні паралелі політичного стану України в революційний період 1917 року та сучасного етапу розвитку. Це порівняння буде ґрунтуватися на праці видатного українського вченого Івана Федоровича Кураса «Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазный партий на Украине». Монографія була видана в 1978 році і присвячена ідейно-політичному краху дрібнобуржуазних партій в Україні в процесі утвердження ленінських ідей пролетарського інтернаціоналізму. Автор статті наводить цитати з монографії без перекладу, тобто на російській мові, для того, щоб показати всю палітру описання стану політичних партій революційного періоду у порівнянні із сучасністю.

Ситуація в дореволюційний та пост революційний період нагадують ситуацію в сучасній Україні. Перш за все, Іван Федорович зазначає, що «имея достаточно сильную питательную социальную сферу, обладая незаурядной способностью к политической мимикрии и нередко выступая с псевдосоциалистическими лозунгами, мелкобуржуазные партии пытались увлечь массы на антисоциалистический, так называемый третий путь, неоднократно заявляя о своих претензиях на руководство и политическую гегемонию. Но всякий раз, на крутых поворотах истории цветистые фразы о «чистой» демократии, народовласти, социальном мире и национальном единстве не могли скрыть глубоко чуждый подлинным интересам трудящихся смысл их теорий, идеологических доктрин, программ и политики [1, с. 4]».

Описуючи ситуацію 1917 року, Іван Федорович несвідомо дав характеристику сучасному українському політичному дню. Після відомих подій 2004 року до управління на усіх рівнях державної влади прийшли персоналії, які не мали ані професійних здібностей, ні належного досвіду, ні розуміння ситуації та подальшого прогнозування, а часом й належної освіти. З 2004 року представники цієї політичної сили паразитують на обіцянках з очевидної соціалістичною вівіскою. Їх думка зводиться до того, що лише вони мають змогу вивести країну із кризи, до якої, доречі, вони її привели,

маючи повну гегемонію влади. Проте, те тяжке становище, в якому опинилась Україна, обумовлено не лише світовою фінансовою кризою. Наша держава переживає глибоку управлінську кризу. Після 2004 року було звільнено близько 10 тисяч держслужбовців різних рівнів влади, небажаних для сучасного режиму. Їх замінили працівники, які не здатні виконувати роботу на своїй ділянці на належному рівні.

Як і в далекому 1917 році, сьогодні політики роблять заяви про національну єдність, якої в Україні немає, демократії, рівень якої за оцінками організації Freedom House став нижче порівняно із 2004 роком, політичні сили виходять до народу із соціалістичними лозунгами.

Проаналізувавши ситуацію на партійній арені, приходимо до висновку, що сьогодні немає ідеологічних партій, крім КПУ, сьогодні створюються дрібнобуржуазні проекти, які розраховують на короткостроковий період правління та швидке фінансове збагачення за рахунок перебування при владі.

Далі Іван Федорович піднімає питання про протистояння націоналістичної партії «Самостійна Україна» із Росією. Зокрема він пише: «Украина для украинцев, одна, единая, неделимая, свободная, самостийная Украина от гор Карпатских до Кавказских» – таков главный лейтмотив «Самостійної України». Они пытались переложить вину на жестокое социальное и национальное угнетение украинского народа с самодержавия, русских, украинских и иностранных помещиков и капиталистов на другие народы, прежде всего, на русский. Каждая строчка этой брошюры пронизана ярим шовинизмом и ненавистью к русскому и другим народам: «Целая куча народов, москали, поляки, евреи, мадьяры – сидят на нашем народе, как паразиты, едят хлеб, добытый его кровавым потом. Прочь чужеземцев, кто бы они ни были!» [1, с.42].

Таку ситуацію можливо спостерігати в Україні й сьогодні. Пропрезидентські сили підкреслюють в своїй діяльності антиросійський вектор. Підтримка Грузії під час російсько – грузинського конфлікту 2008 року, в той час, як європейська спільнота визнала Грузію ініціатором конфлікту, свідчить про короткозору та непрофесійну політику керівництва держави, яка ґрунтується на опозиції до Росії. Все це призвело до відкритого ігнорування України з боку російського керівництва. А націоналістичні заяви О.Тягнибоки, політична сила якого перемогла на обласних виборах на Тернопільщині, говорить про системну кризу всієї політичної влади та українського суспільства. Якщо на 19 році незалежності до влади на різних її рівнях приходять шовіністські організації, це свідчить про глибоку кризу, нездатності влади керувати країною, населення якого обирає не демократію та толерантність, що є головним критерієм європейського суспільства, до якого ми так мріємо приєднатися, а диктатуру фашизму та приниження представників нетитульної нації.

В 1917 році класовий антагонізм посунув на задній план національні питання. Сьогодні ж за допомогою розгортання протистояння по лінії «Схід – Захід», національними питаннями керівництво країни намагається прикрити класовий розрив, який набуває небезпечних розмірів. Ставлячи на порядок денний національні питання, полупрофесійне керівництво країни, намагається відволікти увагу населення від системної політичної, економічної, а головне кадрової кризи в Україні.

Крім того, сили, які прийшли до влади у 2004 році обіцяли українському народові теж саме, що і дрібнобуржуазні партії в 1917 році, а саме: «типично мелкобуржуазную, откровенно националистическую программу. В ней, в частности, говорилось об Украине, как самостоятельной экономической общности, из которой выводится идеал самостийной социалистической Украины, о необходимости для украинских пролетариев собственного национального просвещения, собственной литературы, собственной национальной жизни [1, с. 72]».

Неможливо не провести паралелі із наступним: «Екатеринославский комитет большевиков писал: «Обещать рабочим и ничего не дать; делать ничтожные уступки, в сущности все оставить по-старому; натравить одну нацию на другую; разъединить пролетариат, организовать темные силы против сознательных, черные сотни направить против революционеров – вот тактика правительства [1, с. 80]».

Крім того, аналізуючи роботу І.Ф.Кураса, ми можемо знайти багато відповідей на запитання сучасності, а саме чому народ України вийшов на Майдан в 2004 році: «...было бы ошибочным полагать, что часть масс пошла за мелкобуржуазными националистами потому, что политика последних отвечала их социальным и национальным интересам. Здесь определенную роль сыграла псевдореволюционная демагогия, к которой широко прибегали эти партии [1, с. 137]».

Зовнішня політика сьогодення не відрізняється від тих часів: «...необходимо не только разрушать старые привычки, внесенные в нашу психику «обрусением», но и создавать на родной, украинской почве свой, родной, украинский социализм, который непосредственно входил бы в тесную связь с европейским социализмом без посреднической инстанции российского [1, с. 133]».

«Украинские националисты взяли курс на отрыв Украины от Советской России, стремились разжечь недоверие и вражду между двумя братскими народами. Центральная рада разоружала революционные части, запрещала вывоз в Россию продовольствия, предусматривала даже разобрать железные дороги и отрезать Украину от Урала. Получая поддержку от Антанты, она стала на путь закулисных переговоров с немецкими империалистами о помощи в борьбе с Советской властью, выступив тем самым единым фронтом с внутренней контрреволюцией и самыми реакционными силами мирового империализма [1, с. 196]».

Пронаціоналістична влада в Україні є вкрай небезпечною, оскільки, на мою думку, затьмарена націоналістичними поглядами, вона не спроможна розгледіти вигоду від партнерства з країною, яку вона вважає своїм ворогом. Увесь час після розпаду Радянського Союзу довів, що російський та європейський напрямки в зовнішній політиці України не мають бути взаємовиключними, вони повинні бути взаємодоповнюючими.

Що стосується внутрішньої політики стосовно Східної України, вона характеризується безглуздою українізацією та неповажним ставленням до російської меншини. Опис такої ж самої ситуації ми знаходимо в роботі, що аналізується: «...стремясь украинизировать промышленные города Донбасса и юга Украины, националистические партии и организации проявляли усиленную активность, выступая с позиций воинствующего шовинизма. Одним из главных лозунгов, с помощью которого националистические партии вели борьбу за влияние на массы, было требование автономии Украины. Они сеяли в массах, особенно среди крестьянства, иллюзии о том, что только в результате осуществления этого лозунга будут удовлетворены и все другие требования народа [1, с. 165]».

Автор цієї статті вважає, що ситуація 1917 року та сьогодення є ідентичними. Все це результат української партійної системи, котра позбавлена ідеологічної основи.

В своїй роботі, І.Ф.Курас посилається на думку В.І.Леніна: «...чтобы разобраться в партийной борьбе, не надо верить на слово, а изучать действительную историю партий, изучать не столько то, что партии о себе говорят, а то, что они делают, как они поступают при решении разных политических вопросов [1, с. 48]».

Вивчити історію сучасних українських партій неможливо, крім того, вони не представляють ніякої політологічної чи історичної цінності, оскільки вони 1) створюються не заради ідеї, а під конкретну особу; 2) позбавлені ідеології та фундаментальної програми; 3) збирають навколо себе політиків-невдах, які

намагаються пролонгувати своє політичне блукання, не усвідомлюючи свою непотрібність для української держави.

Неможливо не погодитися із В.І.Леніним, що партії можливо вірити по її діям. Обіцянки сучасних українських партій та їх діяльність складають 95 відсотків невідповідності. А все це трапляється з тієї причини, що як і в 1917 році жодна з партій не могла обійтися, виступаючи перед народом, без соціалістичної вивіски. «Неустойчивое положение, идейно-политическая непоследовательность и организационная аморфность мешало мелкой буржуазии быть руководящей силой [1, с. 64]». Все це є характерною рисою більшої частини, так званої, політичної еліти сучасності.

Ті висновки, які зробив Іван Федорович в своїй монографії стосовно розглянутої ним теми, є тими висновками, які ми можемо застосувати до правління нової влади в період з 2005 по теперішній час, а саме:

«Исторический опыт неопровержимо свидетельствует о том, что политический и организационный крах украинских, как и общероссийских, мелкобуржуазных партий, полное исчезновение их с политической арены были глубоко закономерными явлениями, обусловленными действием ряда факторов. К их числу, во-первых, следует отнести несоответствие программ, политики и идеологии этих партий объективным потребностям эпохи, основным тенденциям общественного развития, коренным интересам трудящихся. Ярко они продемонстрировали глубокую пропасть между подлинными интересами трудящихся и декларациями мелкобуржуазных националистических партий. Во-вторых, внутренние процессы, происходившие в среде мелкобуржуазной демократии, не только находили отражение в политике соответствующих партий, но и решающим образом определяли направление их эволюции. Идеино-теоретический эклектизм, организационная аморфность, крайняя политическая неустойчивость и социальная демагогия не позволили им сохранить длительное влияние на непролетарские массы трудящихся. В-третьих, возникнув под лозунгами буржуазного национализма, украинские «социалисты» с момента образования вошли в непримиримое противоречие с силами подлинного социального прогресса и национального освобождения. Кроме того, банкротство мелкобуржуазных партий было закономерным следствием целой цепи классовых, политических поражений, понесенных ими в столкновении с реальными проблемами. В этом процессе отчетливо выявилась не только полная теоретическая несостоятельность идеологии мелкобуржуазного социализма, но и историческая обреченность политического курса партий, пытавшихся играть роль третьей надклассовой общенациональной силы в противоборстве между пролетариатом и буржуазией [1, с. 307 – 311]».

Цей ґрунтовний висновок стану дрібнобуржуазних партій 1917 року є тією стовідсотковою матрицею, яка накладається на стан політичних партій української сучасності. Невідповідність програм та реалізуємої політики, глибока прірва між партійними структурами та населенням, організаційна аморфність, відсутність чіткої ідеології, соціальна демагогія, відсутність професіоналізму, «застарілість» партійних кадрів – все це є характеристикою політичних партій, які прийшли після подій 2004 року та ввели країну до стану перманентної політичної та економічної кризи, ставленики яких напередодні президентських виборів 2010 року обіцяють врятувати країну, але все це є лише блуканням у темряві та біготнею по колу. Для виходу з кризи Україні замало проведення реформ, країні потрібно очищення від тих напівпрофесійних політиків, які нічого не розуміють в тих галузях, якими вони призначенні керувати. Еліта, яка закривається та становиться елітарним закритим клубом, знищується незадоволеними народними масами, які вже не хочуть жити за

їхніми правилами, а еліта вже не може щось змінити, оскільки інтелектуальний запас вичерпано.

Лютнева революція 1917 року відбулась наприкінці 2004-го. Чим скоріше відбудеться «Жовтнева революція», тим більше шансів має Україна нарешті стати суб'єктом світової політики та значною фігурою на Великій шахівниці політичного світу.

Список використаної літератури

1. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К. : Наук. думка, 1978. – 315 с.
Стаття надійшла до редакції 17.09.2011 р.

Y. V. Ryabinin

COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE IN 1917 AND 2011 IN THE LIGHT OF THE FUNDAMENTAL MONOGRAPH BY I.F.KURAS

The comparative analysis of political situation in Ukraine in the revolutionary period of 1917 and contemporary stage of the state development is conducted, besides the author carries out the historical and politological parallels between Ukraine of the XX and XXI centuries. The comparison is based on the monograph by the outstanding Ukrainian scientist I.F.Kuras «Triumph of working class internationalism and the collapse of the small bourgeois parties in Ukraine».

Keys words: *political parties, revolution, domestic policy, political elite.*

УДК 34(477):002:327

О. І. Стадніченко

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Обґрунтовано положення про особливу роль інформаційної безпеки в нових геополітичних умовах, проаналізовано сучасний інформаційний простір України, визначено проблеми правового забезпечення національної інформаційної безпеки в системі міжнародних інформаційних впливів, а також окреслено пріоритетні напрями розвитку національної інформаційної безпеки.

Ключові слова: *інформаційна безпека, національна безпека, міжнародний інформаційний вплив.*

Розвиток України як незалежної, суверенної держави, становлення її в ролі нового актора в системі міжнародних відносин зумовлює необхідність принципового оновлення системи забезпечення державної інформаційної безпеки. Адаптація держави у світове інформаційне співтовариство, впровадження сучасних інформаційних технологій у всі сфери життя сприяє підвищенню ризиків витоку інформації, можливості її блокування, викривлення, несанкціонованого втручання в роботу інформаційних систем тощо. У широкому розумінні інформаційна безпека держави включає такі проблеми, як протистояння культурній експансії з боку інших країн, впливу недоброякісної, недостовірної та хибної інформації (dezінформації) на життєво важливі інтереси, а також збереження національної та мовної самобутності тощо. Інформаційний простір, технології, ресурси та інфраструктура значною мірою впливають на рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку країни.

В Україні протягом останніх років реалізовано комплекс заходів щодо розвитку системи забезпечення державної інформаційної безпеки, триває формування

нормативно-правової бази, здійснюється робота зі створення механізмів її практичної реалізації. Зокрема, Конституція України (ст.17) ставить забезпечення інформаційної безпеки держави в один ряд із захистом суверенітету, територіальної цілісності країни та її економічної безпеки.

Доктрина інформаційної безпеки України як життєво важливі інформаційні інтереси окремо виділяє інтереси особи, суспільства та держави. Зазначимо, що позиція українського законодавця в цьому питанні цілком відповідає стандартам міжнародної спільноти, де виокремлюються такі аспекти інформаційної безпеки, як інформаційно-технічний («захист глобальної інфраструктури»), інформаційно-психологічний («захист суспільної свідомості світової спільноти») та інформаційна безпека у сфері прав та свобод («захист міжнародної інфосфери») [1].

Щодо особи: життєво важливими інформаційними інтересами є забезпечення конституційних прав і свобод на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, недопущення несанкціонованого втручання у зміст, процеси обробки, передачі та використання персональних даних, захищеність від негативного інформаційно-психологічного впливу тощо. Поділ суспільства на тих, хто має доступ до інформації та її трактування, вміє працювати в новому інформаційному оточенні та тих, хто не має цих (тепер уже життєво необхідних) навичок знову ж таки збільшує можливості маніпуляцій. Таким чином, проблеми інформаційної безпеки є надзвичайно багатоаспектними і можна прогнозувати, що у в результаті подальшого удосконалення інформаційної зброї засоби тиску на окремих політичних і громадських діячів можуть досягти якісно нового рівня. Замість колишнього місцевого і національного виокремлення і самовизначення ми маємо універсальну взаємозалежність націй. І як у матеріальному, так і в інтелектуальному виробництві національна звуженість мислення дедалі більше унеможливується [2].

В даному аспекті і виявляється неефективність існуючої системи захисту, обробки й використання накопиченого в Україні інформаційного ресурсу, що керується застарілими нормами та принципами. Україна ще значно відстає від розвинених країн у галузі не тільки інформаційних технологій, а й наукового та ефективного законодавчого забезпечення вже існуючих інформаційних відносин та інформаційної безпеки. Так, відповідно до ст.30 Закону України «Про інформацію» вона в межах конфіденційності ділиться на державну або недержавну, закріплюються умови поширення недержавної інформації з обмеженим доступом без згоди її власника у випадку, якщо ця інформація є суспільно значимою. Водночас поняття «суспільно значима інформація» законодавець не розкриває, що дає широкі можливості для зловживань. Нерідко владні установи фактично безпідставно відмовляють у наданні інформації, відносячи її до інформації з обмеженим доступом, а також неправомірно застосовуються грифи обмеження доступу до інформації «опублікуванню не підлягає», «не для друку», «для службового користування» (причому масштаби застосування цих обмежувальних грифів, порівняно з європейською практикою, досить великі) [3].

Як життєвоважливі суспільні інтереси доктрина інформаційної безпеки України визначає: збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей українського народу, забезпечення суспільно-політичної стабільності, міжетнічної та міжконфесійної злагоди, формування і розвиток демократичних інститутів громадянського суспільства тощо. Відомо, що через маніпулювання інформацією (дезінформація, викривлення інформації), безпідставне обмеження доступу до інформаційних ресурсів, руйнування інформаційного простору чи його використання в антидержавних інтересах можна паралізувати діяльність державної управлінської структури [4]. Нині на державному рівні активно функціонують концепції інформаційного протистояння в усіх провідних державах. Зокрема, Концепцію

інформаційної війни США 1999 року покладено в основу розроблення аналогічної концепції Об'єднаних Збройних Сил НАТО. Подібні структури для організації та проведення інформаційно-психологічного впливу динамічно розвивають і суміжні з Україною держави – Росія, Туреччина, Румунія, Польща. На сьогодні, за даними американських експертів, більше 20 країн планують і здійснюють різноманітні інформаційні операції, витрачаючи при цьому близько 120 млрд. дол. на рік [5].

Слід також зважати на небезпеки «тоталітарного інформаційного суспільства», які дають можливість контролю за операціями в електронних мережах, банках, впливу на засоби масової інформації тощо. Держава повинна не допустити монополізації ЗМІ, електронних мереж, провайдерів послуг зв'язку, а також законодавчо захищати банківську і комерційну таємницю. Активна владна позиція у «позитивному впливі» на інформаційний ринок дозволить ефективно донести до населення її позицію, і разом з тим не пригнічуватиме можливостей національних виробників інформаційного, аналітичного і творчого продукту в їх змаганні з колегами – конкурентами з інших країн. Завданнями державної влади в Україні є створення дієвої та прозорої системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади, поліпшення взаємодії органів державної влади з громадськими організаціями у сфері боротьби з проявами обмеження конституційних прав і свобод людини та маніпулювання масовою свідомістю, а також формування та реалізація державної політики національного духовного та культурного відродження українського народу тощо.

Європейський досвід управління новими потенційними інформаційними загрозами засвідчує наступні кроки Європейського Союзу: по-перше, розробляються плани дій шляхом прийняття необхідного інформаційного законодавства, по-друге, створюються відповідні інституційні механізми (а саме: Європейська Рада, Європейська Комісія, Генеральний Директорат з освіти і культури та ін.), та по-третє, створюються спеціальні міжнародні структури (Генеральний Директорат з інформаційного суспільства, Форум інформаційного суспільства ЄС) тощо. Міжнародне співтовариство визнає, що протиборство між країнами нині здійснюється переважно з використанням інформаційної зброї, що зумовлює інформаційний характер загроз та небезпек, тому увага до інформаційної складової національної безпеки кожної держави особливо актуалізується.

Розбудова інформаційної складової вітчизняної політики національної безпеки також потребує нових підходів і вимірів, і якщо цим знехотити, то значних успіхів досягти буде досить важко (адже економіка інформаційного суспільства значною мірою орієнтована на виробництво продуктів інформаційної та інтелектуальної діяльності, пов'язаної з виробництвом нових видів інформації та знань, наданням їм форми, зручної для використання іншими людьми, і продажем цих продуктів та інформаційних послуг). Наслідком буде поступове формування нових стандартів життя в Україні і в інформаційному вимірі.

Щодо життєвоважливих інтересів держави в сфері інформаційної безпеки, то, згідно вітчизняної доктрини, це: недопущення інформаційної залежності та інформаційної блокади України, інформаційної експансії з боку інших держав та міжнародних структур; ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства при формуванні державної політики в інформаційній сфері; побудова та розвиток інформаційного суспільства; забезпечення економічного та науково-технологічного розвитку України; формування позитивного іміджу України; інтеграція України у світовий інформаційний простір [6].

Особливу увагу приділено в законодавстві поняттю «інформаційний суверенітет держави» – це здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод

громадян, гарантування державної національної безпеки. Основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси, до яких відносять всю належну їй інформацію незалежно від змісту, форм, часу й місця створення. Інформаційний суверенітет України забезпечується: виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету; створенням національних систем інформації; установленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України; використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами [7].

Отже, для досягнення своїх цілей будь-яка держава намагається захищати свої інтереси в інформаційному просторі і відповідно використовувати засоби інформації. Одним з таких засобів є вплив держави на мас-медіа через пряму чи опосередковану цензуру, заходи пропаганди і контрпропаганди. Водночас наголосимо, що загальносвітовою тенденцією в наш час є неухильне зниження ефективності заборонних і обмежувальних заходів, відтак обмежувальними заходами можна досягти одного – збідніння національної складової інформаційного поля. На думку спеціалістів, це лише шкодитиме інформаційній безпеці держави, оскільки на місці витісненого національного продукту з'явиться закордонний, який може бути спрямований проти інтересів держави чи суспільства.

За таких умов найбільш ефективною для держави є стратегія активного учасника на інформаційному ринку – виробництва власного продукту, просування його на ринку, – а також захист і підготовка «споживачів» до сприйняття інформації (через особливості вітчизняної освіти, рекламні і пропагандистські кампанії, створення національних героїв та кумирів і зразків культурної поведінки тощо). Втім, українська держава в силу специфічних причин – обмеженості бюджетних ресурсів і неефективності використання чиновників у якості виробників творчого продукту – нині не в змозі конкурувати з приватним сектором і громадянським суспільством, які здатні запропонувати вищу ціну за інформаційні послуги (бізнес) і творчий потенціал (громадянське суспільство).

Організація інформаційної безпеки України є, безперечно, складним, системним та багаторівневим феноменом, на стан, динаміку й перспективи розвитку якого безпосередньо впливають: політична обстановка у світі, наявність потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз, стан і рівень інформаційно-комунікаційного розвитку країни, внутрішньополітична ситуація. Нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки в Україні де-юре відповідає міжнародним і європейським стандартам у цій сфері. Чітко простежується кількісний пріоритет правових актів, спрямованих на врегулювання інформаційно-технічної безпеки щодо інформаційно-психологічної та інформаційної безпеки у сфері прав та свобод. Водночас значним недоліком нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки України є розпорошення його у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили, є неузгодженість нормативно-правових актів як між собою, так і з чинною Конституцією. Характерною рисою національного інформаційного законодавства є також декларативність значного масиву норм без указівок на шляхи їх реалізації (внаслідок чого спостерігається низький рівень реалізації норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення інформаційної безпеки). Крім того, наявність численних бланкетних чи відсильних норм права, багатьох абстрактних, суб'єктивних понять, що потребують офіційного тлумачення та чіткого визначення, а також відсутність однозначного закріплення фундаментальних, базових дефініцій є на сьогодні джерелами загроз інформаційній безпеці України [8].

Фахівці наголошують, що стан захищеності інформаційної безпеки України на

сьогодні далеко не повною мірою задовольняє потреби суспільства та держави А. Грамші зазначає, що державні установи є лише периметром оборони суспільства від інформаційної інтервенції ззовні. Ефективна «позиційна» оборона можлива лише у разі, якщо у суспільстві існує розвинена власна інформаційна галузь: існують власні інформаційні, аналітичні, культурні, інші творчі продукти, які успішно конкурують із зовнішніми [9]. Також нагадаємо про відсутність організаційної системи розроблення і реалізації єдиної державної політики в галузі забезпечення державної безпеки, нерозуміння інформаційної боротьби як механізму протидії агресії, недостатня розвиненість науково-методичної бази забезпечення інформаційної безпеки, стратегії і тактики ведення інформаційної боротьби, відсутність підготовки фахівців з комплексним баченням проблем інформаційної безпеки країни.

За подібних умов держава не спроможна протистояти вже наявному і прогнозованому інформаційно-психологічному впливові з боку інших країн та ефективно забезпечувати загальнодержавні національні інтереси. Доцільно посилити роль Ради національної безпеки та оборони України як головного координаційного органу у сфері національної безпеки для виконання таких завдань, як оцінка наявного стану інформаційної безпеки країни, явних і можливих загроз та розробка заходів щодо їх запобігання і нейтралізації, підготовка пропозицій вищому політичному керівництву держави стосовно розроблення та реалізації напрямів політики забезпечення інформаційної безпеки, проектів інформаційних правових актів, рекомендацій з питань удосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки тощо [10].

На думку вітчизняних спеціалістів, пріоритетним для забезпечення інформаційної безпеки України в умовах сучасного інформаційного протиборств може бути також створення в складі системи забезпечення інформаційної безпеки структур, націлених на ведення інформаційної боротьби. Це сприятиме успішному проведенню операцій, ефективному застосуванню своїх сил озброєння, утримання інформаційної переваги на найбільш значущих напрямках.

Тенденцією сьогодення є неухильне відставання України в темпах розвитку сил і засобів інформаційної боротьби від провідних держав світу. Тому важливими завданнями постають: обґрунтування основ державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки та визначення організаційної структури системи забезпечення інформаційної безпеки, а також функцій і завдань основних її елементів і механізмів взаємодії, розроблення стратегії і тактики ведення інформаційної боротьби на державному рівні, встановлення методологічних засад і механізмів нейтралізації інформаційно-психологічних впливів проти держави, а також дослідження механізмів інформаційно-енергетичного впливу на підсвідомість людини та розробка засобів захисту від нього, удосконалення прийомів і способів стратегічного і оперативного маскування, розвідки та радіоелектронної боротьби.

Список використаної літератури

1. Гурковський В.І. Забезпечення інформаційної безпеки в процесі інтеграції України до Європейського Союзу // Матеріали наук.-практ. конф. – К., 2002. – Т. 2. – С.345.
2. Бойко Н. Глобалізація як чинник змін соціально – контрольного ареалу особистості // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 58.
3. Шлома Г.О. Місце інституту службової таємниці в діяльності державних органів України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : зб. наук. пр.– Львів, 2006. – Вип. 3. – С. 158.
4. Доктрина інформаційної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.rainbow.gov.ua/news/930.html>
5. Гриняев С. Концепция ведения информационной войны в некоторых странах мира // Зарубежное военное обозрение. – 2002. – № 2. – С. 11–15.

6. Юдін О.К., Богуш В.М. Інформаційна безпека держави : навч. посібник. – Харків: Консул, 2005. – С.237.
7. Доктрина інформаційної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.rainbow.gov.ua/news/930.html>
8. Толубко В.Б., Жук С.Я., Косевцов В.О. Концептуальні основи інформаційної безпеки України // Наука і оборона. – 2004. – № 2. – С. 19.
9. Стратегія розвитку України: теорія і практика / за ред. О.С.Власюка. – К.: НІСД, 2005. – 345 с.
10. Толубко В.Б., Рось А.О. Складові інформаційної боротьби // Наука і оборона. – 2002. – №2. – С.26.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2011 р.

O. I. Stadnichenko

INFORMATION SECURITY IN UKRAINE: STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Substantiates the position of the special role of information security in the new geopolitical conditions, analyzed the current information space of Ukraine defined legal issues of national information security in the international impacts of information and outlines the priority areas of development of national information security.

Keys words: *information security, national security, international informational influence.*

УДК 329.7:061.2(4)

М. В. Трофименко

СОЦІАЛЬНІ Й ПОЛІТИЧНІ ТЕХНІКИ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИГЛОБАЛІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ЄВРОПІ

Обґрунтовано та визначено, що європейський антиглобалістський рух є одним з найбільш розвинутих у світі. Робиться короткий огляд основних антиглобалістських організацій Європи, умов їх діяльності. Розглядаються протестні заходи у Франції та Греції, які проходили за участю антиглобалістів.

Ключові слова: *антиглобалістський рух, антиглобалістські організації, протестні заходи.*

Коли ми говоримо про Північну Америку, Близький Схід, Африку, Латинську Америку, то маємо на увазі визначені регіони з чітко окресленими кордонами. Тут немає серйозного підґрунтя для сумнівів, різних інтерпретацій, дискусій. З Європою все не так. Це багатозначне поняття, яке трактується по-різному в залежності від обраного критерію. Географічно Європа займає відносно невелику територію від Атлантики до Уралу. Політично Європа набагато вийшла за визначені межі, бо вона включає до себе весь пострадянський простір. Ще далі Європа просунулась як цивілізація: країни переважно європейської культури є і в Західній півкулі й у тихоокеанському регіоні. Історично досить компактна Європа знайшла велику здатність до експансії в глобальному масштабі [2, с. 67].

Європі належить унікальна роль у політичному розвитку світу, особливо в становленні сучасної системи міжнародних відносин. У її багатющому спадку багато чого стало загальнолюдським надбанням. Головне – Європа є джерелом сучасних

світових політичних систем, полігоном нових форм міжнародних відносин, які мають й глобальне значення, та багато іншого [2, с. 68].

Європа є найбільш розвиненим регіоном з огляду на інтеграційні процеси. На сьогодні Європейський Союз включає 27 держав. Із ратифікацією Лісабонської угоди всіма країнами-членами для ЄС розпочався новий етап діяльності. Було обрано першого в історії Президента ЄС та Міністра закордонних справ. З огляду на це європейський регіон стає одним з найбільш інтегрованих. Саме це зумовило появу великої кількості антиглобалістських організацій: від екологічних, жіночих та пацифістських до таких, які виступають за введення спеціальних податків на здійснення фінансових трансакцій (податок Тобіна, організація АТТАС) та профспілкових організацій, які виступають проти надмірних зловживань з боку ТНК.

Майже всі заходи, які проводяться під егідою міжнародних, міжурядових організацій на території країн регіону супроводжуються масовими акціями протесту. Унікальним є також той факт, що регулятивні норми ЄС викликають масові акції з боку, наприклад, фермерів майже всіх країн-членів ЄС, коли ті виливають мільйони літрів молока на вулиці європейських столиць, або показово викидають частину врожаю та інше.

Як і країни північноамериканського регіону, європейські країни є досить технологічно розвиненими, Інтернет, інші інформаційні технології є не розкішшю, а необхідністю для громадян ЄС. Цей факт впливає на діяльність антиглобалістських організацій, які активно використовують інформаційні технології. Антиглобалісти використовують мобільні телефони, сучасні засоби навігації для координації акцій протесту, Інтернет для залучення коштів на діяльність, розповсюдження інформації про свої акції, програмні установки та інше.

Важливим є також факт доступу антиглобалістських організацій до ЗМІ. У Європі на сьогоднішній день темпи монополізації ЗМІ з боку ТНК не відстають від американських, але все ж таки існує велика кількість як періодичних видань, так й інформаційних сайтів антиглобалістських організацій [3, с. 81].

Рівень розвитку антиглобалістського руху в країнах Європи є дуже високим. У регіоні представлені всі існуючі прояви цього суспільно-політичного руху.

Велике значення для розвитку європейського антиглобалістського руху мали події у Франції в 2005 році і Греції в 2008 році, які викликали величезні акції протесту. Ці події мають схожі ознаки: у обох випадках акції були викликані протестами проти дій поліції, які спричинили смерть трьох молодих хлопців. Розглянемо ці події більш детально.

У передмісті Парижа двоє хлопців-іммігрантів у другому поколінні загинули в трансформаторній будці, ховаючись від переслідувань поліції. Відразу ж після цього почалися акції протесту друзів, родичів, місцевого населення, які вимагали розслідування. Відбулися перші випадки насилля та погромів. Міністр внутрішніх справ Франції, яким тоді був Ніколя Саркозі (нині Президент Франції), публічно пригрозив жорстко придушити молодіжні акції. Ці заяви були одним з каталізаторів, які викликали вибух гніву серед населення передмість Парижу. Хвилі протесту охопили великі міста Франції, зачепили Бельгію та Німеччину [1, с. 181].

ЗМІ спробували представити цю ситуацію як цивілізаційний конфлікт, зіткнення цивілізацій та культур. Було б не об'єктивно заперечувати наявність протиріч між культурою іммігрантів, або дітей іммігрантів та культурою тих країн, які їх приймають. Але існують й більш значущі конфлікти на цій ниві. Причини поданої конкретної ситуації лежать у галузі соціально-економічній. Інакше би дії молоді не зустрічали співчуття з боку значущої частини корінного французького населення, яке має ті ж самі проблеми [1, с. 186].

Досить очевидно, що підпали шкіл, магазинів, поліцейських дільниць, муніципальних закладів викликані зовсім не різницею культурних або релігійних традицій. Усі зони вуличних акцій французької молоді – це депресивні індустріальні райони з високим рівнем безробіття. Більшість протестувальників – це не приїжджі, а народжені у Франції. Різниця в культурних традиціях проявляється в цих акціях лише в тому, що корінні французи менш схильні проявляти свій протест шляхом вуличного вандалізму. Але ж корінні французи і не відчують на собі подвійного пригнічення: і соціально-економічного, і заснованого на відторгненні через расу та колір шкіри. Характерно, що акції протесту проти свавілля поліції переросли в протести проти расової дискримінації, безробіття, антисоціальної політики держави, у яких активно взяли участь антиглобалістські організації різного толку. При цьому слід розрізняти акти вандалізму, якими супроводжувались виступи молоді в Парижі. Активісти антиглобалістських організацій засудили такі дії молоді і навіть організували невеликі пікети вночі з метою не допустити підпалів та грабежів. Загалом варто зазначити, що в ході величезних за своїми масштабами акцій протесту піднімалися питання рівних умов праці, оплати, проживання, культурного спілкування, навчання та соціального забезпечення, рівноправ'я корінного населення із іммігрантами [1, с. 202].

Подібні до французьких події відбулись у Греції восени 2008 року. Безпосереднім приводом до початку всегрецького повстання стало вбивство 6 грудня 2008 року поліцейськими підлітка. Ще з листопада 2008 року Греція була охоплена загальнонаціональним страйком – на традиційну грецьку протестну активність наклалася криза, яка досить сильно вразила Грецію.

З 6 грудня народне повстання в Греції розпочалось у всіх секторах суспільства. Наприкінці січня 2009 року медичний персонал захопив лікарню в Афінах та почав надавати всім пацієнтам безкоштовні медичні послуги, протестуючи проти політики влади в галузі охорони здоров'я. На початку лютого 2009 року актори і музиканти захопили національний драматичний театр у Афінах, з метою перетворення його на осередок культури, а не місце отримання прибутку. Багато університетів та окремих факультетів по всій країні захоплювали студенти. Селяни протестували проти аграрної політики уряду. До них приєдналися будівельники, але влада відповіла посиленням репресивної політики, масовими звільненнями та арештами [1, с. 225].

Справжніми центрами протесту стали університети, один з них це Афіський національний університет імені Іоанніса Каподістрії. Студенти захопили будівлю юридичного факультету, примусили керівництво виділити їм приміщення, у якому проводили свої збори, дискусії. Університети не випадково стали центрами протесту. У Греції дуже сильна автономія університетів. Поліція не має права заходити на їх територію без дозволу органу управління ВНЗ, до якого входять і органи студентського самоврядування. Загальнонаціональні страйки в Греції відбуваються в середньому раз на 2 тижні, та страйки різних галузей чергуються, змінюючи одна одну.

Варто зазначити, що, як і у французьких подіях, антиглобалісти дуже активно залучились до протестів у Греції. Серед протестувальників був представлений весь спектр антиглобалістських організацій [1, с. 228].

З новою силою акції протесту, страйки, мітинги розпочались у Греції з кінця 2009 – до початку 2010 років через кризу, яка виникла через те, що грецький уряд протягом багатьох років надавав до статистичних органів ЄС неправдиву інформацію про стан своєї економіки, яка опинилась на грані національного дефолту. Антиглобалісти Греції активно виступають проти наслідків неоліберальної глобалізації, які призвели до світової фінансової кризи, безробіття, замороження соціальних виплат, збільшення цін та спричинили крах економічної ситуації в їх країні.

Для більш повного розуміння європейського антиглобалістського руху треба звернути увагу на найбільш розвинені організації, ініціативи, які цей рух представляють.

Європейський соціальний форум (ЄСФ) – це міжнародний захід, що проводився спочатку раз на рік, а потім раз на два роки, що об'єднує активістів антиглобалістських організацій, соціальних рухів, лівих і некомерційних організацій європейських країн, які ведуть боротьбу із наслідками неоліберальної глобалізації та шукають альтернативу існуючій моделі господарювання.

ЄСФ – це відкритий простір, де групи і рухи громадянського суспільства, які виступають проти неолібералізму, верховенства капіталу чи будь-якої форми імперіалізму, і які беруть участь у побудові суспільства, центром якого є людина і особистість, об'єднуються, щоб слідувати своїм поглядам, демократично обговорювати ідеї, формулювати пропозиції, вільно ділитися досвідом і встановлювати зв'язки для активних дій [5].

Перший Європейський соціальний форум пройшов у Флоренції (Італія) у листопаді 2002 року. Йому передувала тривала робота з координації соціальних рухів. Усього в роботі форуму взяли участь близько 50 тисяч людей. У основній антивоєнній маніфестації брали участь понад 500 тисяч людей. Головним гаслом ЄСФ стало гасло: «Проти війни, расизму та неолібералізму!» («Against war, racism and neoliberalism»). На заключній асамблеї форуму була прийнята Декларація асамблеї соціальних рухів. У цій Декларації проводився зв'язок між першим європейським соціальним форумом і Всесвітнім рухом соцфорумів, початок якому поклали події в Сіетлі в 2001 році.

Перший ЄСФ проходив у період активної підготовки до вторгнення в Ірак, що також знайшло відображення в ряді його рішень і резолюцій. На підсумковій асамблеї форуму було прийнято рішення провести 15 лютого 2003 року Глобальний день дій проти війни. Акції в цей день пройшли в багатьох країнах світу. Найбільша демонстрація була проведена в Лондоні коаліцією «Зупинити війну» (Stop the War Coalition). У ній взяли участь близько 750 тисяч осіб.

Французька столиця та її передмістя стали місцем проведення другого ЄСФ з 12 по 15 листопада 2003 року. У його роботі брали участь близько 50 тисяч осіб і 100–150 тисяч прийшли на основну масову демонстрацію. Активну участь у роботі форуму взяли такі організації як АТТАК, Загальна конфедерація праці, Європейська конфедерація профспілок та інші громадські та профспілкові рухи. Поряд з цим була помітною присутність політичних організацій, перш за все, таких, як Соціалістична партія, Революційна комуністична ліга і Комуністична партія Франції. Помітними фігурами на форумі стали Жозе Бове, Лоран Фабіус, Франсуа Олланд, Олів'є Безансно.

Третій соціальний форум пройшов у Лондоні в жовтні 2004 року і зібрав 25 тисяч чоловік з 70 країн. Важливу роль у його роботі відіграла Соціалістична робоча партія. Четвертий соціальний форум пройшов вже майже через 2 роки – у травні 2006 у Афінах. П'ятий ЄСФ пройшов у вересні 2008 року в шведському місті Мальме. Шостий Європейський соціальний форум проводився в Стамбулі (Туреччина) у червні 2010 року.

Звернемо увагу на одну з найбільш відомих та авторитетних організацій Європи – АТТАК.

Важливу роль у розвитку європейського та світового антиглобалістського руху відіграє Асоціація за введення податку на фінансові операції в допомогу громадянам (АТТАС – Association pour la Taxation des Transactions pour l'Aide aux Citoyens). Асоціація виникла спочатку у Франції у відповідь на фінансові кризи 1997 та 1998 років як широкий та гнучкий громадський рух, який об'єднує різноманітні асоціації, профспілки та окремих громадян, стурбованих обсягами фінансових спекуляцій. АТТАК підхопив пропозицію американського економіста, лауреата Нобелівської

премії з економіки Джеймса Тобіна обкласти податком у розмірі 0,1 % (інший варіант – 0,5 %) всі спекулятивні операції та використовувати ці кошти для боротьби проти негативних наслідків глобалізації. АТТАК організована як мережа місцевих комітетів. Національний орган з координації складає план дій, пріоритетні цілі, а місцеві комітети, виходячи з своїх можливостей та пріоритетів, вирішують, куди докладати своїх зусиль. Члени АТТАК беруть участь у акціях, різноманітних антиглобалістських протестних заходах, громадських кампаніях за введення податку Тобіна, за ліквідацію офшорних зон, за зміну принципів роботи СОТ, у семінарах, конференціях та дискусіях з проблем глобалізації. Важливу роль у діяльності АТТАК відіграє пропагандистська та науково-дослідна робота. Незважаючи на те, що асоціація виникла у Франції, у якій і сьогодні перебуває її штаб-квартира, вона розповсюдила свою діяльність на Аргентину, Бразилію, Бельгію, Італію, Швецію, Японію, Австралію та інші країни, у яких діють національні комітети АТТАК. Зазнали змін і цілі організації: якщо початковою задачею АТТАК було введення податку Тобіна, то зараз цілі і завдання значно розширилися та включають у себе встановлення більш демократичного світового порядку, подолання негативних наслідків глобалізації та інші. Важливо зазначити, що на внески рядових членів АТТАК було профінансовано поїздку делегації України в Геную в 2001 році [4].

Координація діяльності комітетів АТТАК у різних країнах здійснюється за допомогою можливостей Інтернету. Велику увагу АТТАК приділяє діяльності власного сайту організації, який виконує кілька функцій: інформаційну підтримку заходів, які проводяться АТТАК (щотижневий інформаційний лист з новинами АТТАК та організацій – партнерів у різних країнах), містить бібліотеку статей, виступів та результатів досліджень членів та партнерів АТТАК. Структура бібліотеки сайту виглядає наступним чином: громадські кампанії, які проводить АТТАК, дослідницькі проекти (міжнародна торгівля, ТНК, гендер, лібералізм та інші), рухи (11 вересня, Латинська Америка, війна, синдикалізм, Всесвітній соціальний форум та інші), інститути, міжнародні організації (Велика вісімка, Світовий банк, лобістські організації та інші) [4].

Таким чином, розглянувши діяльність антиглобалістського руху в Європі ми можемо зробити наступні висновки.

З огляду на те, що на Європейському континенті розміщені найбільш розвинені країни світу та населення регіону відрізняється високим рівнем розвитку громадянського суспільства, активною участю громадян у політичному житті, та, враховуючи доступність об'єктивної інформації з різних джерел, доступ до сучасних технологій, Європа є одним з головних центрів світового антиглобалістського руху. У європейських країнах діє велика кількість антиглобалістських організацій різного толку, які використовують всі наявні на сьогодні методи та форми діяльності.

Список використаної літератури

1. Кто сегодня творит историю: альтерглобализм и Россия : [сб. ст.] / [М. Воейков, М. Кропоткин, Л. Булавка] ; под ред. А. Бузгалина, Л. Ожогойной. – М. : Культурная революция, 2010. – 600 с. – (Б-ка журнала «Альтернативы»).
2. Кувалдин В. Б. Глобальный мир: экономика, политика, международные отношения : учеб. пособие / В. Б. Кувалдин. – М. : Магистр, 2009. – 207 с. – (МШЭ МГУ им. М. В. Ломоносова).
3. Ровинская Т. Интернационализация и глобализация средств массовой информации / Т. Л. Ровинская // Международная экономика и международные отношения. – 2007. – № 6. – С. 80–93.
4. Association pour la Taxation des Transactions pour l'Aide aux Citoyens (ATTAC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.attac.org/>.

5. European Social Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse-esf.org/>.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2011 р.

M. V. Trofymenko

SOCIAL AND POLITICAL TECHNIQUES OF THE ANTIGLOBALISTIC ORGANIZATIONS' ACTIVITIES IN EUROPE.

It is substantiated and determined that the European antiglobalistic movement is one of the most advanced in the world. Brief overview of the major antiglobalistic organizations in Europe, their conditions of work is made. Protests in France and Greece, which took place with the participation of activists of the antiglobalistic movement are under consideration.

Key words: *antiglobalistic movement, antiglobalistic organizations, protests.*

УДК 364.044.68-053.67(477.62)

О. Л. Агєєва

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА МОЛОДІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

На основі матеріалів соціологічного дослідження представлений соціальний портрет молоді Донецької області. Пропонується порівняльна характеристика соціально-економічного та політичного становища молоді регіону з всеукраїнською молоддю. Виявлені особливості розвитку та актуальні потреби донецької молоді.

Ключові слова: *регіональна молодіжна політика, соціальний портрет молоді, політична свідомість, самоідентифікація, матеріальне становище.*

При виробленні головних засад державної молодіжної політики будь-якого рівня необхідно спиратись перш за все на наукове підґрунтя, тобто науковий аналіз тих проблем, які є найбільш актуальними для молоді сьогодення. Особливо це стосується формування шляхів здійснення регіональної молодіжної політики, бо прогнозування актуальних потреб всієї української молоді не завжди співпадає з потребами молодого населення конкретного регіону. Тому для вирішення цього питання необхідно проводити систематичний повномасштабний соціологічний моніторинг, який би виявляв нагальні потреби молоді, проблеми освіти, виховання, соціального самопочуття, участі у суспільному житті тощо.

До того ж, важливість дослідження полягає в тому, що автором пропонується розглянути соціальний портрет сучасної молоді Донецької області, що дасть одночасно відповідь на два важливих запитання: перше – на що повинна спиратись регіональна молодіжна політика щоб відповідати своїй головній меті – забезпечення повноцінного розвитку молоді, друге – шляхом порівняльної характеристики соціальних потреб всієї української молоді з потребами молоді Донецького регіону, завдяки проведенню соціологічного дослідження, довести тезу про те, що регіональна політика має своє неповторне обарвлення згідно головних факторів даної місцевості, які на неї безпосередньо впливають.

Загалом існує значна кількість досліджень законодавчої бази, механізмів та шляхів реалізації державної молодіжної політики, проблемами якої займаються Є.Бородін, М. Перепелиця, М. Головатий, О. Старинець, В. Головенько та інші. Проте, враховуючи специфіку напрямку роботи в основу даної статі лягли соціологічні матеріали, які збирались протягом 1990-х – 2000-х рр. окремими державними

інститутами, такими як: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український інститут соціальних досліджень та Центр «Соціальний моніторинг». Окремі результати цих досліджень покладено в основу праць В.Головенько [1], В. Онищук [4], Н.Паніної [5], Г. Щерби та Р.Яремкевич [6].

Окремий інтерес представляють матеріали вміщені у збірниках «Молоде покоління нової України: ескіз соціального портрету» [2], де зібрано соціологічні дані щодо української молоді з 1992 по 1994 рр. та «Молодь України на ринку праці» [3], за редакцією Є. Бородіна, М. Василенко та В. Головенько, яка являє собою збірник матеріалів до щорічної доповіді Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді (за підсумками 2006 р.) та містить соціологічні матеріали за першу половину 2000- х рр.

Проте, основним матеріалом для роботи стали результати проведеного автором соціологічного дослідження серед молоді Донецької обл. у березні 2009 р. Одрозумно необхідно зробити акцент на тому, що дослідження проводилось в той час, коли суспільство знаходилось в умовах піку світової економічної кризи, тому цей фактор сильно вплинув на результати, які мають здебільшого негативну характеристику щодо соціального самопочуття та рівня довіри молоді державній владі.

Використаний вибірковий метод соціологічного дослідження. В ході дослідження генеральною сукупністю виступає все населення Донецької області від 14 до 35 років незалежно від гендерних ознак, де територіально представлені мешканці всіх типів населених пунктів (село, поселення міського типу, місто) та різноманітне за видами зайнятості (учні, студенти, працююча молодь, безробітні). Сумарна кількість об'єктів дослідження складає 1569000 осіб (за даними Управління у справах сім'ї та молоді Донецької обласної на 2008 р.). Вибіркова сукупність складає 300 відібраних, її структура максимально збігається із структурою генеральної сукупності за основними якісними характеристиками та контрольними ознаками (вікові, територіальні, за професійними ознаками). Відхилення вибіркової сукупності за певними характеристиками від генеральної, тобто помилка репрезентативності вибірки при довірній ймовірності 95 % не перевищує 6 %.

Метою статті є порівняльна соціологічна характеристика соціального становища молоді Донецької області.

Ставляться завдання: виявити найважливіші проблеми від котрих потерпає українська молодь за окремими блоками: соціальне самопочуття молоді, взаємовідносини молоді – влада та соціально-економічних проблем молоді; а також згідно цим потребам виробити рекомендації щодо ефективності проведення державної молодіжної політики в Донецькій області.

Окремий блок питань в ході дослідження спрямований на виявлення «взаємовідносин між молоддю та державою», а точніше ставлення молоді до діяльності державних органів та аналіз суспільно-політичного настрою молоді Донецького регіону.

Політична свідомість молоді, те, наскільки молоді люди включені в суспільно-політичне життя та як відносяться до влади відіграє дуже важливу роль в оцінці політичного процесу в Україні. Перша проблема, яка постає в цьому плані – це ступінь довіри владі та те, чи забезпечує влада, на думку самої молоді, її нагальні потреби. Це питання вкрай важливе, бо за ним криється по суті вся результативність проведення державної молодіжної політики. Автором узяті результати досліджень, проведених у 2006–2007 рр. та порівняні з результатами власного дослідження проведеного серед молоді Донецької області, якій було поставлено запитання «Чи відчуваєте Ви підтримку влади у вирішенні наступних проблем молоді?» (таблиця 1).

Таблиця 1

Оцінка молоді щодо діяльності органів влади з вирішення основних молодіжних проблем

	Так			Ні			Важко відповісти		
	2006 р.*	2007 р.*	2009 р.**	2006 р.*	2007 р.*	2009 р.**	2006 р.*	2007 р.*	2009 р.**
Освіта	23 %	28 %	38 %	64 %	62 %	43 %	13 %	10 %	18 %
Зайнятість	12 %	14 %	12 %	74 %	74 %	69 %	14 %	12 %	19 %
Відпочинок	8 %	12 %	14 %	80 %	80 %	66 %	12 %	8 %	19 %
Житло	6 %	12 %	10 %	84 %	85 %	80 %	10 %	9 %	10 %
Здоров'я	8 %	11 %	12 %	79 %	79 %	74 %	13 %	10 %	14 %
Підприємництво	7 %	12 %	23 %	74 %	75 %	56 %	19 %	18 %	37 %

*За результатами опитування, проведеного серед української молоді Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді [3, с. 138].

** За даними власного опитування, проведеного серед молоді Донецької області у березні 2009 р.

Отже, бачимо, що думка молоді щодо діяльності органів влади з вирішення основних молодіжних проблем залишається стабільно скептичною, особливо в питаннях забезпечення молоді житлом (найнижчі 6 %), не відстають в поганому сенсі й підприємництво (7 %), здоров'я та відпочинок (в середньому по 10 %). Проте, порівнюючи дані 2006 р. та 2007 р. у всеукраїнському масштабі, бачимо деяке покращення в середньому на 5 % у галузях освіти, зайнятості, відпочинку та здоров'я. Щодо результатів серед молоді Донецького регіону, то тут відчувається ще більш позитивна динаміка, хоча вона може бути пов'язана не лише кращими умовами життя населення цього регіону, а й з системним поліпшенням динаміки загалом в Україні (бо різниця в дослідженнях складає 2 роки).

На що ж необхідно звернути увагу владі Донецької області з точки зору самих об'єктів політики? Здебільшого це житло, здоров'я та зайнятість, незадоволення цими галузями політики складає відповідно 80 %, 74 % та 69 %, що в цілому збігається з даними по всім регіонам. Втішливим є фактор освітянської політики влади в регіоні, він є найвищим в Україні й кількість незадоволених в цьому плані складає лише 43 % (поруч з 63 % у всеукраїнському масштабі). Умови забезпечення відпочинку та підприємництва з боку держави в Донбасі також перевищують показники по Україні в середньому на 20 % (незадоволені відповідно 66 % та 56 % проти 80 % та 75 %). Останнім фактором є логічне пояснення, по-перше, приморське розташування робить можливим доступний відпочинок, по-друге, промисловий потенціал регіону позитивно впливає на розвиток підприємництва, хоча не можна й зменшувати в цьому роль діяльності органів влади.

Взаємозалежне з попереднім й наступне запитання другого блоку – відчуття гордості молоді за приналежність до своєї Батьківщини. Враховуючи попередні результати, треба розуміти, що у більшості населення, незалежно від віку, гордість за свою державу здебільшого присутня тоді, коли людина відчуває себе в цій державі соціально захищеною. В нашому випадку бачимо деякі розбіжності – при майже більш ніж 50-відсотковому соціальному дискомфорту, маємо досить високий рівень

самоідентифікації себе з Україною. Питання ставилось наступним чином «Чи пишаєтеся тим, що Ви є громадянином України?» (таблиця 2).

Таблиця 2

Питома вага молодих людей, котрі ідентифікують себе з Україною, вважають її своєю Батьківщиною

	Жовтень 1996 р.*	Травень 2002 р.*	Червень 2005 р.*	Березень 2009 р.**
Так, пишаєтеся	55 %	67 %	69 %	35 %
Ні, не пишаєтеся	34 %	24 %	20 %	27 %
Важко відповісти	11 %	8 %	11 %	38 %

* За матеріалами соціологічного дослідження серед української молоді, проведеного Українським інститутом соціологічних досліджень [1, 8].

** За даними власного опитування, проведеного серед молоді Донецької області у березні 2009 р.

В загальноукраїнському масштабі в самоідентифікації молоді сталися певні позитивні зміни, так за 10 років гордість за свою Батьківщину зросла у майже 15 % населення й на 2005 р. спостерігається більш ніж у 2/3 молоді. Зовсім інша, на жаль, ситуація спостерігається в Донецькій області. Лише 1/3 (35 %) відповіли позитивно на поставлене запитання й половина з них – це студентська молодь. Про що це говорить? В першу чергу, це наштовхує на думку про недостатність поширення патріотичного виховання у школі та родині. Якщо говорити про працюючу молодь то пояснення може бути досить просте – знов таки згадаємо про умови економічної кризи під час проведення дослідження, яка торкнулась перш за все молодих спеціалістів, а як відомо фактор гордості за Батьківщину прямо пропорційний рівню економічного життя в державі.

Також одним з факторів, які впливають на формування національної гордості є поширення інтересу серед молоді до подій політичного життя. Для з'ясування рівня зацікавленості респондентами було поставлено запитання «Наскільки Ви цікавитесь подіями політичного життя?» (таблиця 3).

Таблиця 3

Наскільки молодь цікавиться подіями політичного життя

Рік	Постійно цікавляться подіями політичного життя	Цікавляться подіями «ситуативно» («цікавлюсь коли вона мене стосується»)	Зовсім не цікавляться
1995*	21%	52 %	27 %
2004*	31 %	33 %	36 %
2009**	35 %	57 %	8 %

*За даними соціального опитування серед української молоді, проведеного у травні 1995 р. та у червні 2004 р. Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, Українським інститутом соціальних досліджень та Центром «Соціальний моніторинг» [4, 134].

**За даними власного опитування, проведеного серед молоді Донецької області у березні 2009 р.

При аналізі бачимо, що за 10 років, з 1995 по 2004 р. відбулось рівномірне розшарування. В 90-і рр.. половину складало молоде населення яке мало хоча б мінімум знань про політичну дійсність й по 25 % постійно зацікавлених та тих хто зовсім не має інтересу до політики. Вже в 2000-х рр. маємо іншу картину – за рахунок «золотої середини» відбулось одночасне збільшення й зменшення громадської активності молоді в середньому до 30 % й склало в цілому рівномірне розшарування.

Втішним є те, що як й в попередньому питанні, бачимо позитивну динаміку серед тих, хто постійно цікавиться політикою, яка в цілому за 10 років зросла на 10 %, хоча й при цьому 1/3 – це досить низький показник.

Поруч з тим, Донецька область ці результати сильно випереджає. Тут відсоток тих, хто зовсім не цікавиться політичними подіями складає лише 8 %, поруч з 30 % у всеукраїнському масштабі це великий крок вперед. Цей фактор підтверджує те, що політична активність молоді Донецького регіону досить висока, й при вірному підході може бути використана для розвитку регіону в цілому.

Отже, за результатами досліджень бачимо, що взаємовідносини молодь – влада мають деяке відчуження та недовіру молоді до владних структур. Поряд з усіма причинами, які ми спробували визначити необхідно також назвати наступну, як показує досвід також одним з факторів недовіри та незадоволеності діями влади є відсутність інформованості про ці дії. Щоб довести цю тезу окремим питанням в дослідженні автором було поставлено наступне «Чи знаєте Ви щось про здійснення молодіжної політики центральними та місцевими органами влади в різних галузях?». Для відповіді було запропоноване окремі галузі: забезпечення зайнятості (працевлаштування), вирішення житлових проблем, підтримка діяльності молодіжних громадських об'єднань, підтримка творчої та обдарованої молоді, патріотичне виховання, програми здоров'я, міжнародне співробітництво, допомога соціально незахищеним категоріям, сприяння дозвілля молоді, профілактика протиправної поведінки молоді. Результати були вражаючі – молодь Донецької області майже зовсім не інформована про політику, яку для неї проводять державні та місцеві спеціалізовані органи влади, що відповідно може бути однією з головних причин відчуження у співпраці молодь – держава.

Нарешті третій блок характеризує «соціально-економічні проблеми молоді». Одним з головних завдань державної молодіжної політики є забезпечення гідних умов розвитку молодої людини, матеріальне становище є й залишається одним з головних критеріїв цього розвитку. Починаючи з 90-х рр. різні соціологічні служби слідували за матеріальним самопочуттям населення України, в тому числі й його молодіжної категорії. Зведені автором дані, включаючи власне опитування серед молоді Донецького регіону, показують динаміку рівня цього самопочуття залежно від зміни економічної та політичної ситуації в країні. Респондентам було поставлено запитання «Як ви оцінюєте своє матеріальне положення?» (таблиця 4).

Таблиця 4

Самоідентифікація матеріального стану молоді

	1992 р.*	1994 р.*	2009 р.**
Вище середнього	13 %	6 %	4 %
Середнє	70 %	35 %	71 %
Нижче середнього	18 %	58 %	25 %

* За матеріалами Держстатистики [2, 86].

** За даними власного опитування, проведеного серед молоді Донецької області у березні 2009 р.

Бачимо, що більшість молоді регіону оцінює своє матеріальне становище як середнє (71 %), це є позитивною тенденцією, враховуючи те, молодь – це та вікова категорія, яка ще тільки стоїть на шляху економного росту. Поруч з тим, занепокоєння визивають ті, хто вважає себе досить бідними, а це кожен четвертий. Якщо порівняти ці дані з даними по всій Україні, то бачимо, що початок 90-х рр. майже збігається з сучасними результатами в області, а якщо візьмемо середину, то тут відчутне падіння життєвого рівня молодого населення, що скоріш за все пов'язане з кризою в Україні того часу.

Щоб відповісти на питання що може зробити держава для зміни цієї ситуації на краще респондентам було поставлене запитання «Якщо Ви незадоволені своїм матеріальним становищем, то що, на Вашу думку необхідно зробити, щоб поліпшити його?», залежно від відповіді на нього можна зробити висновки щодо подальшого прогнозування настроїв молоді. Іншими словами, щоб покращити матеріальне становище молоді «зверху», звичайно в рамках лише молодіжної політики, необхідно знати настрої щодо цього «знизу», тобто думку самої молоді (таблиця 5).

Таблиця 5

**Шляхи покращення матеріального становища за баченням молоді
(респондентам пропонувалось відзначити всі прийняті варіанти відповіді)**

	2006 р.*	2007 р.*	2009 р.**
Вимагати від уряду зниження цін	42,5 %	57 %	60 %
Вимагати від уряду підвищення зарплати	35,7 %		63 %
Змінити роботу на більш оплачувану	23,2 %	39 %	34 %
Виїхати на роботу за кордон	13,2 %	–	30%
Знайти роботу за сумісництвом	8,4 %	17 %	18 %
Організувати приватне підприємство	9,3 %	13 %	31 %
Змінити спеціальність	3,7 %	–	6 %
Організувати акції масового протесту або брати в них участь	1,4 %	–	13 %
Терпіти, поки можна	3,9 %	7 %	8 %

*за результатами опитування, проведеного серед української молоді Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді [3, с. 66–67]

** За даними власного опитування, проведеного серед молоді Донецької області у березні 2009 р.

За даними опитування як всеукраїнська молодь, так і молодь Донбасу, не задоволена своїм матеріальним становищем, насамперед схильна вимагати від Уряду зниження цін чи підвищення заробітної платні (відповідно в середньому 50 % та 60 %), другу позицію однаково по популярності займає бажання знайти нову роботу (також відповідно в середньому 32 % та 34 %). А ось далі результати явно розбігаються, про ще свідчать наступні дані: роботу за кордоном обрали відповідно 13 % по всій Україні та аж 30 % у Донбасі; організацію приватного підприємства відповідно 9 % проти 31 %; організацію масових протестів – 1,4 % проти 13 %. Про що це говорить, з одного боку – про те, що молодь Донецької області показує більш активну політичну та економічну позицію, а з іншого про те, що молоді люди більш покладаються на свої власні сили у подоланні труднощів, не дуже сподіваючись при цьому на допомогу влади.

Отже, соціологічні дослідження молодіжної проблематики в Донецькій області виявили ряд проблемних моментів, з якими стикається молодь регіону та які вимагають від владних структур швидкого реагування, що дозволить вирішувати проблеми не вже коли вони назріли, а заздалегідь їх попередити.

Також дослідження показало, що використання загального підходу до вироблення політики для всієї української молоді не буде дієвим, бо проблеми, притаманні окремим територіальним прошаркам молоді не співпадають з усією українською молоддю, тому не можна розробляти єдиний підхід до вирішення цих питань незалежно від регіону.

Серед основних рекомендацій щодо вироблення кроків державної молодіжної політики в Донецькій області, з урахуванням соціального портрету молоді регіону можна виділити наступні:

- Необхідно проводити виховно-патріотичну роботу на всіх етапах розвитку молоді: школа – ВУЗ – робоче місце, при чому з особливою увагою на останню ланку.

- Всіляко підтримувати й не втрачати позитивну динаміку політичної активності молоді через поширення об'єктивної інформації, залучення у політичні та неурядові організації, підтримувати молодіжні громадські ініціативи.
- Для поліпшення матеріального становища молоді регіону здійснювати контроль за правами молодих спеціалістів, надавати допомогу у пошуку додаткової роботи чи перекваліфікації, поширити пільги молодим сім'ям та зробити дієвою політику молодіжного житлового кредитування.

Список використаної літератури

1. Головенько В. Молоде покоління України: проблеми і перспективи // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 10–11 берез. 2006 р. – Дрогобич : ДДПУ, 2006. – С. 3–12.
2. Молоде покоління нової України: ескіз соціального портрету. – К. : А.Л.Д., 1995. – 96 с.
3. Молодь України на ринку праці : щоріч. доп. Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді (за підсумками 2006 р.) / Є.І. Бородін, М.О. Василенко, В.А. Головенько та ін. – К. : Крамар, 2007. – 200 с.
4. Онищук В. Політична орієнтації та політична активність молоді // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 10–11 берез. 2006 р. – Дрогобич: ДДПУ, 2006. – С. 134–136.
5. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально – психологічний стан за умов тотальної аномії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.
6. Щерба Г., Яремкевич Р. Ціннісні орієнтації молоді в контексті соціокультурних змін // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 10–11 берез. 2006 р. – Дрогобич : ДДПУ, 2006. – С. 64–71.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

A. L. Ageeva

COMPARISON OF FEATURES OF SOCIO – ECONOMIC AND POLITICAL SITUATION OF YOUTH DONETSK REGION (BASED ON MATERIALS OF SOCIOLOGICAL DOSLIDYEEN)

On the basis of survey represented a social portrait of the young people of Donetsk region. Comparative characteristics of the proposed socio-economic and political situation of youth in the region of all – Ukrainian youth. The features of development and actual needs of the Donetsk youth.

Keys words: *regional youth policy, social portrait of young, political consciousness, self – identification, financial situation.*

МОЛОДА НАУКА

УДК 930.1:94(477=14)

С. С. Арабаджи

ЗАПИСКИ ІНОЗЕМЦІВ ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПРИАЗОВ'Я

Розглядаються матеріали особового походження, а саме записки іноземців, аналізуються їх специфіка та інформативні можливості як джерел з історії повсякденного життя греків Приазов'я наприкінці XVIII – у XIX ст. Наводяться деякі факти і явища зі свідчень мандрівників – чужинців. Вони звертали увагу на ті аспекти повсякденності, які для пересічних осіб не складали великого інтересу.

Ключові слова: джерела, записки іноземців, греки Приазов'я, історія повсякденності.

Унікальні відомості про реалії повсякденного життя грецької громади Приазов'я, характер, менталітет і думки людей, можна дізнатися після опрацювання джерел особового походження, особливо записок іноземців. Документи особового походження здатні передати не тільки фактичні свідчення сучасників, а й оцінюючі судження, емоційну атмосферу, дух епохи. Джерела особового походження створювалися на розсуд автора, з його волі та бажання щось описати, зафіксувати, відзначити чи підкреслити. У центрі джерела знаходиться людина, через її сприйняття дійсності, через оцінки оточуючих її людей, ми маємо можливість всебічно досліджувати повсякденність. Джон Тош вважав, що саме знайомство з неперевершеними "анналами" минулого – з листами і щоденникам, допомагає висвітлити безпосередні, повсякденні думки і дії людей [5, с. 61–62]. Справді, дійсність найкраще висвітлює джерело, не призначене для майбутніх читачів. Невипадково Марк Блок називав їх «мимовільними очевидцями» визнаючи, що вони заворюють наче зненацька підслухана розмова [5, с. 62].

Специфіка документів особового походження зумовлена тим, що ці джерела мають виразний відбиток індивідуальності автора, його особистісного бачення світу та ставлення до описуваних подій. Іноді джерела створювалися по «гарячих слідах» подій у формі щоденникових записів. Однак, частіше виявляється, що більш поширеною формою є спогади. І це знову ж таки накладає особливий відбиток на джерело, як на особливу форму відображення. По-перше, не все в однаковій мірі людина може запам'ятати, по-друге, майже до всього вона ставиться вибірково і оцінюючи, по-третє, в залежності від свого життєвого досвіду, людина змінює життєві настанови, причім найчастіше, досить суттєво, саме тому не виключена можливість не тільки помилкового, а й навмисного спотворення якихось фактів та явищ. При написанні автор мимоволі враховував морально-етичні норми, що прийняті в суспільстві, усталені стандарти суджень і оцінок. Часто трапляється, що свідчення в документах особового походження містять несподівані, незвичні акценти на головному та другорядному (порівняно з офіційними джерелами), в них вони можуть мінятися місцями. Часом буває, що фрази, мимохіть кинуті автором, в тексті відображають закономірності повсякденності, а підкреслені специфічні явища відбивають лише їх типовість.

Для дослідження історії повсякденності та якісного відтворення атмосфери вивчаемого періоду, історикові необхідно порівняти документи приватного характеру, що належать різним людям, які не знали про існування один одного, описували одні й

ті ж події та явища, але оцінювали їх з власних позицій. Але починати необхідно з особи автора, при можливості ознайомитись з його біографією та життєвим шляхом, не оминаючи чинники, які впливали на його світогляд і світовідчуття. Окрім цього, досліднику необхідно вирішити низку завдань – визначити достовірність та інформаційні можливості джерела, історію його створення.

Важливе місце серед джерел особового походження займають свідчення мандрівників-чужинців, які подорожували через Маріупольський повіт. Записки іноземців належать до такого типу джерел, що всебічно описують життя грецьких переселенців. Іноземці звертали увагу на ті аспекти повсякденного життя, які для пересічних осіб не складали великого інтересу. У своїх працях вони описали побут і основні заняття греків, звернули увагу на моральність, характер, звички, харчування, особливості життя жінок, звичаї і традиції.

Дослідженням джерел з соціально-економічної історії грецьких громад України успішно займається А. Гедьо [3], виявленням та публікацією С. Калоєров [4], низка питань стосовно розвитку Південної України в останній чверті XVIII ст. розглядається А. Бойком [1], але, не дивлячись на це, комплексне вивчення джерел з історії повсякденного життя греків Приазов'я ніколи не ставало предметом окремого наукового дослідження.

Метою статті є джерелознавчий аналіз записок іноземців та їх інформативності, які зберігаються в різних бібліотеках України та Сполучених Штатів Америки. Частина джерел вперше вводиться до наукового обігу.

Одним із перших іноземців, які приїздили до Маріупольського повіту, був німецький натураліст Пітер Палласа. Він у 1793 р. відвідав м. Маріуполь і грецьке селище Мангуш. У першому томі своєї двотомної праці «Подорожі по південних провінціях Російської імперії в роки 1793 і 1794», автор приділив увагу зовнішньому вигляду Маріуполя, описав місцевість навколо міста і склад ґрунту, зупинився на основних заняттях мешканців, назвав усі грецькі села, засновані переселенцями, їх розташування, кількість будинків у кожному селі, а також чисельність населення – чоловіків і жінок окремо [7].

Паллас звернув увагу на те, що в місті Маріуполі здебільшого оселилися купці і механіки (ремісники), а прилегла територія була віддана під заселення землеробам. Автор констатував, що земля, на якій селилися греки, була надзвичайно родюча, але цілком позбавлена лісів [7, с. 512].

У місті було дві церкви, гарне місце для ринку, обладнане дерев'яними кіосками і триста п'ять будинків, побудованих в основному з піщаника. Будинки греків були побудовані в грецькому стилі, дахи були вкриті порожнистою черепицею, мали виступи і були прикрашені спіралями або опорами. Паллас підкреслював, що тільки деякі з мешканців почали розводити сади, можливо, тому що греки все ще тішили себе надією про повернення в Тавриду. Міські жителі не мали практично ніякого палива, окрім великих в'язок рослин, які, здебільшого, склалися з полині простої, буркуну і волошок [7, с. 515], і привозилися на ринок у вагонах. Серед колоністів автору зустрічалися ремісники найрізноманітніших професій «ми зустрічали тут навіть чинбарів і виробників Марокканської шкіри» [7, с. 513].

Паллас відзначав, що вже через півтора десятка років від заснування Маріуполя, деякі греки володіли баржами, які були здатні перевозити від тисячі до п'ятисот російських пудів, і мали можливість входити в гирло Кальміусу, а також були власниками сорока рибальських човнів. У морі грецькі переселенці ловили білугу, стерлядь, а також велику кількість севрюги, найчастіше великого розміру. Рибу, яку зловили, рибалки копчили, порізавши на шматочки, а називався готовий продукт – балик [7, с. 515].

Після Маріуполя, Паллас відвідав грецьке селище Мангуш, яке було розташоване на невеликому підвищенні. Як зазначав автор, вулиці в селі були широкі і прямі, а охайні будинки, багато з яких були покриті черепицею, були їх окрасою. Земля в селищі була дуже родючою, море знаходилося за 10 верст. Церква була побудована з грубих каменів, в основному – з граніту і гнейсу різного роду, які доставлялися в Мангуш з берегів Берди. У селищі Паллас звернув увагу на жінок, більшість з яких були одягнені в блакитні тканини і носили білі хустки зав'язані навколо голови. У майбутньому автор обіцяв детальніше зупинитися на одязі грецьких жінок-селянок [7, с. 518].

У Мангуші з Пітером Палласом відбулися певні події, внаслідок яких мандрівник втратив значну кількість часу, про деякі з них він написав у своїй праці «Окрім як диких коней, не привчених до труднощів, не знайшлося для нас іншого транспорту в Мангуші; і селяни, разом зі своїми священиками в стані сп'яніння, насолоджувалися молодим вином, тільки привезеним з Криму. Обидві ці обставини викликали значну затримку; а далі, після того, як коней впрягли в нашу карету, одна упряжка вирвалася і втекла з одним з багажних вагонів, і галопувала долиною з такою люттю, що вагон перекинувся у бруд. На щастя, ніхто з людей не постраждав» [7, с. 518–519].

Значний інтерес для дослідників становить праця «Подорожі по різних країнам Сходу; що є продовженням Мемуарів, що відносяться до Європейської та Азіатської Туреччини» під редакцією Роберта Волпоула. У 1820 р. в Лондоні ця робота вийшла вдруге [9]. У другій редакції з'явився новий розділ «Записки подорожі через частину Малої Татарії і дещо про вірменські, грецькі та татарські поселення в цій частині Російської імперії». Матеріал для цього розділу був узятий з щоденника пана Віттінгтона. Віттінгтон відвідав Маріуполь і грецьке селище Мангуш в червні 1816 р. і констатував загальний занепад міста з моменту відвідин його професором Палласом у 1793 р. За формою будинки в Маріуполі нагадували оселі в Нахичевані, але, як зазначав автор, були дуже брудні і вкрай занедбані. Дерев'яний базар був зруйнований і занехаяний. Автор звернув увагу на те, що мешканці міста більше не займалися виробництвом, окрім засолення осетрини, яку ловили у великій кількості. На момент відвідин Маріуполя Віттінгтоном, в місті налічувалося 1500 чоловіків, які одягалися подібно до росіян, але, як підкреслив автор, зберегли мову кримських татар і взагалі не використовували новогрецьку [9, с. 464].

Важливу інформацію стосовно повсякденності греків Приазов'я містить твір англійської письменниці Мері Голдернесс «Подорож з Риги до Криму: кілька слів про манери і звичаї колоністів Нової Росії», виданий у 1823 р. у Лондоні [6]. При написанні свого твору авторка використовувала як власні спостереження, так і запозичення з творів інших авторів, таких як Паллас і Хант. В четвертому розділі Голдернесс описала закони, яким підпорядковувалися грецькі переселенці, і, згідно яких, платили податки і виконували повинності [6, с. 143]. На думку авторки, природа характеру греків була надзвичайно сутяжницькою: вони заздрили чужій власності і з азартом приєднувалися до можливості заробити. Жили поселенці надзвичайно економно, Голдернесс часто доводилося бачити, як греки їли тільки цибулю або часник з хлібом, незважаючи на те, що працювали протягом всього дня. Письменниця підкреслювала, що грецькі переселенці особливо суворо дотримували церковні пости, з радістю відзначали всі свята, іноді навіть такі, які в російському календарі відзначені як невеликі [6, с. 144].

Особливе місце серед записок іноземців займають спогади Х. Бока опубліковані у 1847 р. в газеті «Московские ведомости» під назвою «Месяц в Мариуполе» [2]. За місяць Х. Бок встиг ознайомитись з Маріуполем та прилеглими до міста грецькими та німецькими селищами. У своїх спогадах автор приділив особливу увагу зовнішньому вигляду міста, умовам життя та торгівлі його мешканців. Бок зазначав, що вулиці міста

не всюди були правильні і просторі, в деяких місцях були навіть тротуари, але усюди панувала «большая нечистота и неопрятность». Зі спогадів Бока дізнаємося що мешканцям міста Маріуполя не доводилося далеко відправлятися на закупи; зазначає автор також і про різновиди товарів, що користувались попитом. Торгові лавки знаходилися в загальному порядку вулиць, поряд з будинками, але між ними не було поділу за сортами торгових матеріалів: біля продуктових крамниць стояли крамниці з залізом, дьогтем, милом, маслом, крейдою та іншими сирими товарами; під одним дахом і аркою з кращими рядами перебували і штофні лавки, де проводився роздрібний продаж горілки, пива і вина, навіть у самих крамницях не було належного розміщення товару, наприклад, біля цукру, чаю, прянощів стояла або висіла ікра, риба (балики) та інші пахучі сирі продукти [2, с. 1045].

На думку автора, греки у жодних пізнавальних і розумових заняттях не відзначилися, найбільш тямущими вони були у торгівлі. Познайомившись та поспілкувавшись з грекинями, Х. Бок дійшов висновку, що жінки ще дотримувались цнотливості азіаток, але в цьому він бачив тільки сліпу, неохочу послідовність старим звичаям. Дівчата боязко ставилися до сторонніх чоловіків, але після знайомства дозволяли поводитись з собою «кротко и без этикетно». У середині XIX ст. освіта жінок ледь починала виходити з колиски. Європейський спосіб життя і світське спілкування були мало відомі грекиням. Танці, пісні і романси тільки починали входити в моду.

Автор також звернув увагу на основні заняття поселян в грецьких селищах: «Занимаются земледелием и скотоводством, но по пространству и доброте степей – эти отрасли сельского хозяйства – могли бы иметь более обширности и улучшенности, нежели сколько стараются здесь об этом жители – во всем этом заметна небрежность, неумение, лень. Промышленность их ограничивается сбытом малого количества хлеба (пшеницы) и скота (рогатого); по другим предметам домоводства они едва заботятся для собственного продовольствия; ремесла не знают и не имеют понятия о мануфактурном и фабричном производстве» [2, с. 1045].

Маловідомою для дослідників історії греків України є праця Х. Д. Сеймура «Росія на березі Чорного моря та Азовського моря: розповідь про подорож по Криму і межуючим провінціях; з примітками про морські, військові і торгові ресурси цих країн», яка була видана у Лондоні [8]. Сеймур був членом парламенту і двічі відвідав південь Росії в 1844 р. і 1846 р. У своїй роботі автор описав основні великі міста Криму та Півдня Росії і навів деякі історичні відомості, приділив увагу вдачі і звичаям їхніх мешканців, а також відзначив основні ресурси даної території.

У сімнадцятому розділі, що присвячений містам, розташованим на узбережжі Азовського моря, Сеймур звернув увагу і на грецьке місто Маріуполь. Він описав його розташування й історію заснування [8, с. 313]. Наголосив на особливій святині міста – іконі Діви Марії, яка мала священну силу і щороку привертала увагу натовпу прочан з різних верств населення. Автору було важко зрозуміти, яким чином Російський уряд змусив греків покинути прекрасні місця заради такого нудного й незручного міста. Крім цього Сеймур перерахував види експортних товарів [8, с. 314].

Таким чином, джерела особового походження, а саме записки іноземців містять різноманітну та різнопланову інформацію, яка стосується багатьох аспектів повсякденного життя греків Приазов'я. Вони характеризуються інформативністю та часто містять унікальні відомості. Іноземці були дуже спостережливими і досить докладно описували саме повсякденні заняття греків, особливості перебігу їх життя та звертали увагу на менталітет переселенців.

Перспективи подальшого дослідження окресленої теми пов'язані з пошуком і аналізом особових джерел іноземного походження та їх введенням у науковий обіг.

Список використаної літератури

1. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аналіз джерел. – К., 2000. – 308 с.
 2. Бок Х. Месяц в Мариуполе // Московские ведомости. – 1847. – № 136. – С. 1044–1046.
 3. Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 2001. – 245 с.
 4. Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652 – 1783). – Донецк : Юго – Восток, ЛТД, 2008. – 640 с.
 5. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Весь мир, 2000. – 296 с.
 6. Holderness M. Journey from Riga to the Crimea: with some account of the manners and customs of the colonists of New Russia. – London, 1823. – 316 p.
 7. Pallas P. S. Travels through the southern provinces of the Russian empire in the years 1793 and 1794. – In two volumes. – Vol. 1. – London, 1812. – 552 p.
 8. Seymour H. D. Russia on the Black Sea and Sea of Azof: being a narrative of travels in the Crimea and bordering provinces; with notices of the naval, military, and commercial resources of those countries / H. D. Seymour. – London: John Murray, Albemarle street, 1855. – 366 p.
 9. Walpole R. Travels in various countries of the East; being a continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey. – London, 1820. – 612 p.
- Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

S. S. Arabadzhy

**NOTES OF FOREIGNERS AS A SOURCE ON THE HISTORY OF
EVERYDAY GREEK COMMUNITY OF AZOV**

Considering the materials of personal origin, namely, the note of foreigners, to analyze their specificity and informative features such as sources on the history of everyday life of the Greeks of Azov region at the end of XVIII – XIX centuries. Describes some of the facts and phenomena of the evidence travelers and strangers. They paid attention to such aspects of everyday life, which for the layman not a big interest.

Key words: sources, notes of foreigners, the Greeks of Azov region, the history of everyday life.

УДК 904"636"

С. Г. Небрат

**ОХРА В ПОГРЕБАЛЬНОМ ОБРЯДЕ КАТАКОМБНЫХ КУЛЬТУР
СЕВЕРНОГО ПРИАЗОВЬЯ**

Стаття присвячена вивченню одного з елементів поховальнообряду носіїв катакомбних культур Північного Приазов'я, які розкривають різні аспекти використання охри в культових ритуалах епохи поху бронзи.

Ключові слова: Північне Приазов'є, поховальний обряд, катакомбні культури, бронза.

На протяжении 70-х – 90-х гг. XX в. усилиями отечественных археологов было исследовано сотни археологических памятников, что способствовало накоплению солидной источниковой базы. Не остались без внимания древности Северного

Приазов'я. Особое место среди них занимают погребения катакомбных культур средней поры бронзового века. Отсутствие бытовых памятников катакомбного времени в регионе обусловило повышенный интерес к погребальным комплексам как к единственному источнику истории древних скотоводов палеометалла.

Исследователи неоднократно обращали внимание на культурно-хронологические проблемы, периодизацию, хронологию, вопросы социального строя и этнической принадлежности племен катакомбных культур. Не вызывает сомнения важность реконструкции системы идеологических воззрений. В этой связи вызывает огромный интерес ритуал использования охры в погребальном обряде – одна из ярких черт катакомбных культур [1, с. 154].

В литературе неоднократно освещалась семантика и символика изображений охрой на дне камер катакомб. Всестороннюю трактовку получили изображения в виде стоп [2, с. 124–126; 3, с. 45; 4, с. 81], абстрактные и зооморфные изображения в погребениях ингульской катакомбной культуры [5, с. 45]. С одной стороны, предпринятые попытки интерпретации строятся на конкретном археологическом материале, этнографических наблюдениях, сопровождаются поиском параллелей в текстах Ригведы и Авесты. С другой стороны некоторые выводы выглядят не достаточно убедительно, поскольку мы не можем с уверенностью говорить о том, что все зафиксированные следы использования охры в катакомбных захоронениях относятся к единому по культу ритуалу. Наконец, дискуссионна этническая атрибуция носителей катакомбной археологической традиции.

О применении охры в погребальном обряде катакомбных племен различных регионов писали С.Н. Братченко (Нижнее Подонье) [6, с. 34, 62]; И.Ф. Ковалева, Е.Л. Фещенко (Орель – Самарское междуречье) [7, с. 36–38; 8, с. 97–99]; Г.Н. Тошев (Северо-Западное Причерноморье и Крым) [9, с. 92; 10, с. 119]. С.Н. Санжаровым был охарактеризован охровый обряд катакомбных культур только восточной части Северного Приазовья [11, с. 54, 78, 102]. Было бы интересно охарактеризовать эту деталь погребального ритуала для Северного Приазовья в целом.

Источниковой базой нашего исследования является выборка из 193 известных автору катакомбных погребений степной зоны Северного Приазовья из Запорожской, Донецкой областей Украины и Ростовской области Российской Федерации. Весь массив, по культурно-хронологическому принципу, разделен на несколько обрядовых групп – раннекатакомбные комплексы, погребения ингульской, донецкой катакомбных культур, а также памятники бахмутского типа. Рассмотрим каждую отдельно.

К первой группе относятся 52 погребения из 26 курганов с характерными для них признаками: скорченными на спине или боку костяками, катакомбами с подпрямоугольными шахтами и камерами, наличием лаза и керамики ямного облика. Эти черты характерны для наиболее ранних катакомбных комплексов как Северного Приазовья, так и соседних территорий. Присутствие охры прослежено в 32 комплексах (64%).

Охра встречается только на костях погребенных (13%), только в виде посыпки и комков на дне камеры катакомбы (33%), как на дне, так и на костях (15%). Примерно в 10% катакомб были обнаружены комки охры. В одном погребении из Донецкой области (Огородное, к. 7, п. 7) охрой была окрашена каменная плита, закрывавшая вход в камеру.

Ко второй культурно-хронологической группе относятся 119 погребений из 77 курганов. Для этих комплексов характерна овальная или бобовидная камера с округлой в плане входной шахтой, вытянутое положение костяка, что определяет их принадлежность к ингульской катакомбной культуре. Количество погребений с посыпкой охры увеличивается до 78 %.

Использование охры в погребениях ингульской катакомбной культуры на территории Северного Приазовья выразилось в окрашивании погребенных, нанесении пятен и рисунков по дну камер. Охра часто входила в состав смеси, из которой делались «маски» – специфическая черта ингульской катакомбной культуры.

Чаще всего охра локализуется на дне камеры катакомбы (34 %), на дне и костях (29%), или только на костях (15%). Аморфные пятна охры встречаются между погребенным и входом в катакомбу (возле правой руки, у изголовья). В ряде погребений прослежено изображения охрой от 1 до 4 стоп. В двух случаях был обнаружен рисунок 1 стопы, в семи – 2; 3 и 4 – по одному случаю. В 9% погребений возле головы или ног встретились комочки охры. В нескольких комплексах ею был посыпан сопровождающий инвентарь.

Обращает на себя внимание погребение возле с.Жовтневое, к. 2, п. 1, где правая сторона костяка была окрашена охрой, а левая – мелом. В мужском погребении возле с.Виноградное, к. 31, п. 3, на тазе костяка охрой была нанесена полоса в виде полумесяца (фаллический символ?), в п. 3, к. 12, I к.гр. возле с/х Аккермень вокруг костяка была нанесена полоса «красной краски». В нескольких случаях охрой были разукрашены посткраниальные черепа с моделировками (Виноградное, к. 9, п. 2; Волчанск, к. 1, п. 37; к. 5, п. 9 и др.).

Оригинальными являются изображения охрой абстрактных символов на дне двух камер катакомб возле с. Виноградное на р. Молочной [12, с. 249]. Они представлены нанесенными на кожаное изделие рисунками в виде линий, волн и завитков. Подобная роспись дна была обнаружена в ингульском погребении и у г. Угледар в к. 1, п. 4.

Третью, наименьшую культурно – хронологическую группу представляют 8 погребений донецкой катакомбной культуры из 6 курганов. В пяти погребениях прослежено использование охры. В двух из них (Донецк, к. 4, п. 4; Белояровка, к. 5, п. 9) на дне камер катакомб прослежена роспись. В первом случае охрой и сажей было изображено 5 концентрических кругов, а во втором случае – линии. В катакомбе п. 8, к. 1, у г. Угледара, возле погребенного была нарисована «стопа». Еще в одном донецком погребении на керамическом сосуде было прослежено пятна охры, а возле ног погребенного обнаружен комок. Присутствие этих погребений на территории Северного Приазовья, скорее всего, связано с инфильтрацией донецких племен на территорию занятую племенами ингульской катакомбной культуры.

Последнюю, четвертую группу, представляют 14 комплексов из 9 курганов. Это скорченные на правом боку погребения в катакомбах с подпрямоугольными или округлыми шахтами. Все они относятся к кругу памятников бахмутского типа и обнаружены в курганах Северо-Восточного Приазовья. Из них только два не содержат охру. В остальных случаях она была обнаружена под костяком и/или рядом на дне камеры катакомбы. В 3 погребениях найдено по комку, а в один комплекс содержал изделие из охры, украшенное отпечатками пальцев.

Следует отметить, что в погребениях с охрой неоднократно прослеживалась зола, мел, остатки органических подстилок. Сочетание красного, черного и белого цветов, определенно, имело особое значение. Эти цвета имеют множество значений и могут символизировать жидкости, истечения человеческого тела, стороны света, трехчленное деление мира и т.п. Красный и белый цвета связаны с процессом рождения и вскармливания. Исследователи давно высказывали мысль о значении охры как символа крови или огня [13, с. 13; 14, с. 123]. Не стоит исключать солярную символику округлых пятен на дне катакомб. Восход и заход солнца мог символизировать человеческое рождение и смерть. В древнеиндийском ритуале Упанаяна обряд «смотрения на солнце» сопровождался формулой «храни его, чтобы он не умер», а у

древних иранцев «смотрение на солнце» было связано с верой в то, что лучи сияющего солнца должны падать на покойника, иначе он не воскреснет [15, с. 27].

Связь красного цвета с потусторонним миром прослеживается у разных народов. В древнеиндийской мифологии посланник бога смерти Ямы был одет в кроваво – красную одежду, а лицо у него было темным [16, с. 274]. В цветовой символике ирландской традиции красный цвет неизменно связывался с потусторонним миром, особенно когда он или связанные с этим миром персонажи окрашивались в зловещие тона. Эпитет красный часто входил в имена мифологических существ [17, с. 458]. В описанном в «Илиаде» погребении Гектора отмечалось, что после кремации, прах героя был покрыт пурпурной одеждой (44, с. 796) [18, с. 152].

Таким образом, можно сказать, что использование охры было одним из важных элементов погребального обряда всех катакомбных культур на территории Северного Приазовья. Исследователи культур эпохи палеометалла неоднократно уделяли внимание этому ритуалу, правда, рассматривая его как второстепенный элемент.

Разнообразие следов применения охры в погребальном обряде катакомбных племён позволяет говорить о разных культовых практиках, не до конца понятных нам сегодня. Для погребений ингульской катакомбной культуры можно говорить достаточно уверенно о том, что это связано с выражением идеи перехода погребенных из одного мира в другой. Обращает на себя внимание то, что представления о посмерти скотоводов эпохи бронзы имеют созвучия с культурными традициями ряда индоевропейских народов.

Список використаної літератури

1. Балабина В.И., Борисенок Л.А., Яхонтова Л.К. Исследование охр из погребений эпохи бронзы в Низовьях Дона // Советская археология, 1990. – № 1. – С. 154–166.
2. Довженко Н.Д., Солтыс О.Б. О традиции изображения «стоп» в погребальной обряде катакомбных культур Северного Причерноморья // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. – К. : ИА НАН УССР, 1991. – С. 117–127.
3. Кульбака В., Качур В. Соматичні культи півдня Східної Європи. – Маріуполь : ПГТУ, 1998. – 60 с.
4. Шилов Ю.А. Прародина ариев: история обряды и мифы. – К. : СИНТО, 1995. – 742 с.
5. Пустовалов С.Ж. К вопросу о наличии знаковой системы у населения катакомбной общности Северного Причерноморья // Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей (энеолит – бронзовый век) : материалы междунар. конф. – Донецк, 1996. – Ч. 1. – С.44–46.
6. Братченко С.Н. Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. – К. : Наук. думка, 1976. – 216 с.
7. Ковалева И.Ф. Катакомбные погребения Орель – Самарского междуречья // Древности (III – I тыс. до н.э.). – Днепропетровск.: ДГУ, 1982. – С. 35–45.
8. Фещенко Е.Л. К вопросу об использовании охры в катакомбных погребениях // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности : тез. докл. Всесоюз. семинара. – Запорожье, 1990. – С. 97–99.
9. Тощев Г.Н. Западный ареал памятников катакомбной культуры // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. – К. : ИА НАН УССР, 1991. – С. 85–100.
10. Тощев Г.Н. Крым в эпоху бронзы / Г.Н. Тощев. – Запорожье : ЗНУ, 2007. – 304 с.
11. Санжаров С.Н. Катакомбные культуры Северо-Восточного Приазовья. – Луганск : ВНУ, 2001. – 172 с.
12. Пустовалов С. Ж. Моделирование лица по черепу у населения ингульской катакомбной культуры / С.Ж. Пустовалов // STRATUM plus. От Балкан до Гималаев: Время цивилизаций. – СПб, 1999. – № 2. – С. 225–255.

13. Гаврилов А.В. О значении охры в погребальном обряде археологических культур эпох палеолита – бронзы // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности : тез. докл. Всесоюз. семинара. – Запорожье, 1990. – С. 12–14.
 14. Монгайт А.Л. Археология в СССР. – М., 1955. – 436 с.
 15. Бессонова С.С. Скифские погребальные комплексы как источник для реконструкции идеологических представлений // Обряды и верования древнего населения Украины. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 17–40.
 16. Немировский А.И. Мифы и легенды Древнего Востока. – М. : Просвещение, 1994.
 17. Похищение быка из Куальнге / изд. подгот. Т.А. Михайлова, С.В. Шкунаев. – М.: Наука, 1985. – 496 с.
 18. Гомер. Илиада; Одиссея / пер. с древнегреч. В.В. Вересаева ; сост., авт. вступ. ст. и коммент. А.А. Того-Годи. – М. : Просвещение, 1987. – 400 с.
- Стаття надійшла до редакції 5.03.2011 р.

S. G. Nebrat

**CHRE IN THE FUNERAL RITES OF CATACOMB CULTURES THE
NORTHERN AZOV SEA**

The article is devoted to the study of one element of the burial rite media catacomb cultures of Northern Azov sea. Covers various aspects of the use of ochre in the cult purposes in the bronze age.

Key words: *ochre, funerary rite, the catacomb culture, the Northern Azov sea region.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АГЄЄВА ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА – старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Маріупольського державного університету, Почесний консул Республіки Кіпр в Маріуполі
- БУЛИК МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ – старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА – аспірант кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- ГАВРИЛОВА НІНА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- ГЕДЬО АННА ВОЛОДИМІРІВНА – доктор історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства, методики викладання історії та археології Донецького національного університету
- ЗАДУНАЙСЬКИЙ ВАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Донецького національного університету
- КАЧИНСЬКА НАДІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- КУХІЙЛЕШВИЛИ ГЕОРГІЙ РОМАНОВИЧ – студент історичного факультету спеціальності міжнародні відносини Маріупольського державного університету
- ЛИМАН ІГОР ІГОРОВИЧ – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету
- ЛИСАК ВІКТОРІЯ ФЕОФАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ – студент історичного факультету спеціальності історія Маріупольського державного університету
- ПОДГАЙКО МАРІЯ КОСТЯНТИНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ – доктор історичних наук, професор кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- РЯБІНІН ЄВГЕН ВАДИМОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Маріупольського державного університету
- СТАДНІЧЕНКО ОЛЬГА ІВАНІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації, Інститут міжнародних відносин НАУ
- ТАРАСОВ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЙ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- резюме англійською мовою (курсив).

Для публікацій іншими мовами резюме українською обов'язкове.

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм. Малюнки й таблиці оформляються згідно з ДСТУ ГОСТ 2.105-95;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно

подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. *Супровідні матеріали:*

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 371.13(495)

Н. О. Постригач

**ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

Процес реформування педагогічної освіти відбувається у європейських країнах різними темпами, має суттєві специфічні особливості. Однак, розробка єдиних стандартів якості педагогічної освіти, професійного розвитку та педагогічної діяльності є запорукою того, що система педагогічної освіти Греції рухається у напрямі все більшої відповідності діяльності вчителя актуальним потребам освітньої політики інших національних держав та Європейського регіону в цілому.

Ключові слова:

Текст статті

Список використаної літератури

1.
2.

Дата надходження до редакції

N. Postrygach

**MAIN ACHIEVEMENTS OF THE GREEK SYSTEM OF PEDAGOGICAL
EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN EDUCATIONAL
POLICY**

In the article the main achievements of Greek system of pedagogical education in the context of modern European educational policy are analyzed. The author underlines, that educational policy will be effective if it practices in schools every day and corresponds to the long-term requirements of its national educational system.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 2

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Заступник відповідального редактора – к.філос.н., доц. С. В. Янковський
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С. П. Пахоменко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)34-60-93; e-mail: istfak_mdgu@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.4

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей